

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

На правах рукопису

Бориняк Олег Костянтинівич

УДК 94 (438) : (476) "1991–2004"

**ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ВІДНОСИНИ
(1991–2004 рр.)**

07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Федорчак Петро Степанович
доктор історичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2011

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
Вступ.....	4
Розділ 1. Стан розробки теми та джерельна база дослідження	
1.1. Аналіз наукової літератури.....	9
1.2. Характеристика джерел.....	27
Розділ 2. Етапи розвитку польсько-білоруських взаємин	
2.1. Політика „двох шляхів” Польщі щодо БРСР.....	33
2.2. Активізація польсько-білоруського міждержавного співробітництва в першій половині 90-х рр. ХХ ст.	49
2.3. Реалізація концепції „критичного діалогу” в польсько-білоруських взаєминах.....	69
Розділ 3. Геополітичні аспекти двосторонніх відносин	
3.1. Вплив розширення НАТО на польсько-білоруські стосунки.....	87
3.2. Євроінтеграційна політика Польщі щодо транскордонного та єврорегіонального співробітництва з Білоруссю.....	103
3.3. Польсько-білоруська економічна взаємодія та чинник енергетичної безпеки у міждержавних відносинах.....	119
Розділ 4. Проблеми національних меншин та міжконфесійних відносин у польсько-білоруських стосунках	
4.1. Польська національна меншина в суспільно-політичному житті Білорусі.....	137
4.2. Становище білоруської меншини в Польщі.....	152
4.3. Вплив Римо-католицького Костелу та Православної Церкви на міждержавне співробітництво.....	164
Висновки.....	177
Додатки.....	184
Список використаних джерел.....	187

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БВК	Білоруський виборчий комітет
БДО	Білоруське демократичне об'єднання
БК	Білоруський клуб
БКГ	Білоруська католицька громада
БНФ(В)	Білоруський Народний Фронт „Відродження”
БОВ	Білоруська організація військовослужбовців
БРСР	Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
БСКТ	Білоруське суспільно-культурове товариство
ВКЛ	Велике Князівство Литовське
ЄС	Європейський Союз
МЗС	Міністерство закордонних справ
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
ОБСЄ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ОДЛС	Об'єднання демократичних лівих сил
ОПШМ	Об'єднання польської шкільної матиці
ПВК	Православний виборчий комітет
ПНП	Польська народна партія
ПНР	Польська Народна Республіка
РБ	Республіка Білорусь
РП	Республіка Польща
РФ	Російська Федерація
СБРП	Союз білорусів у Республіці Польща
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СП	Союз праці
СПБ	Союз поляків у Білорусі
ЦЄІ	Центральноєвропейська ініціатива

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Радикальні суспільно-політичні перетворення, а також геополітичні зміни, які стали наслідком розпаду Радянського Союзу, вплинули на формування нової системи міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі. З огляду на це особливої актуальності набувають дослідження з історії міжнародних відносин, а зокрема Республіки Польща з Республікою Білорусь впродовж 1991–2004 рр., які були вкрай суперечливими і непослідовними. Більшість проблем характерних для цих відносин, притаманні і польсько-українським, польсько-російським та українсько-російським стосункам.

Характер польсько-білоруських взаємин у зазначений період визначали кілька вагомих проблем, а саме: визнання кордонів за результатами Другої світової війни та примирення між двома народами; захист прав національних меншин поляків у Білорусії й білорусів у Польщі; налагодження економічної та гуманітарної співпраці; спільна протидія викликам глобалізованого світу – тероризму, забезпечення країн енергоресурсами. Аналогічні проблеми існують в українсько-польських та дещо меншою мірою в українсько-білоруських відносинах.

Приклад взаємин між двома державами, що межують з Україною, спонукає українських дипломатів, політиків, економістів та істориків до вироблення адекватних стратегічних моделей зовнішньої політики нашої держави у стосунках із Польщею та Білоруссю. Однак на сьогодні в українській історичній науці не має жодного фахового дослідження присвяченого даній проблемі. Практично відсутні й наміри щодо організації і проведення фахових дво- і тристоронніх конференцій, симпозіумів, „круглих столів”, покликаних вивчати спільне історичне минуле та моделювати перспективи обопільних відносин у майбутньому. Тому наукова актуальність теми обумовлюється також ще й недостатнім її вивченням українськими науковцями. Це пояснюється незначною віддаленістю у часі, незавершеністю процесу,

варіативністю двосторонніх стосунків, що вимагає подальшого ґрунтовного, цілісного і об'єктивного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі історії слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника і є складовою частиною державної науково-дослідної програми „Українсько-польські відносини другої половини ХІХ – ХХ ст.” (номер державної реєстрації – 0106U002242).

Мета дослідження передбачає аналіз основних обставин налагодження і розвитку польсько-білоруських міждержавних взаємин протягом 1991–2004 рр., закономірностей та тенденцій становлення двосторонніх відносин між Республікою Білорусь (РБ) та Республікою Польща (РП).

Для досягнення поставленої мети було передбачено розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати стан дослідження проблеми та джерельну базу;
- висвітлити історико-політичні передумови та чинники налагодження польсько-білоруських взаємин, механізми формування й реалізації повноцінних двосторонніх відносин та їх етапи впродовж 1991–2004 рр.;
- дослідити вплив процесів розширення НАТО на динаміку та перспективи діалогу між РП та РБ;
- розкрити специфіку євроінтеграційної політики Польщі щодо транскордонного та євро регіонального співробітництва з Білоруссю;
- вивчити динаміку економічних взаємин, а також з'ясувати вплив енергетичної безпеки на польсько-білоруські відносини;
- з'ясувати яким чином діяльність польської національної меншини в РБ та білоруської в РП позначилася на розвитку міждержавних взаємин, а також розглянути вплив міжконфесійних відносин на двосторонні стосунки.

Об'єктом дослідження є двосторонні відносини Республіки Польща та Республіки Білорусь упродовж 1991–2004 рр.

Предметом дослідження виступають визначальні напрями та пріоритети польсько-білоруських взаємин, а також основні закономірності й тенденції зародження та розвитку даних міждержавних стосунків.

Методи дослідження зумовлені специфікою, особливостями і складністю дисертаційного дослідження. В основу роботи покладено історико-ретроспективний метод, а також методи порівняння і дослідження білатеральних взаємин. Для проведення всебічного наукового аналізу проблеми також використано такі методи, як системний підхід, структурний аналіз, метод актуалізації, діахронний (метод періодизації). Методологічними засадами послужили загальнонаукові принципи об'єктивності та історизму.

Багатоаспектне вивчення проблеми польсько-білоруських відносин у 1991–2004 рр. зумовлено також і необхідністю міждисциплінарного підходу з використанням даних як історії так і політології, теорії та історії міжнародних відносин, країнознавства та інших дисциплін. Саме ж дисертаційне дослідження побудоване на основі проблемно-хронологічного підходу, який дозволив структурувати роботу та показати еволюцію стосунків між Польщею та Білоруссю.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від серпня 1991 р. до травня 2004 р. Нижня хронологічна межа знаменує початок відносин між Польщею та Білоруссю як повноцінними суб'єктами міжнародного права. Верхня обумовлює вступ Республіки Польща до Європейського Союзу та посиленням особистої влади президента Олександра Лукашенка у Білорусі, що призвело до нового характеру польсько-білоруських відносин.

Географічні рамки дисертаційної роботи охоплюють межі Республіки Польща та Республіки Білорусь у сучасних державних кордонах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційному дослідженні вперше виявлені, удосконалені та розвинуті окремі положення, які мають суттєве теоретичне значення для подальшого вивчення польсько-білоруських відносин. Найсуттєвіші здобутки, які

відображають новизну наукових результатів і розкривають особистий внесок дисертанта в розробку даної теми, полягають у тому, що в дисертаційному дослідженні:

- запропоновано систематизований історіографічний аналіз проблеми, опрацьовано польські й білоруські джерела, які вперше були введені в науковий обіг;

- дослідження є першою спробою аналізу, систематизації та узагальнення значного фактологічного матеріалу із польсько-білоруських двосторонніх взаємин 1991–2004 рр.;

- результатом опрацювання і аналізу широкого історіографічного та джерельного матеріалу стало виокремлення декількох проблемних етапів у розвитку співробітництва між РП та РБ, а саме: становлення міждержавної взаємодії (1989–1991 рр.); активного співробітництва (1992–1995 рр.); фактичного припинення двосторонніх відносин (1996–2004 рр.);

- вивчено геополітичні аспекти польсько-білоруських відносин, з'ясовано вплив на двосторонні стосунки розширення НАТО на Схід, євроінтеграційних устремлінь РП та чинників економічного співробітництва і енергетичної безпеки;

- відображено вплив національних меншин та найпоширеніших віросповідань обох країн на розвиток польсько-білоруських відносин.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів і їх висновків для подальшого дослідження польсько-білоруських стосунків на зламі ХХ – ХХІ ст. особливо в нових умовах розширення Європейського Союзу на Схід. Практичні рекомендації та висновки можуть застосовуватися для створення навчальних програм та при написанні узагальнюючих праць і навчальних посібників з історії слов'янських народів, історії Польщі, Білорусі, Центрально-Східної Європи, міжнародних відносин.

Основні положення та авторські висновки можуть бути використані Міністерством закордонних справ України, а також іншими державними установами, діяльність яких безпосередньо пов'язана із закордонною політикою, у практичній діяльності і, зокрема, розбудові українсько-польських та українсько-білоруських відносин.

Апробація результатів дослідження відбулася на всеукраїнських і міжнародних симпозіумах, конференціях та семінарах, а саме: “Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі. Україна – Туреччина” (м. Севастополь – Тернопіль – Бахчисарай, жовтень 2007 р.); “Польща та Україна на шляху демократичних перетворень: історія, сучасність, майбутнє” (м. Житомир, грудень 2007 р.); “Польсько-українська співпраця в умовах нових викликів” (м. Варшава, квітень 2008 р.); “Національні меншини посткомуністичного простору: етнічність, мова, релігія” (м. Варшава, травень 2008 р.); “Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття” (м. Дрогобич, вересень 2008 р.); “Союз Пілсудський – Петлюра 1920 року: історичні обставини і сучасні інтерпретації” (м. Івано-Франківськ, жовтень 2009 р.); “Народний рух України у новітньому українському державотворенні та розбудові громадянського суспільства” (м. Івано-Франківськ, жовтень 2009 р.); “Українсько-польські відносини сьогодні: потреба перезавантаження чи продовження?” (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, вересень 2010 р.); щорічних звітно-наукових конференціях викладачів і аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, що відбувалися упродовж 2007–2010 рр.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлені в чотирьох публікаціях у фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновків (основний текст – 183 с.), переліку умовних скорочень, списку використаних джерел і літератури (434 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 230 с.

РОЗДІЛ 1. СТАН РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз наукової літератури

Нетривалий хронологічний відрізок існування між Польщею та Білоруссю міждержавних відносин значною мірою обумовив рівень дослідження проблеми їх співробітництва впродовж 1991–2004 рр. У зв'язку з цим не є випадковим і розвиток наукової думки щодо вивчення окремих сторін польсько-білоруських взаємин. Так, не вирішеною залишається низка актуальних питань взаємовідносин між РП та РБ.

Виокремлюючи головні причини цього, передусім треба звернути увагу на „незрілість проблематики”, відсутність єдності в оцінках процесів і явищ, які характеризують двосторонню міжнародну практику Польщі та Білорусі. З огляду на це, підведення суперечливих питань польсько-білоруського співробітництва під спільний знаменник й надалі залишається найбільш складним аспектом дослідження. Однак, попри наявність об'єктивних складностей, останнім часом увага до наукової розробки проблеми польсько-білоруських міждержавних відносин поступово зростає. Щоправда, треба констатувати, що серед дослідників, які вивчають взаємини між РП та РБ переважають здебільшого зарубіжні вчені. Натомість у вітчизняній історіографії ця тема є новою і ще потребує різнобічного дослідження.

Вивчення проблеми польсько-білоруських відносин упродовж 1991–2004 рр. активно здійснювалося в РП окремими науковцями і спеціалізованими науково-дослідними закладами, серед яких варто виокремити Польський Інститут Міжнародних Справ (ПІМС), Центр Східних Студій ім. Марка Карпя (ЦСС) та ін. Також при Польській Академії Наук, ПІМС та ряді наукових установ РП виходили фахові періодичні видання, тематика яких охоплювала як актуальні проблеми міжнародних відносин, так і взаємодію РП з її сусідами. Провідними виданнями виступають: „Rocznik Polskiej Polityki

Zagranicznej” („Щорічник польської закордонної політики”) [325-326; 331; 358; 365; 369; 374; 390; 397-398; 419], „Polski Przegląd Dyplomatyczny” („Польський дипломатичний огляд”) [275; 277], „Sprawy Międzynarodowe” („Міжнародні справи”) [341], „Rocznik Strategiczny” („Стратегічний щорічник”) [373], „Europa Środkowo-Wschodnia” („Центрально-Східна Європа”) [349; 351; 404] та ін.

На нашу думку, огляд спеціалізованої наукової літератури, що розкриває зміст польсько-білоруського співробітництва впродовж 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. доцільно розпочати з класифікації основних напрямків дослідження. Такий підхід пояснюється передусім специфікою проблем. Для польської історіографії характерним є дослідження польсько-білоруського співробітництва за наступними напрямками:

- історія становлення та розвитку польсько-білоруських стосунків;
- дослідження сучасних аналітиків, політологів, фахівців-міжнародників та дипломатів;
- узагальнюючі праці (транскордонне та євро регіональне співробітництво, економічні взаємини та енергетична безпека, діяльність національних меншин, етноконфесійні проблеми та ін.).

До першого напрямку досліджень відносимо праці історичного характеру, які розкривають процес становлення та динаміку розвитку польсько-білоруських відносин в історичній ретроспективі розпочинаючи з початку ХХ ст. Особливої уваги заслуговує монографія польського історика Ю. Дарського „Białoruś: historia, współczesność, konflikty narodowe” („Білорусь: історія, сучасність, національні конфлікти”) [273]. У ній акцентується на історії формування двосторонніх відносин між РП та РБ. Також автор проаналізував етнополітичні та етноконфесійні проблеми польсько-білоруських стосунків, які характеризувалися особливою гостротою та антагонізмами на початковому етапі становлення двосторонніх взаємин. Важливість цієї монографії полягає у тому, що в ній застосовано методологію ретроспективного аналізу. Авторські висновки, сформульовані Ю. Дарським, становлять значну цінність, оскільки

були зроблені на підставі детального аналізу тих історичних чинників, що визначили рівень відносин між РП та РБ у майбутньому.

До першого напрямку досліджень, на наш погляд, варто віднести й публікації Р. Радзіка. Вчений ґрунтовно проаналізував найбільш поширені стереотипи, які мали вагомий вплив на розвиток міждержавного співробітництва Польщі та Білорусі [379]. Найбільшу зацікавленість у автора викликав поширений серед представників обох народів так званий стереотип „про руського і пана” [378].

Ще одним важливим історичним дослідженням, яке дозволяє краще зрозуміти витoki основних польських політичних концептів щодо відносин РП із РБ, є монографія К. Гомулки „Między Polską a Rosją. Białorusini w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918–1922” („Між Польщею та Росією. Білоруси в концепціях польських політичних угруповань 1918–1922”) [303].

Сучасні польсько-білоруські відносини проаналізовані в наукових публікаціях Х. Глоговської. Так, у працях польської дослідниці розкрито перебіг двосторонньої взаємодії між Польщею та Білоруссю впродовж 90-х рр. ХХ ст., а також частково проаналізовано визначальні тенденції, притаманні міждержавному співробітництву РП та РБ. Особливої уваги заслуговують висновки авторки про взаємозалежність зовнішньої політики Польщі та Білорусії в контексті сусідства з одного боку з Німеччиною, а з іншого – з Росією [300-303].

Аналіз розвитку двостороннього польсько-білоруського співробітництва після завершення „Холодної війни” і до середини 90-х рр. ХХ ст. здійснено в статті М. Столярчика „Stosunki polsko-białoruskie w okresie pozimnowojennym (niektóre aspekty)” („Польсько-білоруські стосунки в період після „холодної війни” (деякі аспекти)”) [399]. У ній нагромаджений цінний фактологічний матеріал та здійснені фахові авторські висновки. Більш повним у хронологічному плані є дослідження А. Ходубського, який дав аналіз польсько-білоруських взаємовідносин впродовж 90-х рр. ХХ ст., при цьому акцентуючи

увагу на історичній складовій міждержавних стосунків [268]. Розвиток політичної складової польсько-білоруських взаємин першої половини 90-х рр. ХХ ст. ретельно дослідив та проаналізував П. Фоліговський [295].

Таким чином, вищеназвані праці є першими спробами наукового осмислення сучасних взаємин між РП та РБ. Разом з тим, незважаючи на фаховий характер сформульованих у них висновків, вони, на наш погляд, є досить умовними та ще не достатньо верифіковані часом.

Окремою важливою групою наукових досліджень з питань польсько-білоруських відносин 1991–2004 рр. є праці відомих політологів, аналітиків, фахівців у галузі міжнародного права та співробітництва, дипломатів та представників політичної думки РП. Передусім значний і різнобічний науковий внесок у вивчення зовнішньополітичної діяльності Польщі та Білорусі здійснили такі представники польської політичної думки, як М. Цалка [267], А. Камінський [314], А. Магдзяк-Мішевська [342-343], З. Найдер [359], Я. Новак-Єзіоранський [363] та І. Стшельчик [400]. У їх працях проаналізовано пріоритетні вектори закордонної політики РП та РБ, а також фактори міжнародного характеру, які стимулювали або гальмували розбудову міждержавного співробітництва.

На проблемних аспектах сучасних польсько-білоруських відносин акцентували увагу також польські дипломати та фахівці-міжнародники, від позицій яких багато у чому залежала зовнішньополітична діяльність країни. У працях В. Зайончковського [202], Є.-М. Новаковського [213], Т. Павляка [215], Б. Геремека [305], Ю. Кукулки [332], Р. Кузняра [336-337], П. Наїмського [357], М. Менкішака та М. Піотровського [369], К. Скубішевського [391], Р. Жіємби [417-418] представлений цілий спектр проблем польсько-білоруських двосторонніх відносин. Зокрема, основний дослідницький акцент вони зробили на визначенні та оцінці місця Білорусі в контексті східної політики Польщі. Водночас значну увагу вчені зосередили на з'ясуванні різних аспектів забезпечення національної безпеки РП.

Паралельно з активізацією польських устремлінь щодо вступу в НАТО та Європейський Союз зростав інтерес польських вчених до проблеми польсько-білоруських відносин. Водночас динамічна російсько-білоруська інтеграція 90-х рр. ХХ ст. породжувала інтерес до вивчення та аналізу закордонної політики Мінська. У такому контексті помітними є монографії К. Маляка „Białoruś” („Білорусь”) [344] і „Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi” („Закордонна політика та політика безпеки Білорусі”) [345]. У вказаних працях розглянуто економічний потенціал РБ, головні напрямки зовнішньополітичної діяльності на її східному, західному та азійсько-африканських напрямках. Автор звернув увагу також на всебічний аналіз ключових аспектів польсько-білоруських міждержавних взаємин. К. Маляк, зокрема, детально проаналізував військово-політичні, транскордонні, регіональні та культурні відносини.

Предметом окремих досліджень польських істориків стало розширення НАТО на Схід та його вплив на польсько-білоруські стосунки. Дану проблематику вивчали Б. Гурка-Вінтер [304], І. Конєчна [136] та Р. Садовський [385]. Вони досліджували вплив розширення НАТО на відносини в регіоні, проаналізували економічні чинники, які призвели до безпосереднього поглиблення залежності Білорусі від Росії, що великою мірою визначало зовнішньополітичний курс РБ у тому числі і щодо співробітництва з РП.

Окремої уваги заслуговує монографія Ю. Тимановського, присвячена місцю східних держав, сусідів РП, в її політиці щодо забезпечення національної безпеки [407]. Важливо, що у праці ґрунтовно проаналізовано не лише основні зовнішньополітичні пріоритети Польщі, але й Росії, Білорусі та України. Учений детально відтворив хронологію творення правових засад польсько-білоруських взаємин. Розглядаючи найбільш суперечливі питання двосторонніх відносин, Ю. Тимановський виділив пріоритетні галузі для розвитку добросусідського міждержавного співробітництва. Подібний підхід до вивчення проблеми простежуємо і у дослідженнях Р. Якімовича [308], Т. Курека [333], Р. Сенюха [388], та П. Воловського [415].

Одним із останніх наукових досліджень, у якому зроблено спробу всебічного вивчення цілого спектру актуальних проблем сучасних польсько-білоруських відносин, є публікація К. Федоровіча „Polska polityka wobec Białorusi” („Політика Польщі щодо Білорусі”) [294]. У ній учений, на відміну від більшості польських істориків та політологів, чітко визначив періоди двостороннього співробітництва між РП та РБ, розглянув найбільш контроверсійні сторони взаємовідносин, а також обґрунтував свої висновки на підставі аналізу значної кількості попередніх досліджень.

На особливу увагу заслуговує стаття М. Хабовського, опублікована в збірнику „Białoruś w stosunkach międzynarodowych” („Білорусія в міжнародних відносинах”), що вийшов у Любліні в 2009 р. У ній автор, залучивши нові матеріали присвячені даній проблематиці, по новому підійшов до періодизації польсько-білоруських двосторонніх взаємовідносин. Він запропонував змінити назву популярного в науковій думці до цього часу етапу двосторонніх відносин як „політика „двох шляхів” РП”, що мала місце в 1989–1991 рр. на „політику РП щодо дезінтеграції Радянського Союзу” [306, с. 234].

В цілому в наукових розвідках зазначених авторів спостерігаємо тенденцію політологічного підходу як до виокремлення пріоритетних напрямків дослідницьких проблем, так і їх аналізу. Запропоновані у вищеназваних працях висновки носили подекуди рекомендаційний характер, оскільки пропонували можливі моделі розвитку двостороннього співробітництва між РП і РБ. Однак, дані концепції міждержавної взаємодії не характеризуються спільними тенденціями, властивими для них є різні бачення і шляхи розвитку співпраці. На нашу думку, їх не слід зводити під спільний знаменник, а розглядати кожну окремо.

Окремий напрямок серед наукових досліджень польських вчених займають узагальнюючі праці присвячені транскордонному й єврорегіональному співробітництву, економічній взаємодії та енергетичній безпеці, національним меншинам, ролі етноконфесійного чинника в польсько-білоруських стосунках.

Серед загального масиву досліджень у першу чергу вважаємо за доцільне виокремити колективні праці польських фахівців Р. Антчака, П. Козажевського та К. Поломського [252], Р. Бялобжеської та Р. Кіселя [256], а також М. Цудного і А. Гомулки [269]. Іншими фундаментальними розробками порушених питань є публікації М. Баліцької [254], Г. Борко [261], К. Дзевульського [279], Г. Калішука [313], Т. Трусколяського [406] та М. Жуковського [424]. Основний акцент у них зроблений на з'ясуванні впливу транскордонної та єврорегіональної взаємодії РП та РБ в 90-х рр. ХХ ст.

В статтях М. Кристиньяк „Współpraca polsko-białoruska w kwestiach wspólnej granicy” („Польсько-білоруська співпраця в питаннях спільного кордону”) [330] та А. Желязо „Polsko-białoruskie pogranicze a polityka zagraniczna” („Польсько-білоруське прикордоння і закордонна політика”) [421] представлені основні проблеми транскордонного і єврорегіонального співробітництва між Польщею та Білорусією. Науковці погоджуються з тим, що пріоритетною в двосторонніх стосунках у досліджуваний період була економічна складова та забезпечення енергетичної безпеки.

Питання енергобезпеки та економічного співробітництва між Польщею та Білорусією знайшли відображення в працях А. Гавенської [297], В. Кононьчука [319-321], А. Лоскот [340] та А. Сарна [386]. Вони на високому науковому рівні вивчили проблеми енергетичної безпеки в Центрально-Східній Європі. Вартими уваги в цьому контексті є праці А. Еберхардта, який акцентував увагу на російсько-білоруському енергетичному конфлікті та його впливі на стосунки обох країн з Польщею [287-288]. Разом з тим, автор досліджував кризові явища в польсько-білоруських стосунках та проблеми внутрішньополітичної діяльності Білорусі [285-285].

Важливо зазначити, що вищезгадані автори є представниками Центру Східних Студій, тому запропоновані ними висновки носять суб'єктивний характер, так як виконані в рамках загальнонаукової концепції ЦСС. Зважаючи на фаховий рівень підготовлених працівниками Центру аналітичних доповідей

та розвідок, на наш погляд, варто відзначити такі публікації як „Białoruś w przededniu wyborów prezydenckich” („Білорусь в переддень президентських виборів”) [257], „Białoruś – nieznaną sąsiad UE. Sytuacja polityczna, społeczna i gospodarcza Białorusi” („Білорусь – невідомий сусід Європейського Союзу. Політична, соціальна та господарська ситуація в Білорусі”) [260], а також доповіді Р. Садовського „Białoruś 2006” („Білорусь 2006”) [385] та В. Кононьчука „Trudny „sojusznik”. Białoruś w polityce Rosji” („Важкий союзник. Білорусь в політиці Росії”) [321].

Проблеми національних меншин та етноконфесійних відносин стали предметом досліджень Е. Точака [404], а також професора Білостоцького університету Е. Міроновича. У своїх працях він, зокрема, детально проаналізував діяльність білоруської національної меншини в Польщі, а також спробував з'ясувати окремі аспекти етнонаціональних взаємин на польсько-білоруському прикордонні [348; 350; 352-355]. Заслуговує на увагу стаття А. Скорупської, в якій детально розкрито питання суспільно-політичної діяльності білоруської національної меншини в РП [389].

Дослідженням схожої проблематики займалися й М. Андросюк [252], Г. Бабіньський [253], М. Будита-Будзінська [263], Г. Януш [309], П. Казанецький [317], М. Ковальський [323-324], Р. Кісель та К. Саткевич [318], Л. Ніяковський [362], а також Е. Погожала [370]. На увагу заслуговують монографії та статті провідних дослідників цієї проблематики – Е. Смулкової [93; 230; 392] і А. Садовського [225; 382-383], які на сьогоднішній день є найбільш повними та мають добру документальну базу.

Вивченням суспільно-політичної діяльності польської національної меншини в Білорусі займалися Ю. Домбровський [274], П. Еберхардт [289-291], І. Кабзінська [311-312], М. Куркевич [335], К. Ляхович [338], Й. Вашкевич [408], З. Вінницький [409-413] та Ц. Жолендовський [422-423].

Важливим є те, що зазначена проблематика стала предметом активних наукових пошуків представників польської меншини в РБ. До найбільш

відомих авторів доцільно зарахувати Т. Гавіна [298-299] і Т. Кручковського [327-329]. Праці зазначених дослідників безсумнівно є цікавими та цінними, однак їх висновки слід сприймати досить критично, оскільки вони були безпосередніми учасниками описаних у науковій літературі подій.

Не менш важливим аспектом польсько-білоруських відносин був етноконфесійний чинник. Його вивчення стало також одним із пріоритетних напрямків дослідження міждержавних стосунків Польщі та Білорусі. Серед польських істориків у цьому зв'язку особливої уваги заслуговують передусім праці Р. Дзвонковського [280-283], Т. Олеяжа [364] та Й. Райського [170].

В останні роки проблема польсько-білоруських взаємин стала настільки актуальною, що вона висвітлювалася на міжнародних семінарах, „круглих столах” тощо. Тут помітними є опубліковані матеріали конференцій, присвячених „Польській східній політиці”, які, починаючи від 2005 р., щороку проходять у м. Вроцлаві [375-376]. Їх цінність полягає у тому, що в них представлені оцінки та характеристики (різного роду проблем польсько-білоруського співробітництва) відомих польських спеціалістів із проблематики східної політики РП щодо РБ – Е. Смулкової, М. Машкевича, М. Бучька та інших.

Загалом, слід констатувати, що польська історична та політологічна наука на досить високому рівні займалася вивченням проблеми польсько-білоруських міждержавних відносин. Дослідження проводилися як окремими вченими, так і науково-дослідними осередками та інституціями. Однак на сучасному етапі вказана проблематика ще не стала предметом хоча б однієї узагальнюючої монографії, а тому не втрачає своєї актуальності.

Матеріал нашого дослідження показує, що задля всебічного аналізу білоруської історіографії можна виокремити три найбільш популярні тематики. Першою з них є загальна характеристика та оцінка військово-політичної складової польсько-білоруських взаємин. До базових результатів роботи цього напрямку варто зарахувати низку праць колишнього радника при посольстві РБ

в РП, а нині ректора Брестського державного університету ім. О. Пушкіна М. Часновського [243; 245-246; 270], провідного білоруського політолога В. Карабалевича [207-208; 315-316] та професора факультету міжнародних відносин Білоруського державного університету А. Розанова [219-222; 380]. Наукові розвідки вказаних вчених є ключовими для вирішення широкого кола питань польсько-білоруського міждержавного співробітництва, оскільки їм притаманний високий фаховий рівень, різносторонній аналіз значної кількості літератури з польсько-білоруських взаємин.

Щоправда, для вказаних досліджень подекуди характерна однобічність у з'ясуванні причин недостатньо доброго стану польсько-білоруських міждержавних відносин. Зокрема, М. Часновський відповідальність за незадовільний стан двосторонніх стосунків більшою мірою покладає на Польщу, яка, на його думку, досить довго зволікала зі створенням власної зовнішньополітичної практики щодо РБ і на офіційному рівні підтримувала політику ізоляції білоруського керівництва. Водночас дослідник стверджує, що як Мінську, так і Варшаві впродовж 90-х рр. ХХ ст. забракло динамізму, прозорості та взаєморозуміння у двосторонніх відносинах [244].

Не менш вагомими є також публікації інших професорів факультету міжнародних відносин Білоруського державного університету – Л. Лойка [212], В. Снапковського [231-234; 393], В. Улаховіча [238-240], А. Шарапо [249], А. Челядінського [247-248], А. Тіхамірова [236] та багатьох дослідників із інших наукових інституцій Білорусі [191; 194; 205; 227; 228]. Праці перелічених фахівців-міжнародників є для нас надзвичайно цінними, оскільки, на відміну від своїх польських колег, вони робили менший акцент на оцінці впливу політики президента РБ О. Лукашенка на двосторонню взаємодію. У зв'язку з цим, у своїх статтях учені детальніше зупинялися на конкретних проблемах польсько-білоруських відносин, одночасно пропонуючи альтернативні шляхи їх поліпшення. Однак, у білоруській історичній та політологічній науці

проблематика саме політичного аспекту польсько-білоруської взаємодії не є популярною з огляду на ідеологічні обмеження.

Серед небагатьох білоруських дослідників, які все-таки зачепили вивчення політичної складової у міждержавних відносинах між РП та РБ, хотілося б виділити Б. Хмяліньського. У статті „Польшча – Беларусь: 15 гадоў міждержавных адносін” („Польшча – Білорусь: 15 років міждержавних відносин”) [241] він на широкому джерельному та фактологічному матеріалі проаналізував двосторонні польсько-білоруські стосунки. Окремі висновки дослідника є для нас особливо цінними. На нашу думку, можна погодитися з тезою Б. Хмяліньського про те, що польському керівництву забракло прагматизму щодо зовнішньополітичного співробітництва з Білоруссю. Іншим фундаментальним авторським дослідженням є його докторська дисертація на тему „Громадскі рух у Польшчы за добрасуседства з Беларуссю (1991–2006 гг.)” („Громадський рух у Польщі за добросусідство з Білоруссю (1991–2006 pp.)”) [434]. Хоча це дослідження лише частково стосується проблеми наших наукових пошуків, однак його аналіз дав нам змогу окреслити ключові осередки та громадські організації, які окремим напрямком своєї діяльності визначають дослідження польсько-білоруських відносин.

Окремі аспекти зовнішньополітичної діяльності РБ щодо РП розглянуті у публікаціях білоруських дипломатів та представників інших відомств державного апарату Білорусі. У наведеному контексті помітними є статті колишніх міністрів закордонних справ Білорусі П. Кравченка [87] та І. Антоновича [72], а також посла РБ в РП П. Латушка [211].

Другою темою, яка значною мірою цікавила білоруських учених, стало дослідження польсько-білоруської економічної та транскордонної взаємодії. Провідними роботами, у яких різнобічно проаналізовано ключові тенденції міждержавних зовнішньоекономічних відносин, є статті А. Русаковіча „Белорусско-польское экономическое взаимодействие. Проблемы и перспективы” („Білорусько-польська економічна взаємодія. Проблеми та

перспективи”) [223] і „Белорусско-польское экономическое взаимодействие: новая парадигма?” („Білорусько-польська економічна взаємодія: нова парадигма?”) [224]. Іншими цінними розробками, у яких розкрито зміст торговельно-економічних стосунків, а також вивчено аспекти інвестиційної політики РП в окремі регіони РБ, є статті А. Ваніна [77], С. Пузини [217].

Дослідженням транскордонних чинники міждержавних відносин займалися Ю. Войтукевіч [196], І. Дориняк [201], Е. Півульські [216]. У цьому зв'язку особливої уваги заслуговує публікація керівника відділу Центру міжнародних досліджень Білоруського Національного Університету М. Масюкова („Białoruskie euroregiony jako instrument współpracy w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej”) „Білоруські євро регіони як інструмент співпраці в контексті розширення Європейського Союзу” [346]. У ній автор ґрунтовно проаналізував не лише євро регіональне співробітництво між РБ та РП, а також охарактеризував подібне співробітництво Білорусі з іншими сусідніми країнами. Такий дослідницький підхід дає можливість побачити загальну панораму євро регіональної взаємодії РБ.

Останнім – третім напрямком проблематики є дослідження, що охоплюють діяльність національних меншин та міжконфесійні відносини. Тут особливо цінною виглядає монографія А. Тіханського „Этноконфессиональные отношения в обществе и их влияние на национальную безопасность Республики Беларусь” („Етнонаціональні відносини в суспільстві та їх вплив на національну безпеку Республіки Білорусь”) [235]. Учений детально дослідив діяльність римо-католицького духовенства та конфесійну ситуацію в РБ, а також критично оцінив різного роду місіонерські ініціативи, організовані Ватиканом. У них, на думку автора, слід вбачати безпосередню загрозу для національної безпеки Білорусі.

Подібною за характером є публікація Е. Бабосова та В. Русецької „Взаимодействие этнонациональной и религиозной идентификации на белорусско-польском пограничье” („Взаємодія етнонаціональної та релігійної

ідентифікацій на білорусько-польському прикордонні”) [190]. Для вирішення окремих питань щодо впливу релігійної складової на розвиток польсько-білоруських відносин цінною є монографія А. Дудіка „Sytuacja wyznaniowa i ekumeniczna na Białorusi w latach 1988–2003” („Релігійна та екуменічна ситуація в Білорусі впродовж 1988–2003 рр.”) [278], у якій зібрана широка фактологічна інформація про найбільш поширені релігії в РБ та їх еволюцію впродовж 90-х рр. XX – початку XXI ст. Іншим, на наш погляд, ключовим дослідженням у вивченні вказаного аспекту є колективна праця „Конфесії на Беларусі (кінець XVIII-XX ст.)” („Конфесії в Білорусі (кінець XVIII-XX ст.)”) [206] опублікована за науковою редакцією доктора історичних наук У. Новіцького. Діяльності римо-католицького Костелу в РБ вивчали також А. Сапель [226], Л. Уладиковська-Канаплянік [237] та Н. Пятровіч [368].

Дослідження польських та білоруських учених, присвячені проблемі сучасних польсько-білоруських відносин, на сьогоднішній день, без сумніву, є найбільш ґрунтовними. Однак, разом із тим, слід констатувати, що досить цікавим для нас є також науковий доробок істориків та політологів особливо західних країн, оскільки вони висвітлювали польсько-білоруські стосунки переважно з об’єктивних та незаангажованих позицій. Значною мірою цьому посприяв той факт, що їх наукові розвідки проводилися під егідою відомих державних аналітичних інституцій, що, звичайно підвищувало їх професійний рівень.

Серед західних учених, які безпосередньо чи опосередковано займалися дослідженням польсько-білоруських міждержавних взаємин, найбільш помітною постаттю є спеціаліст-аналітик Держдепартаменту США С. Бурант. У своїх публікаціях [264-266] він на достатній фактологічній основі подав власне бачення становлення та еволюції відносин між офіційними Варшавою і Мінськом упродовж першої половини 90-х рр. XX ст. Важливо, що, аналізуючи період становлення польсько-білоруських взаємин, С. Бурант звернув увагу на те, як впливали на них міжнародні чинники. Він також проаналізував вплив

третіх держав (Росії, України та Литви) на польсько-білоруські міждержавні стосунки.

Значний інтерес американських науковців привертала також окремі аспекти польсько-білоруських відносин у контексті дослідження проблем європейської та регіональної безпеки. Так, західні фахівці великою мірою пов'язували збереження загальноєвропейської безпеки з становленням партнерських відносин Польщі із Україною та Білоруссю. У цьому зв'язку слід відзначити розробки відомих американських експертів з Центру вивчення проблем міжнародної безпеки ім. Е. Карнегі Ш. Гарнета та Р. Легволда [296]. Вказані дослідники підкреслювали, що РБ становить найбільший виклик для стабільності східного кордону РП. Американські автори також рекомендували, щоб Північноатлантичний альянс та Європейський Союз взяв до уваги польські ініціативи щодо її східної політики.

Іншою важливою розробкою теми є публікація дослідниці з Толедського університету М. Бальмацеди [255], у якій вона детально зупинилася на з'ясуванні значення колишніх республік СРСР у стосунках між Росією та центральноєвропейськими державами. У цьому контексті М. Бальмацеди, окрім усього іншого, проаналізувала місце Білорусі у закордонній політиці Польщі. Вона звернула увагу на нецілковиту визначеність польського керівництва щодо зовнішньополітичної стратегії у відношенні до східних сусідів.

Польсько-білоруські відносини початку 90-х рр. ХХ ст. частково проаналізував професор Єльського університету Т. Снайдер у монографії „Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa i Białoruś 1569–1999” („Реконструкція націй. Польща, Україна, Литва і Білорусь 1569–1999”) [394]. Вчений високо оцінив ведену міністерством закордонних справ РП політику „двох шляхів”, наголошуючи водночас на тому, що вона була квазіформальним підтвердженням кордонів Польщі. Окремо Т. Снайдер звернув увагу на складність білоруського вектору цієї політики.

Одним із останніх досліджень західних вчених, у якому проаналізовано польсько-білоруські відносини, є публікація англійського дослідника (магістра Бредфордського університету та доктора Познанського університету ім. А. Міцкевича) М. Чопіньського, присвячена проблематиці польсько-білоруських відносин у контексті розширення НАТО [271]. У ній науковець дослідив бачення офіційними Варшавою та Мінськом нової архітектури безпеки в пост-комуністичному світі. Також М. Чопіньський порівнює ставлення Польщі та Білорусі до розширення Північноатлантичного альянсу на Схід. На підставі ґрунтовного аналізу значної кількості джерел він з'ясував вплив розбіжностей між РП та РБ у цьому питанні на розвиток міждержавного співробітництва.

Аналізуючи зарубіжну історіографію потрібно відзначити наукові розвідки окремих російських учених. На увагу заслуговує стаття старшого наукового співробітника Російського інституту стратегічних досліджень М. Кучинської „Новая парадигма польской восточной политики” („Нова парадигма східної політики Польщі”) [210], а також монографія працівника Російської Академії Наук М. Бухаріна „Российско-польские отношения: 90-е годы XX в. – начало XXI в.” („Російсько-польські відносини: 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.”) [193]. У цих дослідженнях проаналізовано зовнішньополітичні пріоритети співробітництва РП зі східними сусідами. Зокрема у праці М. Бухаріна вдало охарактеризовано залежність польської східної політики від загального контексту польсько-російських взаємин, які впливали та визначали динаміку відносин РП з іншими країнами Східної Європи.

Історіографічний огляд був би неповний без урахування та вивчення вітчизняних досліджень присвячених проблемі польсько-білоруських відносин 1991–2004 рр. Слід відзначити, що тема дисертаційної роботи досі не була предметом наукових розвідок українських науковців. Більше того аналіз праць вітчизняних істориків та політологів, присвячених сучасним міждержавним відносинам між окремими країнами Центрально-Східній Європи, дає нам

підстави говорити про наявність чіткої тенденції до вивчення, в першу чергу, взаємин між Україною та Польщею. Так, українські науковці, які вивчають польсько-українські взаємини у своїх статтях і монографіях здебільшого лише наводять окремі приклади з історії польсько-білоруських стосунків, порівнюють процеси взаємин за схемою Україна-Польща – Білорусь-Польща.

У такому контексті особливої уваги заслуговують дисертаційні дослідження В. Гевко [426], Д. Горуна [427] та В. Моцока [431]. У своїх працях вони здійснили різноаспектний огляд сучасних українсько-польських стосунків, зосередивши увагу на дослідженні військово-політичної, економічної та культурної складових двостороннього співробітництва. Українсько-польська співпраця у гуманітарній сфері кінця 80-90-х рр. ХХ ст. стала предметом наукових пошуків Н. Медведчук [430].

Однією з перших праць, яка стосується предмета нашого дослідження, є дисертаційна робота І. Гуцуляка „Центральна та Східна Європа у зовнішній політиці Республіки Польща” [428]. Зосередивши увагу на засадах формування та особливостях реалізації зовнішньої політики Польщі в Центральній та Східній Європі у 1989–2005 рр. автор комплексно розглянув основні підходи до розбудови східної політики Польщі, проаналізував її двосторонні відносини з державами зазначеного регіону (в тому числі і з РБ). В інших публікаціях І. Гуцуляк дослідив військово-політичне співробітництво Польщі з країнами Центрально-Східної Європи, а також назвав польсько-білоруські взаємини в контексті демократичних змін такими, що характеризуються високим рівнем складності [198-199].

Вітчизняні вчені окремо зосередилися на вивченні чисельних політичних та системних перетворень у Білорусі, що виникли після розпаду СРСР. Зокрема О. Долженков проаналізував трансформацію політичної системи РБ [429], а І. Хаврук дослідив значення референдуму для перехідних демократій (на прикладі України, Білорусі та Росії) [433]. Характер еволюції політичного режиму РБ ґрунтовно вивчив І. Недокус [432].

Окремі відомості про становлення польсько-білоруських відносин, а зокрема про візит у жовтні 1990 р. міністра закордонних справ РП К. Скубішевського до Мінська, а також про діяльність Союзу поляків Білорусі знаходимо у спільній праці львівських науковців Л. Зашкільняка та М. Крикуна „Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів” [203]. Дослідники є солідарними в тому, що погіршення двостороннього співробітництва між РП та РБ наступило після того як президентом Білорусі в 1994 р. було обрано О. Лукашенка [203, с. 690]. Подібні міркування, на наш погляд, лише частково мають сенс, адже у попередні роки (1991–1994 рр.) у двосторонніх взаєминах теж мали місце конфліктні ситуації, які стосувалися територіальних претензій РБ щодо Білостоцького воєводства РП. Також до погіршення міждержавного діалогу у зазначений період призводила діяльність на території Білорусі греко-католицького духовенства.

Загальну та фактологічну інформацію про розвиток зовнішньої політики Польщі та Білорусі після розпаду СРСР знаходимо у навчальних виданнях та посібниках для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів. Серед таких необхідно виділити опубліковану за редакцією Л. Зашкільняка „Історію Центрально-Східної Європи” [204]. Колективну працю професорів В. Газіна та С. Копилова „Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки)” [197], а також „Новітню історію Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття” завідувача кафедри історії слов'ян історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. Ярового [250]. На завершення цього блоку праць слід відзначити навчальний посібник львівського професора М. Кріля „Історія країн Центрально-Східної Європи” [209].

Важливо, що впродовж останніх років на шпальтах окремих українських періодичних видань („Дзеркало тижня”, „Україна молода” та ін.) з'являлися матеріали, які частково висвітлюють деякі проблемні аспекти польсько-білоруського міждержавного співробітництва. Згадані публікації здебільшого

інтерпретують конфліктні сторони непростих взаємин між РП та РБ. У такому ключі особливої уваги заслуговують статті А. Борковського [76], та О. Гетьманчук [79].

Позитивною тенденцією у розробці даного напрямку вважаємо проведення спеціалізованих міжнародних конференцій присвячених дослідженню міждержавного співробітництва країн Центрально-Східної Європи. Особливої ваги в даному контексті набувають збірники матеріалів опубліковані за результатами конференцій. Серед таких доцільно відзначити VIII том політологічних та соціологічних студій Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича „Україна, Білорусь, Польща та Литва: від колізій минулого до спільних європейських цінностей та перспектив співпраці”. В даній публікації треба виділити статтю чернівецької дослідниці В. Бурдяк „Міжнаціональна взаємодія в Україні, Білорусі, Польщі і Литві: правові та соціальні механізми” [192].

На нашу думку, треба погодитися з тезою В. Бурдяк про те, що країни Центрально-Східної Європи вже у перші роки незалежності відчули значне загострення етнополітичних проблем, отриманих у спадок від минулого режиму [192, с. 251]. Натомість дещо узагальненою, на наш погляд, є думка про те, що конфлікт довкола Союзу поляків Білорусі став наслідком кон’юнктурної етнонаціональної політики держави і перетворився на зовнішньополітичний конфлікт з етнічним забарвленням [192, с. 259].

Таким чином, аналіз наукової літератури, присвяченої темі дисертаційного дослідження, дає підстави зробити такі висновки:

по-перше, очевидним є той факт, що проблематика польсько-білоруських відносин 1991–2004 рр. ще не стала предметом жодного узагальнюючого монографічного дослідження, що водночас є свідченням актуальності обраної теми не лише у вітчизняній, але й у зарубіжній науці;

по-друге, на нашу думку, до особливо цінної категорії праць доцільно зарахувати наукові розвідки зарубіжних дослідників. З-поміж них значною

об'єктивністю та досить низьким рівнем заангажованості характеризуються публікації американських учених;

по-третє, у вітчизняній історіографії проблема сучасних польсько-білоруських відносин, порівняно з вивченням українсько-польських взаємин, є практично новою. Проте впродовж останніх років простежується тенденція до поступового зростання інтересу українських вчених до з'ясування здебільшого конфліктних аспектів у взаєминах між Польщею та Білоруссю.

1.2. Характеристика джерел

Джерельна основа дослідження обумовлена специфікою проблематики. Відтак доцільно наголосити на її обмеженості. З огляду на недоступність, а подекуди й повну відсутність документальної бази вона представлена здебільшого опублікованими офіційними матеріалами польського та білоруського зовнішньополітичних відомств, документами офіційних установ, нормативними документами, концептуальними розробками із розвитку міжнародної діяльності представників відповідних державних інституцій. Окрім цього, джерельна база ґрунтується на матеріалах виступів, заяв, доповідей, комюніке, протоколів, офіційних промов [51], соціологічно-інформаційних видань, а також різних ухвал та офіційних звернень.

До окремої категорії джерел треба зарахувати електронні ресурси, що представлені Інтернет-архівами провідних польських та білоруських періодичних видань, а також відповідними підбірками матеріалів з діяльності президента РП. У цьому контексті варто відзначити різноманітні виступи, коментарі А. Кваснєвського [1-2].

Останню групу джерел, без яких наше дослідження було б неповним, становлять праці мемуарного характеру. Особливо цінними тут є спогади першого міністра закордонних справ незалежної Білорусі П. Кравченка „Беларусь на распутье, или правда о Беловежском соглашении. Записки

дипломата и политика” („Білорусь на роздоріжжі, або правда про Біловезьку угоду. Записки дипломата і політика”) [189].

У цілому треба зазначити, що наявної джерельної основи загалом виявилось достатньо для виокремлення найважливіших тенденцій та особливостей польсько-білоруських відносин упродовж 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. На підставі подібних документів нам також вдалося виділити основні етапи розвитку двосторонніх взаємин, представити найбільш контроверсійні питання, а також прослідкувати динаміку міждержавного співробітництва РП та РБ у політичній, економічній та інших важливих площинах.

З-поміж документів, які стали своєрідним фундаментом для формування польсько-білоруських відносин, варто виокремити „Декларацію між Республікою Білорусь та Республікою Польща про добросусідство та приязну співпрацю” [14; 32], „Консульську конвенцію між Республікою Польща та Республікою Білорусь” [21; 36], „Угоду між Республікою Польща і Республікою Білорусь про встановлення дипломатичних відносин” [44], „Договір між Республікою Польща та Республікою Білорусь про добросусідство та приязну співпрацю” [52].

Не менш важливими джерелами, які фактично відображають ставлення Сейму РП до окремих загально- та внутрішньополітичних процесів у РБ є „Рішення Сейму РП від 31 серпня 1991 р. щодо визнання незалежності Білорусі” [53], „Рішення Сейму РП від 19 листопада 1996 р. щодо ситуації в Республіці Білорусь” [54], „Рішення Сейму РП від 22 січня 1999 р. Послання Сейму РП до білоруського народу” [55], „Рішення Сейму РП від 10 вересня 2004 р. у справі порушення прав людини та громадянина в Білорусі” [56]. У зв’язку з цим також треба згадати „Заяву Палати представників Національного зібрання Республіки Білорусь у зв’язку з прийняттям Сеймом Республіки Польща „Послання до білоруського народу” [18].

Іншими опублікованими джерелами є міждержавні постанови, домовленості та угоди стосовно польсько-білоруських взаємин у різних сферах суспільно-

політичного та зовнішньоекономічного співробітництва. Серед їх загального масиву вважаємо за доцільне назвати передусім такі: „Договір між Республікою Білорусь і Урядом Республіки Польща про оперативне повідомлення у випадку ядерних аварій і співпрацю у сфері радіаційної безпеки” [15], „Постанову Ради Міністрів Республіки Білорусь про заходи стосовно торговельно-економічних відносин з Республікою Польща” [22], „Постанову Ради Міністрів Республіки Білорусь про відкриття торговельного представництва в Республіці Польща” [23], „Угоду між Урядом Республіки Польща та Урядом Республіки Білорусь про головні умови транскордонного співробітництва” [45] та багато інших [28; 57-61].

Важливими джерелами із зовнішньополітичної діяльності Польщі та Білорусі загалом та їх двостороннього співробітництва зокрема є промови офіційних осіб держав. Аналіз виступів президентів, міністрів закордонних справ РП та РБ дозволяють скласти цілісне уявлення про пріоритетні вектори польської та білоруської закордонної політики. У цьому контексті особливо цінними є програмні статті, доповіді, виступи і лекції керівників польського зовнішньополітичного відомства К. Скубішевського [31; 39; 43; 50], А. Олеховського [39; 46; 64; 119; 124], Д. Росаті [37; 112; 120; 158], В. Бартошевського [33; 48], Б. Геремка [118], В. Цімошевича [34; 49] та білоруського – П. Кравченка [87], І. Антоновича [72], У. Латипова [178].

Цінним джерелом є „Гісторыя Беларусі найновшага часу ў дакументах и матэрыялах” („Історія Білорусі найновішого часу у документах і матеріалах”), збірник документів та матеріалів, які представляють сучасну історію Білорусі, виданий у Вільнюсі в 2008 р. У ньому знаходимо здебільшого відомості статистичного характеру. Особливої уваги заслуговують матеріали про результати референдумів у РБ 14 травня 1995 р. [3] та 24 листопада 1996 р. [4].

Важливими джерелами інформативно-статистичного характеру є польські та білоруські щорічники, що видаються офіційними статистичними установами РП та РБ. Зауважимо, що без урахування таких публікацій та порівняльного

аналізу окремих показників, зокрема закордонної торгівлі Польщі та Білорусі, з'ясування проблем міждержавної зовнішньоекономічної взаємодії було б неповним. У даному контексті особливо слід виокремити такі видання, як „Rocznik statystyczny handlu zagranicznego” („Статистичний щорічник закордонної торгівлі”) [66-71] та „Статистический сборник” („Статистичний збірник”), який видається Міністерством статистики і аналізу Білорусі [65].

Помітне місце у розробці проблеми польсько-білоруських відносин належить також журнальним та газетним публікаціям. Саме періодичні видання, які здебільшого суттєво інформативно навантажені, стали одним із найголовніших джерел нашого дослідження. У них також вміщені тексти двосторонніх угод, стенограми міждержавних зустрічей і ціла низка інтерв'ю із провідними суспільно-політичними діячами Польщі та Білорусі, які відповідали за розвитку взаємин між РП та РБ.

Загалом при написанні дисертації автором було опрацьовано значну кількість публікацій, розміщених на шпальтах авторитетних польськомовних та білоруськомовних видань. Серед них особливої уваги заслуговують статті, надруковані у часописах „Gazeta Wyborcza” („Газета Виборча”) [98; 108-109; 119-132; 145; 161; 164; 165; 167; 171-172; 174; 179; 184-186; 188], „Rzeczpospolita” („Річпосполита”) [99; 133-135; 138-141; 144; 158-159; 164; 166; 173; 182], „Trybuna” („Трибуна”) [181], „Dziś” („Джішь”) [180]. Слід зауважити, що вказані матеріали потрібно сприймати досить критично, оскільки вони написані відповідно до певних політичних уподобань, тому цим статтям притаманний високий рівень заангажованості.

Натомість особливо цінними є спеціалізовані видання Осередка Східних Студій ім. Марка Карпя, а саме: „Biuletyn Białoruski” („Білоруський Бюлетень”) [87; 97; 100-103; 157; 187] та щотижневик „Tydzień na Wschodzie” („Тижень на Сході”) [118; 136; 146; 178]. Публікації, вміщені там, написані на високому фаховому рівні. Важливо також, що вони є аналітичними розвідками Осередку. Деяко інший характер мають публікації, які виходять за сприяння позаурядових

громадських організацій. Тут особливої уваги заслуговує часопис „Nowe Kontrasty” („Нові Контрасти”). За підрахунками Б. Хмелінського, упродовж 1994–2003 рр. на його сторінках було надруковано 190 науково-довідкових та публіцистичних матеріалів, у яких представлено ґрунтовну інформацію про Білорусь [434, с. 11]. На нашу думку, можна погодитися з подібним твердженням, оскільки у вказаному часописі дійсно знаходимо дуже багато цікавих статей та різноманітні інтерв'ю із провідними політиками, дипломатами тощо [104-107; 111-113; 117; 137; 142; 147; 183].

Для вирішення актуальних питань діяльності польської меншини в РБ та білоруської в РП, а також заради з'ясування низки проблем взаємозалежності та впливу етнорелігійного чинника на польсько-білоруські відносини треба враховувати публікації у газетах „Głos z nad Niemna” („Голос з-над Неману”) [115; 169-170; 175-177] та „Czasopis” („Часопис”) [110; 148-156; 160].

Серед білоруських періодичних та фахових видань важливе місце займають газети „Звезда”(„Зірка”) [73; 78; 84; 91; 95], „Белорусская газета”(„Білоруська газета”) [88-89; 94], „Советская Белоруссия” („Радянська Білорусія”) [71; 82; 85; 92], „Республика” („Республіка”) [83; 86; 90], „Белорусская деловая газета” („Білоруська ділова газета”) [81], „Свобода” („Свобода”) [80], „Белорусский рынок” („Білоруський ринок”) [72; 75], „Независимая газета” („Незалежна газета”) [74]. Особливо цінними виданнями, вивчення яких значною мірою посприяло визначенню, нагромадженню й опрацюванню документальної основи дослідження, є фахові видання РБ „Вестник Министерства Иностранных Дел” („Вісник Міністерства Закордонних Справ”) [5-11; 13-14; 20; 24-26; 29-30] та „Ведамасці Нацыянальнага Сходу РБ” („Відомості Національного Зібрання РБ”) [18].

Таким чином, наявні джерела, що стосуються проблематики дисертаційного дослідження, попри їх певну обмеженість дають можливість вивчити розвиток польсько-білоруських відносин упродовж 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст. Їх ґрунтовний аналіз дозволяє довести або заперечити вже існуючі в

історичній та політологічній літературі тези стосовно певних процесів, що мали місце в польсько-білоруських відносинах у досліджуваний період.

Водночас треба констатувати, що через неможливість опрацювання джерел, які ще довгий час, із огляду на мотиви дотримання секретності та безпеки будуть недоступними для дослідників, сьогодні ще досить важко робити остаточні висновки. Разом з тим розв'язання та підведення найбільш проблемних аспектів польсько-білоруського співробітництва під спільний знаменник є практично неможливим. З огляду на це деякі аспекти теми роботи продовжують зберігати свою актуальність і у майбутньому, в міру доступності нових джерельних матеріалів, можуть стати предметом дослідження окремих дисертаційних та іншого роду наукових праць.

РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ВЗАЄМИН

2.1. Політика „двох шляхів” Польщі щодо БРСР

Структурні перетворення кінця 80-х початку 90-х рр. ХХ ст. у політичних та економічних системах країн Центрально-Східної Європи, а також пов’язані з цим якісні зміни у міжнародних відносинах кардинально вплинули на геополітичне становище Польщі. Одним із безпосередніх наслідків об’єднання Німеччини, розпаду СРСР та Чехословаччини було те, що попри абсолютну відсутність територіальних змін для РП, на політичній мапі вказаного регіону з’явився цілий ряд незалежних держав [398, с. 250]. Із трьох країн, з якими Польща межувала до кінця 80-х рр. ХХ ст. (СРСР, ЧСР і НДР), в січні 1993 р.¹ не залишилось жодної. Відтак кількість держав, налагодження добросусідських відносин з якими вимагало підписання щонайменше стандартних двосторонніх домовленостей, зростає до семи (Німеччина, Чехія, Словаччина, Україна, Білорусь, Литва і Росія).

Засідання „круглого столу”, яке проходило 6 лютого – 5 квітня 1989 р. [200, с. 189] за участю представників правлячих і опозиційних партій Польщі стало початком політичних перетворень, які, на думку білоруського історика М. Часновського, набули форми компромісних домовленостей [243, с. 60]. У підсумку парламентських виборів, що відбулися в РП у червні 1989 р., перемогу здобула опозиція, основним ядром якої була „Солідарність”. Також у кінці 1990 р. відбулася зміна лідера держави: Президентом Польщі замість Войцеха Ярузельського було обрано Леха Валенсу. Таким чином, враховуючи внутрішньополітичні перетворення в РП, одне з ключових питань, що вимагало від польського керівництва нагального вирішення, став перегляд зовнішньополітичних пріоритетів офіційної Варшави.

Від самого початку своєї діяльності уряд РП, очолений прем’єр-міністром Тадеушем Мазовецьким у вересні 1989 р., відповідно до принципу „грубої

---

¹ 1 січня 1993 р. – поділ Чехословаччини і поява окремих держав Чехії і Словаччини.

лінії” („grubej kreski”)² у закордонній політиці надавав перевагу західному вектору: інтеграції до Європейського Союзу та структур Північноатлантичного альянсу [300, с. 176-177]. Паралельно польське керівництво акцентувало увагу на важливості створення прогресивної зовнішньополітичної концепції двосторонніх стосунків між РП та СРСР. Як наслідок, восени 1990 р. МЗС РП запропонувало нову стратегію закордонної політики Польщі стосовно Радянського Союзу. Подібні ініціативи МЗС РП щодо розвитку відносин з СРСР отримали назву політики „двох шляхів” („polityka dwutorowości”) [310, с. 15; 366, с. 14; 305, с. 27].

Згідно із нею зовнішньополітична діяльність Польщі на східному напрямку мала складатися з політики стосовно офіційної Москви як столиці Радянського Союзу, а також політики – веденої відносно дедалі більш самостійних радянських республік [277, с. 8; 389, с. 21-22]. Відтак, як схильний вважати польський історик В. Зайончковський, у даний період Польща стала першою державою, що обґрунтувала свою політику щодо Радянського Союзу на принципах „двох шляхів”, суть яких полягав у необхідності одночасного врахування інтересів радянського центру і союзних республік [202, с. 49]. Важливо зауважити, що названа політика була сформульована працівниками польського МЗС під керівництвом міністра закордонних справ Кшиштофа Скубішевського в 1990 р., але дискусія про її створення розпочалася значно швидше. Також у цьому контексті треба відзначити, що концепція „двох шляхів” виявилася настільки новаторською, що ще мала, як переконана польська дослідниця І. Стшельчик, здобути право на існування, оскільки цю політику реалізовувало лише МЗС РП [399, с. 128]. Із такими міркуваннями можна погодитися, оскільки вказана зовнішньополітична практика справді не користувалася популярністю серед керівництва країни. Цікавою в цьому ключі є наукова розвідка польської дослідниці Я. Стахури. Так, проаналізувавши

---

² Зазначений вислів вперше був вжитий Т. Мазовецьким в 1989 р. на одному з засідань Сейму і означав цілковите відмежування першого некомуністичного уряду від політичної практики попередніх комуністичних урядів.

ситуацію у польському політикумі, вона прийшла до висновку, що ідея ведення щодо СРСР „двошляхової” закордонної політики не знаходила підтримки зі сторони жодної тогочасної політичної партії РП [395, с. 280].

Головними критиками цієї політики з-поміж багатьох тогочасних польських політиків були представники Об'єднання демократичних лівих сил (Sojusz Lewicy Demokratycznej) Ю. Олекси та Т. Івіньський. Останній вважав, що для Польщі найгіршим варіантом буде розпад Радянського Союзу та виникнення на її східному кордоні нових антипольсько зорієнтованих незалежних держав (зокрема, української та литовської) [180, с. 53]. Таким чином, вказана концепція, на думку польського політика, була неприйнятною, оскільки була в основі спрямована на розпад СРСР та підтримку незалежницьких тенденцій в його республіках. Аналізуючи побоювання Т. Івіньського, треба наголосити, що до певної міри вони були об'єктивними.

На той час з окремими республіками СРСР не могло бути мови про симетричний розвиток двосторонніх відносин. Причиною цього, на думку польського науковця Р. Кузняра, була обмеженість повноважень та компетентності республік у своїй міжнародній діяльності [337, с. 75]. У польській історіографії назагал прийнято вважати, що одне із найсуттєвіших завдань політики „двох шляхів” полягало у підтримці РП відцентрових тенденцій в європейських республіках СРСР [267, с. 37]. Зокрема, владні еліти РП важливого значення надавали допомозі литовському руху за перебудову – „Саюдісу” („Lituvos Persitvarkymo Sąjūdis”) і українському „Руху”. Особливої ваги набуло й налагодження тісних зв'язків з Борисом Єльциним та партією „Демократична Росія”, інтереси якої він репрезентував.

В цілому ж концепція „двох шляхів” унаслідок ряду прорахунків (брак остаточних цілей, не цілковита визначеність пріоритетів та орієнтирів) не призвела до очікуваних результатів. На думку критиків цієї політики, польському уряду не вдалося повною мірою реалізувати закладені в ній можливості [202, с. 41]. Наголошуючи на фактичному визнанні республік як

окремих суб'єктів СРСР, а також декларуючи свою підтримку відцентрових тенденцій у середині тих же республік, на практиці польське МЗС здебільшого займало нейтральне становище. Така позиція, як нам видається, є яскравим прикладом обережності польських дипломатів у відносинах з СРСР, які й надалі продовжували залишатися пріоритетними.

Аналізуючи розвиток польсько-білоруських взаємин у контексті зовнішньополітичної практики „двох шляхів”, який став першим етапом у двосторонній взаємодії між Польщею та Білоруссю, слід відзначити, що вони вже від самого початку набули суперечливого та контроверсійного забарвлення. Така ситуація довкола польсько-білоруських відносин у даний період зумовлювалася передусім міцними контактами між білоруським та загальносоюзним керівництвом. Не менш важливим був і той факт, що антикомуністична опозиція, представлена Білоруським Народним Фронтом „Відродження” (БНФ (В) (Беларускі Народны Фронт „Адраджэнне”), як переконаний С. Буранта, відзначалася слабкістю [264, с. 16]. З огляду на це, як провладні так і опозиційні еліти БРСР, в жодному разі не прагнули до різкого зближення з Польщею. Подібну позицію аргументували загрозою полонізації населення західних областей республіки.

Значна увага була зацентована на зростанні польської присутності в БРСР. До прикладу з-посеред національно зорієнтованої інтелігенції та представників політичної верхівки Білорусі можна простежити низку застережень, які білоруський політолог В. Карабалєвіч назвав синдромом „східних кресів” (syndrom „kresów wschodnich”) [316, с. 151]. Польська дослідниця Г. Глоговська називає комплекс спільних історичних міфів та фобій, які гальмували процес налагодження добросусідських взаємин, так званим синдромом „молодшої сестри” („syndrom młodszej siostry”) [301, с. 29].

Зміст обох визначень полягає в тому, що: по-перше, до 1991 р., більшість поляків розглядали Білорусь не інакше як невід'ємну частину Радянського Союзу, і навіть Росії; по-друге, західна частина Білорусі (зрештою, як і України

– *О.Б.*) у свідомості пересічного поляка ототожнювалася зі „східними кресами”, які, на їх думку, були несправедливо відібрані в Польщі. Здебільшого міф „польських кресів” був поширений у колах інтелігенції, політиків, а також серед покоління людей, яке виїхало звідти до Польщі після закінчення Другої світової війни. Подібна міфологізація та уславлення „кресів” у той період, зрештою, як і в наступні роки, часто перешкоджала та безпосередньо впливала на об’єктивність поглядів польських політиків на Білорусь як незалежну державу [184, с. 18-19]. Відповідно, часто досить некритична підміна реальності міфом виразно накладалася на площину двосторонніх відносин, додаючи їм негативного резонансу.

Схожу реакцію викликало ототожнення усіх білоруських римо-католиків з поляками. Для білоруської сторони неприйнятною також була поширена в польському суспільстві думка про те, що Білорусь не має власних історичних традицій державності. Властиво, історіографічні оцінки польських науковців зводилися до тези про те, що державотворча спадщина Великого Князівства Литовського (ВКЛ) є виключно набутком Литви [302, с. 216]. У свою чергу, наявність поляків на території Білорусі асоціювалася з „панськістю” („pańskością”) і полонізацією. Так, у білоруському суспільстві продовжували функціонувати стереотипи поляка-шляхтича (пана), білоруса-селянина (хлопа). Як переконаний польський дослідник цієї проблеми Р. Радзій, вказані міфи та стереотипи до сьогодні з успіхом функціонують як у білоруському, так і польському суспільстві, впливаючи на відносини між двома народами [378, с. 189-207; 377, с. 63-80].

Початком реалізації Польщею дуалістичної політики „двох шляхів” щодо Білорусі стало ухвалення (27 липня 1990 р.) Верховною Радою БРСР декларації „Про державний суверенітет Білорусі” [16, с. 281-284]. Оголошення суверенітету створило нові передумови для налагодження легітимних та рівноправних польсько-білоруських міждержавних відносин. Вже в середині жовтня 1990 р. К. Скубішевський відбув з офіційним візитом до СРСР. Його

головна ціль, відповідно до принципів політики „двох шляхів”, передбачала проведення двосторонніх переговорів з представниками Радянського Союзу, Росії, України і Білорусі. Безпосередня зустріч К. Скубішевського з офіційним керівництвом БРСР відбулася 15 жовтня 1990 р. в Мінську [268, с. 152].

Важливо відзначити, що цій двосторонній зустрічі передувала розмова новопризначеного міністра закордонних справ БРСР Петра Кравченка з послом РП в СРСР С. Чосиком, у ході якої сторони досягнули консенсусу щодо необхідності відкриття в Біломостоці білоруського консульства [87, с. 2]. Також білоруський міністр виступив із пропозицією створення білоруського представництва у складі посольства Радянського Союзу або Торгової палати у Варшаві. Хоча висловлені пропозиції й нереалізувалися відразу, важливо, що окремі аспекти польсько-білоруських взаємин вкотре стали предметом обговорення під час візиту К. Скубішевського до Мінська.

Так, одним із наслідків зустрічі міністра закордонних справ Польщі із Головою Верховної Ради БРСР М. Дземянцеем стало вироблення спільної позиції стосовно розширення двосторонніх контактів [78, с. 1]. У цьому контексті наголошувалося, що втіленню подібних намірів сприятиме декларація „Про державний суверенітет Білорусі”. Саме вона, на їх думку, мала стати основою для розвитку передовсім зовнішньоекономічного співробітництва між РП та РБ, як двома суверенними партнерами.

Особлива увага польського та білоруського керівництва була прикута до теми становлення і розвитку національних меншин – білоруської в Польщі і польської в Білорусі [78, с. 3]. Відзначивши ряд наявних складностей у згаданому питанні, К. Скубішевський та Голова Ради Міністрів БРСР В. Кебіч погодилися з необхідністю надання польсько-білоруському діалогу конструктивності (більшого взаєморозуміння і послідовності). У підсумку зустрічі, було прийнято постанову, за якою сторони зобов’язалися якнайшвидше розпочати роботу над документом про регламентування

найважливіших аспектів польсько-білоруських відносин. Передбачалося, що документ стане підставою для розвитку співробітництва [63, с. 63].

Попри окремі позитивні підсумки переговорів, на думку польських дослідників М. Менкішака і М. Піотровського, візит до Білорусі закінчився дипломатичним непорозумінням: не було реалізовано його першочергової мети, що полягала у підписанні декларації „Про принципи та основні напрямки розвитку польсько-білоруських відносин” [347, с. 223]. Відзначимо, що напередодні аналогічні декларації К. Скубішевський підписав з РФРСР та УРСР. Подібні міркування про результати візиту польського міністра до СРСР наводить також Й. Стшельчик. Так, на її думку, білоруський етап візиту був повністю невдалий, оскільки небагато бракувало, щоб новаторська за своєю суттю концепція „двох шляхів” скомпрометувала себе вже на самому початку реалізації [399, с. 127].

Неможливість укладення двосторонньої польсько-білоруської декларації білоруське МЗС аргументувало низкою причин. Однією з них, на думку білоруського історика А. Шарапо, була необхідність врегулювання питання юридичного оформлення польсько-білоруського кордону [249, с. 45]. Варто звернути увагу на те, що ця проблема мала глибоке історичне підґрунтя. Так, формування проекту, розробку, підписання та ратифікацію польсько-радянської умови про кордони від 16 серпня 1945 р. було здійснено без участі уповноважених представників БРСР [231, с. 9-15]. З огляду на вказані фактори, білоруський уряд ще під час попередніх польсько-білоруських перемовин висловив застереження щодо вміщеної у проекті декларації заяви про державний кордон між Польщею і Білоруссю. Виходячи з того, що БРСР не була суб'єктом польсько-радянської умови про кордони, офіційний Мінськ не погоджувався підписувати документ, вже саме формулювання якого передбачало „незмінність польсько-радянського кордону” [244, с. 35].

Іншою підставою для загострення відносин стала заява тодішнього міністра закордонних справ БРСР П. Кравченка про неврегульованість питання

територіальної приналежності Білостоцького воєводства РП, на значній частині якої проживали білоруси [392, с. 18]. Водночас для польських дипломатів вимога білоруських колег про внесення до двостороннього документу запису про етнічну приналежність Білосточчини до БРСР була неприйнятною. Також до ескалації напруги у питанні трактування білоруської меншини в РП призвела й офіційна заява уряду БРСР, у якій наголошувалося на необхідності створення білоруського етнічного округу в межах Білостоцького воєводства РП.

Подібні територіальні претензії не стали несподіванкою для К. Скубішевського, який заявив, що зміна кордонів обговорюватися не буде, а врегулювання проблеми польсько-білоруського прикордонного територіального простору повинно вирішуватися в науковій площині і лише потім – на політичному рівні [393, с. 279]. Також польський міністр зазначив, що підписання спільної польсько-білоруської декларації стане можливим тільки після того, як її основні положення будуть обговорені білоруським суспільством [50, с. 272]. Отже, відновивши польсько-білоруські історичні суперечності, візит міністра закордонних справ РП у жовтні 1990 р. до Мінська дійсно виявився невдалим. Примітно, що дослідники наводять різноманітні причини саме таких, а не інших підсумків зустрічі.

Так, С. Бурант вбачає головний мотив провалу візиту К. Скубішевського до Мінська у небажанні білоруської влади досягнути компромісу з польськими колегами. Також дослідник обґрунтовує невдачу сильною проросійською зорієнтованістю керівництва БРСР [266, с. 86]. До схожого висновку приходять і Р. Кузняр. За його переконанням саме значний вплив офіційної Москви на політичне та економічне життя Білорусі призвів до того, що Мінськ не був готовий до зближення з Варшавою [336, с. 88]. П. Кравченко у своїх мемуарах занотував, що візит польського міністра закінчився безуспішно вже тоді, коли білоруська сторона висловила побажання стосовно того, щоб у двосторонньому документі був запис про те, що Білосточчина є етнічною білоруською територією [189, с. 264-266].

Наведені міркування компетентно інтерпретують цілий спектр причин невдачі візиту, однак, як нам видається, вони, водночас, позбавлені контекстного бачення проблеми. Власне аналіз внутрішньополітичних процесів в інших республіках, зокрема в Литовській РСР, та політики офіційної Москви щодо них дає нам змогу краще зрозуміти зміст проблеми. У такому зв'язку важливо пригадати, що в цей же час Президент СРСР (1990–1991 рр.) М. Горбачов використовував БРСР для того, щоб змусити Литву скасувати декларацію про незалежність. Знаючи, що Вільнюс має для Білорусі таке ж важливе історичне значення, як і для Польщі та Литви, після того, як 10 березня 1990 р. Литва оголосила незалежність, він пригрозив, що віддасть литовську столицю комусь іншому [393, с. 277]. Такі застереження були серйозно сприйняті литовським керівництвом.

Цікаво, що подібні маніпуляції радянського центру знаходили підтримку комуністичної партії БРСР. Вже 29 березня 1990 р., після зустрічі М. Горбачова з її керівництвом, Політбюро КП БРСР повідомило, що у випадку проголошення Литвою незалежності БРСР вимагатиме повернення Вільнюса [265, с. 645]. Примітно, що територіальні претензії офіційного керівництва БРСР повністю співпадали із білоруською концепцією відродження ВКЛ зі столицею у Вільнюсі [382, с. 235]. Так, головні діячі БНФ (В) вважали Вільнюс ХІХ-го століття „П'ємонтом білоруського національного руху”, а міжвоєнний Вільнюс – батьківщиною своїх політичних попередників. Представники національної інтелігенції були переконані, що здобуття Білоруссю державної незалежності автоматично призведе до реставрації ВКЛ [393, с. 278].

Таким чином, у ситуації, коли офіційна білоруська влада та націоналістично зорієнтована опозиція в територіальних питаннях були солідарними, намагання польських дипломатів не мали шансу на успіх. У цьому контексті також слід пам'ятати, що ставлення білоруського істеблішменту до проблеми державного кордону з Польщею характеризувалося особливою емоційністю. Так, вважалося, що РП у відповідь вимагатиме

територій, які Генеральний Секретар ЦК ВКП(б) Й. Сталін передав БРСР. Також, на думку білоруського керівництва, існувала загроза висунення РП територіальних претензій на так звані польські „втрачені землі” („ziemie stracone”). Як відомо, подібний розвиток подій кардинально б суперечив реалізації білоруської концепції відродження ВКЛ.

З огляду на вказані фактори та ряд інших чинників, у польсько-білоруських відносинах до осені 1991 р. не відбулося жодних позитивних змін. Усе більш очевидною ставала абсолютна неефективність застосування щодо Білорусі політики „двох шляхів” [276, с. 12]. Більше того, влітку 1991 р. в польсько-білоруських взаємовідносинах сталося чергове дипломатичне непорозуміння. За офіційною інформацією воно було зумовлене присутністю представника консульської служби РП в Білорусі Тадеуша Мисліка у залі суду під час слухання в справі позову голови „Союзу поляків Білорусі” (СПБ) Тадеуша Гавіна до газети „Література і Мистецтво” („Література і Мистецтво”) про розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Головну причину конфлікту білоруська сторона вбачала у тому, що польський дипломат попередньо не повідомив представникам білоруського МЗС про свою участь у слуханні справи [208, с. 578]. Внаслідок цього офіційна Варшава була змушена відкликати Т. Мисліка з посади генерального консула Польщі в Білорусі, оскільки наведений факт був розцінений білоруським МЗС як безпосереднє втручання у внутрішні справи країни [194, с. 380].

На думку ряду аналітиків, певне поживлення у польсько-білоруських взаєминах наступило відразу після організованого в СРСР 19 серпня 1991 р. путчу [268, с. 152; 264, с. 17; 398, с. 251]. Одним із його ключових наслідків для розвитку польсько-білоруських відносин стала зміна офіційної риторики польських дипломатів щодо стратегічного та геополітичного значення Білорусі. Подібні тенденції були частково зумовлені новими можливостями, які виникли після спроби державного перевороту в СРСР. Водночас, реально оцінюючи

московські події, представники білоруської влади також були змушені шукати альтернативних шляхів зовнішньополітичного співробітництва.

Знаковим залишається те, що в даний період білоруськими елітами дедалі частіше розглядалася можливість інтеграції країни до загальноєвропейських структур та організацій. Так, П. Кравченко в одному з інтерв'ю, надрукованому в білоруській газеті „Звезда”, підкреслив, що: „...відносини Білорусі з сусідніми державами не повинні ґрунтуватися на догмах і стереотипах, а мають відштовхуватись від наявного балансу взаємних інтересів” [87, с. 2]. Таким чином, *de facto* наголосивши на необхідності більш прагматичного підходу у розвитку двосторонніх відносин з сусідами, П. Кравченко озвучив готовність своєї держави до формування нових зовнішньополітичних пріоритетів. Цікаво, що втілення та реалізацію подібних ініціатив він хотів здійснити шляхом відновлення так званої „середньоєвропейської доктрини”. Її першорядним завданням було налагодження добросусідських взаємин із Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною та Австрією крізь призму зовнішньоекономічного співробітництва.

Усвідомлюючи міжнародну ситуацію, в якій опинилася Білорусь, один із тогочасних радників президента Леха Валенси Здіслав Найдер констатував, що для Білорусі Польща є єдиним вікном в Європу, а відтак і країною, яка може полегшити їй вступ до європейських структур [133, с. 2]. Така значущість аргументувалася історичними та геостратегічними чинниками. Зокрема, на історичну складову стратегічного партнерства з Білоруссю ще під час інавгураційної промови в 1990 р. звернув увагу Президент РП Л. Валенса. Приймаючи присягу в Національних зборах Польщі, її новообраний президент наголосив, що „його країна націлена підтримувати добросусідські відносини з Білоруссю, а також Україною і Литвою, оскільки з народами цих республік поляків поєднують століття спільної історії” [236]. Іншим суттєвим чинником налагодження польсько-білоруських добросусідських стосунків розглядався

вагомий економічний потенціал, а також розміщений на території Білорусі значний ядерний арсенал.

В цілому ж до оголошення 25 серпня 1991 р. Білоруссю державної незалежності часткове покращення польсько-білоруських відносин не внесло у двостороннє співробітництво жодних суттєвих перемін. Зміна статусу країни створювала для РБ нові перспективи. У першу чергу вона отримала можливість ведення самостійної зовнішньополітичної діяльності.

Важливо зауважити, що проголошення РБ незалежності мало надзвичайно істотне значення для налагодження добросусідських взаємин із Польщею. Проте для керівництва РП важливо було з'ясувати, чи йдеться про справжню незалежність Білорусі, чи лише про її самостійність в межах нового СРСР. Відтак, з огляду на нецілковите розуміння ситуації, що наступила після розпаду Радянського Союзу, польське МЗС доволі стримано відреагувало на оголошення РБ державної незалежності. Так, коментуючи цей факт, К. Скубішевський лише наголосив на тому, що: „Польща з повагою та найкращими побажаннями ставиться до державницьких устремлінь білоруського народу” [399, с. 269].

Щоправда, проаналізувавши загальнополітичний та міжнародний контекст змін у регіоні, керівництво РП досить швидко оголосило свою офіційну позицію щодо нещодавніх подій в Білорусі. Зокрема подібні оцінки знаходимо у рішенні Сейму РП від 31 серпня 1991 р. у справі проголошення незалежності Республікою Білорусь. У ньому польські парламентарі висловлювали переконання, що РБ розвиватиметься дорогою демократичних змін, які створюватимуть умови для добросусідської, всесторонньої і міжнародної співпраці Польщі з Білоруссю [53, с. 206]. Прийняття Польщею такого рішення виводило польсько-білоруські відносини на якісно новий рівень співробітництва. Одним із його перших позитивних наслідків стало підписання 10 жовтня 1991 р. у Варшаві між РП та РБ „Декларації про добросусідство, взаєморозуміння та співробітництво” [413, с. 54].

У підписаній в 1991 р. В. Кебічем та прем'єр-міністром Польщі К. Білецьким декларації відзначалося, що двосторонні відносини між РБ та РП будуть ґрунтуватися на принципах рівноправності, визнанні суверенітету та територіальної цілісності двох держав. Наголошувалося і на невтручанні у внутрішні справи, свободі вибору суспільно-політичного устрою та добрих міждержавних взаємовідносинах [295, с. 87]. Особливо суттєвим у декларації був запис про врегулювання прикордонних аспектів співпраці. Зокрема, у статті II наголошувалося, що кожна із сторін відмовляється від будь-яких територіальних претензій і обіцяє не висувати їх у майбутньому [32, с. 26]. Також підкреслювалась незмінність державного кордону у відповідності до польсько-радянського договору про кордон від 1945 р.

Не менш важливе значення мало і те, що польські й білоруські дипломати дотримувалися спільної позиції щодо питання національних меншин. Так, згідно зі статтею III Декларації РП брала на себе зобов'язання покращити правове становище білоруської меншини, а РБ – польської [95, с. 1]. В інших пунктах двостороннього договору зосереджено увагу на важливості розвитку культурної співпраці, а також питаннях, пов'язаних із забезпеченням правових вимог. Паралельно наголошувалося й на особливій доцільності економічного співробітництва та виробленні спільної стратегії розвитку в сфері охорони здоров'я. Окремо розглядалося питання про встановлення дипломатичних та консульських контактів, а також проведення консультацій щодо двосторонніх та міжнародних відносин [332, с. 96].

Суб'єктам двосторонньої угоди без жодних дискусій вдалося затвердити головні статті Декларації. У зв'язку з цим В. Кебіч підкреслив, що: „в усіх обговорюваних питаннях між білоруськими та польськими дипломатами було цілковите взаєморозуміння” [166, с. 1]. Отже, прийняття спільної польсько-білоруської декларації відкривало нові перспективи для розвитку міждержавної взаємодії. Беручи до уваги попередній досвід налагодження діалогу, прийнята Декларація, мала важливе значення. Вона стала свого роду фундаментом у

процесі формування договірно-правової основи двосторонніх відносин на даному етапі.

Варто зауважити, що ще напередодні підписання польсько-білоруської декларації була укладена угода „Про економічно-торговельні контакти”, котра мала суттєвий вплив на його майбутній зміст [413, с. 57]. Цю домовленість було підписано 10 жовтня 1991 р. Уряди обох держав пообіцяли активно співпрацювати задля розвитку взаємних зовнішньоекономічних стосунків, відповідно до законодавчо-правової бази кожної зі сторін двостороннього порозуміння. Передбачалося створення найсприятливіших умов імпортової та експортної політики. Вирішено спростити та всесторонньо підтримувати економічну співпрацю між окремими територіальними одиницями республік, здебільшого на теренах польсько-білоруського прикордоння [57, с. 26].

Паралельно планувалося зосередити співпрацю на: утворенні товариств і компаній зі змішаним капіталовкладенням; розвитку кооперативних фірм; творенні та впорядкуванні інфраструктури; обміні фахівцями; наданні послуг у галузі консалтингу; організації ярмарків і торговельно-промислових виставок; заснуванні торговельних палат. Постачання товарів та надання послуг мали реалізовуватися на підставі контрактів [57, с. 27-28]. Також передбачалося створення змішаної комісії, до складу якої мали б увійти представники кожної зі сторін. Мета діяльності цієї структури полягала у нагляді за реалізацією та виконанням прийнятих постанов. Договір підписувався на необмежений термін, однак його фактична дія припинилася одразу після того, як 1 травня 2004 р. РП стала членом ЄС [223, с. 76].

Важливо, що спрямовані на налагодження міцних зовнішньоекономічних відносин зусилля польського керівництва знаходили підтримку та розуміння зі сторони білоруського керівництва. Зокрема, 18 листопада 1991 р. Рада Міністрів Республіки Білорусь прийняла постанову „Про заходи щодо розвитку торговельно-економічних відносин з РП” [22, с. 36-37]. Її ціль зводилася не лише до різностороннього розвитку торговельно-економічних відносин, але й

охоплювала окремі аспекти науково-технічного та культурного польсько-білоруського співробітництва. Так, в одинадцяти пунктах постанови зверталась увага на ключові та нагальні проблеми міждержавної взаємодії: підготовку проектів двосторонніх договорів; проведення переговорів стосовно відкриття в першому півріччі 1992 р. консульських та торговельних представництв РБ у Польщі. Особливо важливим видався проект про введення спрощеного режиму перетину кордону для громадян обох республік та можливості відкриття в населених пунктах Дамачова і Береставіца прикордонного пропускового пункту [22, с. 36].

Проте спробам розвитку торговельних відносин між Польщею та Білоруссю був притаманний високий рівень нестабільності. Однією з першорядних причин подібних тенденцій у польсько-білоруському зовнішньоекономічному співробітництві була зорієнтованість економік двох держав на агропромисловий комплекс. Беручи до уваги надвиробництво сільськогосподарської продукції, Білорусь не могла бути добрим ринком збуту для Польщі. Однак РБ могла стати надійним посередником у торгівлі РП з іншими республіками. Вже в листопаді 1991 р. відбувся візит віце-міністра сільськогосподарства Польщі Генріка Антосяка до Мінська, у ході якого було досягнуто домовленості про купівлю білоруською стороною польського сільськогосподарського устаткування [98, с. 2]. Щоправда такого роду поодинокі домовленості не набували особливої ваги, оскільки уряд РБ орієнтувався на співробітництво з Німеччиною, котра була одним із основних покупців білоруської сільськогосподарської продукції. Зазначимо, що позиція відповідних польських фірм на міжнародній арені відзначалася слабкістю.

Важливим полем двосторонніх відносин мала стати також культурна співпраця між РП та РБ. На її доцільності у листопаді 1991 р. наголосила генеральний консул РП в РБ Ельжбета Смулкова [93, с. 2]. Власне кажучи, погоджуючись із тим, що між країнами повинні переважати торгово-економічні відносини, вона стверджувала, що у польсько-білоруському співробітництві

слід також зробити акцент на розвиток контактів у сфері культури та обміну інформацією. Е. Смулкова відзначала, що: „більша частина непорозумінь у польсько-білоруських відносинах виникає через те, що, проживаючи поруч, громадяни обох країн й досі мало знають один про одного ” [93, с. 2].

Таким чином, політика „двох шляхів” РП щодо БРСР стала першим етапом у польсько-білоруських відносинах, становлення яких у цей період проходило під впливом багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів. Окремий вплив на динаміку двостороннього діалогу мав також негативний потенціал історичного протистояння між двома націями. Ставши своєрідною відповіддю посткомуністичного керівництва Польщі на нові геополітичні зміни в Центрально-Східній Європі, зовнішньополітична практика „двох шляхів” була спробою розширення сфери впливів РП на країни, які лише намагалися здобути незалежний статус. Примітно, що в цьому зв’язку відносинам з Білоруссю не надавалося особливої ваги. Більше того, можна стверджувати, що місце Білорусі в контексті пріоритетних цілей політики „двох шляхів” було другорядним у порівнянні зі значенням України чи Литви.

На наш погляд, така недооцінка польськими політичними елітами білоруської складової цієї політики стала головним її прорахунком. Виникало питання доцільності реалізації РП політики „двох шляхів” не лише щодо БРСР, але й стосовно інших республік.

З іншого боку, варто зауважити, що хоча наведена зовнішньополітична концепція РП щодо БРСР не була реалізована повною мірою, вона все ж стала першою офіційною політичною програмою РП стосовно неї. Відповідно, саме на даному етапі польсько-білоруського співробітництва сторони розпочали роботу над накресленням першочергових аспектів двосторонніх взаємин, а саме зовнішньоекономічних та культурних відносин. Враховуючи це, можна сказати, що політика „двох шляхів” значною мірою вплинула на подальший розвиток польсько-білоруського міждержавного співробітництва.

2.2. Активізація польсько-білоруського міждержавного співробітництва в першій половині 90-х рр. ХХ ст.

Геополітичне та геостратегічне становище Польщі в Центрально-Східній Європі після розпаду СРСР залишалося складним. Продовження трансформаційних процесів у самій країні перешкоджало активній діяльності РП на міжнародній арені. Однак окремі успіхи політики „двох шляхів” стали для Польщі добрим фундаментом в її зовнішньополітичній діяльності на східному напрямку.

Починаючи з 1992 р., міжнародна діяльність РП у відповідності з пропозиціями К. Скубішевського мала опиратись на так звані „європейські стандарти”³. Особливість такої тактики полягала в тому, що вона була запропонована напередодні процесу розширення НАТО та ЄС на Схід. Відтак успіх євроатлантичних цілей РП мав безпосередньо залежати від реалізації польських інтересів у Східній Європі. До найбільш істотних, на думку американського історика Т. Снайдера, слід зарахувати такі: встановлення з Україною, Білоруссю, Росією та Литвою взаємовідносин, котрі б гарантували РП позитивну оцінку її євроатлантичних зацікавлень; підтримка молодих незалежних держав – литовської, білоруської та української. Вважалося, що саме вказані країни повинні стати так званою „буферною зоною” перед майбутнім російським імперіалізмом; захист прав польської національної меншини в Литві, Білорусі та Україні, оскільки значна частина поляків залишилась у цих державах після розпаду СРСР” [393, с. 291].

Іншим важливим завданням, на якому особливий акцент робив К. Скубішевський, повинна була стати активна діяльність РП в регіональних угрупованнях та організаціях, зокрема в Раді держав Балтійського моря (РДБМ)⁴. Польща ставила собі за мету відстоювати інтереси Білорусі в цій

³ „Європейські стандарти” означали для Польщі територіальну інтеграцію національних держав, а також охорону культурних прав національних меншин. Польща не висувала жодних територіальних претензій до своїх східних сусідів і розраховувала на те, що сусідні держави теж дотримуватимуться такої стратегії.

⁴ РДБМ – міжнародна організація, що виникла за ініціативи урядів РП та Швеції в березні 1992 р. Її членами є одинадцять держав басейну Балтійського моря, а основна мета полягає в зміцненні безпеки та стабільності в регіоні.

організації [390, с. 8-9]. Подібні ініціативи польського МЗС до певної міри нагадували застосування так званої „обхідної” тактики. Тобто від того, наскільки вдало розвиватимуться відносини Польщі з Росією, Білоруссю, Україною та Литвою, залежала практична реалізація її євроатлантичних устремлінь. Відтак, питання налагодження та активізації традиційно складних і непрогнозованих політичних відносин із РБ, набувало для РП стратегічної ваги.

На відміну від РП, у РБ дискусія над питанням зовнішньополітичних орієнтирів у цей час лише розпочиналася. Білоруські еліти, вслід за міністром закордонних справ П. Кравченком, здебільшого розмірковуючи над зовнішньополітичними пріоритетами, наголошували на без’ядерному статусі та нейтралітеті білоруської держави. Згодом подібні погляди керівництва країни стосовно закордонної політики Білорусі оформилися у так звану доктрину активного нейтралітету [239, с. 229]. Відзначимо, що в той період МЗС РБ, на нашу думку, працювало над створенням концепції закордонної політики. Про існування будь-якої особливої тактики ведення зовнішньополітичної діяльності Білорусі щодо Польщі не доводиться. Щоправда, керівництво РБ не відкидало можливості отримання з її сторони допомоги на утилізацію ядерної зброї.

На наш погляд, у польсько-білоруському співробітництві 1992–1995 рр., яке вмотивовує другий етап розвитку двосторонніх відносин, доцільно виділити два періоди. На першому з них, який охопив 1992–1993 рр., спостерігалася розбудова правових підстав взаємних відносин. Тоді ж, на думку М. Столярчика, для польсько-білоруської співпраці була характерною інтенсифікація контактів на міжурядовому рівні [398, с. 255]. Другий – характеризує взаємні стосунки РП і РБ від середини 1994 р. до 1996 р. у час, коли внутрішня та зовнішня політика президента РБ О. Лукашенка почала безпосередньо впливати на розвиток двостороннього співробітництва в політичній площині. Загалом даний період польсько-білоруських взаємин доцільно визначити як етап активної взаємодії. До подібного окреслення

розвитку міждержавних відносин впродовж 1992–1995 рр. призводить аналіз цілого ряду візитів найвищого рівня та парламентської взаємодії між РП та РБ.

Офіційно дипломатичні відносин між РП та РБ були встановлені 2 березня 1992 р. під час робочого візиту П. Кравченка до Варшави [150, с. 22]. Тоді він разом із К. Скубішевським підписали договір між РП і РБ „Про встановлення дипломатичних відносин” [44, с. 13-14], а також „Консульську конвенцію” [21, с. 463; 36, с. 176]. Відтак, РБ стала третьою країною колишнього СРСР (після України і Литви), з якою РП уклала вказані міждержавні договори. Вагоме значення мало те, РП та РБ погодили рішення про розвиток міждержавної співпраці у відповідності до міжнародних домовленостей [295, с. 88]. До них належали такі: Хартія об’єднаних націй (24 червня 1945 р.), Підсумковий акт Конференції з безпеки і співпраці в Європі (1975 р.), а також Паризька хартія нової Європи (21 листопада 1990 р.). Окрім того, сторони зобов’язалися співпрацювати, опираючись на цілі та принципи Віденської конвенції 1961 р. „Про дипломатичні відносини” [413, с. 55].

Міністри П. Кравченко та К. Скубішевський також прийняли рішення про обмін своїми представниками в ранзі надзвичайних та уповноважених послів. Згідно зі статтею 2 вказаної домовленості, до часу призначення послів їх обов’язки повинні були виконувати *Charges d’Affairs ad interim* (тимчасово повірені у справах), призначені МЗС двох держав [44, с. 14]. Обмін послами між офіційними Варшавою та Мінськом відбувся в липні 1992 р. Також під час зустрічі міністрів було обговорено питання щодо спрощення пропускового режиму на польсько-білоруському кордоні. Керуючись одним із своїх стратегічних інтересів східної політики (захист прав національних меншин), польські дипломати запропонували розпочати роботу над створенням закону про вільний перетин кордону для представників національних меншин двох країн. Детальніше зазначене питання розглядалося в ході зустрічі П. Кравченка з Л. Валенсою.

Будучи найближчою сусідкою Польщі, Білорусь залишалася для неї важливим стратегічним партнером як у політичних, так і економічних стосунках. Виступаючи в Сеймі РП, К. Скубішевський наголосив, що: „гарантії власної безпеки Польщі залежатимуть від успіхів демократичних і економічних перетворень в Білорусі та утвердження її цілковитого суверенітету” [365, с. 145-146]. Також він підкреслив, що: „РБ так, як і інші держави у Східній Європі, є партнером, якого РП прагне підтримувати та надавати йому допомогу в демократичних змінах, водночас, уникаючи будь-яких дій, що могли б бути сприйняті як втручання у внутрішні справи країни” [345, с. 92].

Черговою подією у польсько-білоруських взаєминах стала зустріч прем'єрів РП Я. Ольшевського та РБ В. Кебіча 14 березня 1992 р. у Біловезькій Пущі [150, с. 23]. Прийняті тоді рішення мали відверто антиросійський характер. Передовсім було зацентовано на необхідності послаблення політичної та економічної залежності РБ від РФ та її втягнення у сферу геостратегічних зацікавлень РП. Так, офіційна Варшава погоджувалася: надати РБ свої морські порти в Гдині; збудувати разом із Білоруссю спеціальну залізничну лінію від Білостоку до Гдині, якою мали б перевозитися білоруські товари; відкрити три нові прикордонні пропускні пункти; створити спільний польсько-білоруський комерційний банк із оборотним капіталом щонайменше 12 млн доларів для спрощення взаємних бізнес розрахунків та економічного фінансового обміну; забезпечити РБ необхідну кількість польського вугілля для зміцнення її енергетичної безпеки [268, с. 153].

Найважливішим підсумком зустрічі прем'єрів для РБ була висунута Я. Ольшевським теза про можливість надання Білорусі польських морських портів в Гдині. З огляду на те, що РБ не мала виходу до моря, така співпраця з РП відкривала б нові можливості зовнішньоекономічної торгівлі. В. Кебіч відзначив, що саме ця домовленість стала головним його здобутком. Також він стверджував, що „поїхав би на зустріч з Я. Ольшевським навіть у тому випадку, якщо б ми мали розмовляти тільки про можливість надання РБ в користування

морських портів Гдині” [295, с. 89]. На завершення біловезької зустрічі Я. Ольшевський запросив В. Кебіча прибути з зустрічним візитом до Варшави.

Офіційний візит до РП урядової делегації РБ відбувся 23-24 квітня 1992 р. Він зумовлювався необхідністю врегулювання в першу чергу господарських аспектів польсько-білоруського співробітництва [142, с. 22]. Наслідком переговорів між В. Кебічем та Я. Ольшевським стало підписання низки документів: угоди між урядом РП та урядом РБ „Про головні принципи транскордонної співпраці” [45, с. 19-24]; договору про прикордонні пропускні пункти (згідно із ним було передбачено побудова прикордонних переходів у Бобровніках, Славатичах та Половцях) [60, с. 1906]; домовленості щодо створення польсько-білоруського комерційного банку. Тоді ж віце-міністри закордонних справ РП та РБ Іво Бичевський та Володимир Сенько парафували текст польсько-білоруського трактату про „Добросусідство та приязну співпрацю”, який мав бути підписаний під час запланованого візиту голови Верховної Ради РБ Станіслава Шушкевича до РП [300, с. 177].

Остаточню редакцію трактату вступив у дію 30 березня 1993 р. В цілому ж аналізовану польсько-білоруську двосторонню зустріч В. Кебіч та Я. Ольшевський охарактеризували як історичний початок співпраці між двома рівноправними державами [295, с. 90]. Проте не вирішеним та актуальним залишалося питання редукації атомної зброї в РБ, захоронення та переробка якої потребувала значних закордонних інвестицій.

Суттєве значення для активізації польсько-білоруських відносин мало відкриття в травні 1992 р. посольства РП в Мінську. Першим послом було призначено професора білорусистики Варшавського університету Е. Смулкову [365, с. 145]. Іншим важливим кроком РП в напрямку поглиблення двосторонньої співпраці став польсько-білоруський конгрес, організований у Варшаві 21 червня 1992 р., мета якого полягала у заснуванні польсько-білоруської організації „Об’єднання Польща-Білорусь”. До її першочергових завдань входило налагодження співробітництва з поляками в РБ та білорусами

в РП. Саме ж створення цієї організації мало спричинитись до розвитку зовнішньоекономічного співробітництва [268, с. 153].

Проте ініціатива скликання конгресу, ідея якого передбачала міждержавне зближення, радше стала причиною непорозуміння. Так, до участі в ньому не було запрошено представників білоруської національної меншини в РП, що спровокувало критику з її сторони [152, с. 30]. Водночас подібні оцінки представників білоруської меншини не були настільки суттєвими, щоб вплинути на загальний розвиток польсько-білоруського співробітництва, відповідно під час візиту голови Верховної Ради РБ С. Шушкевича до РП, що відбувся 23-25 червня 1992 р., вони вже не звучали.

Важливим наслідком цієї зустрічі стало підписання С. Шушкевичем та Л. Валенсою польсько-білоруського договору про „Добросусідство та приязну співпрацю”. Перед цим, у травні 1992 р., Польща уклала подібні договори з Україною та Росією [390, с. 44]. Згаданий польсько-білоруський договір зобов'язував обидві держави будувати міждержавні відносини на принципах взаємоповаги, добросусідства та партнерства. Так, у статті 2 Договору сторони підтверджували незмінність існуючого польсько-білоруського кордону. Також було зазначено, що обидві держави не матимуть у майбутньому одна до одної жодних територіальних претензій [52, с. 1].

Окремі статті договору стосувалися польсько-білоруської співпраці щодо непоширення ядерного озброєння в Центрально-Східній Європі [52, с. 2-3]. Власне, РП та РБ мали здійснювати моніторинг та контролювати експорт товарів та технологій, які використовуються в мирних цілях, проте можуть бути застосованими у виробництві зброї масового знищення. У ході обговорення цієї проблеми було детально визначено механізми розв'язання можливих суперечностей. Відповідно до статті 6, вони мали вирішуватись виключно мирними методами згідно із принципами Хартії об'єднаних націй [52, с. 3].

Важливим було й те, що обидві країни відмовлялися від можливості використання своїх територій третіми державами для збройної агресії чи

ворожій діяльності. Значну увагу було акцентовано на необхідності розвитку безпосередніх контактів між регіонами, містами та адміністративно-територіальними одиницями РП та РБ. Також планувалося налагодити активну співпрацю на прикордонних територіях, зокрема передбачалося укласти окремі угоди, а також створити міжнародну комісію у справах регіональної та прикордонної взаємодії. З огляду на це запропоновано збільшити чисельність прикордонних пропускних пунктів та провести їх модернізацію у відповідності до міжнародних стандартів [52, с. 5].

Окремо в договорі розглядалося питання національних меншин. Керуючись його статтями 13-17, особи, які належать до польської та білоруської національних меншин, отримували можливість вільного розвитку та вираження своєї етнічної, культурної, мовної та релігійної ідентичності [52, с. 6]. Окрім усього іншого у вказаних статтях наголошувалося й на тому, що приналежність до національної меншини є справою індивідуального вибору. Сама ж співпраця в галузі охорони прав національних меншин була окреслена як „чинник зміцнення взаєморозуміння та розвитку добросусідських відносин між білоруським та польським народами” [160, с. 16-17]. Також зазначалося, що кожен представник національної групи в РП і РБ має дотримуватись чинного законодавства країни свого проживання.

Після укладення договору про „Добросусідство та приятну співпрацю” Л. Валенса та С. Шушкевич погодилися, що двом країнам треба передовсім розвивати зовнішньоекономічне співробітництво. Також президент РП висловив сподівання, що з 2000 р. між Білоруссю та Польщею кордони будуть повністю відкритими [179, с. 1]. Саме ж підписання цього договору, на думку польського президента, завершило період налагодження відносин між двома суверенними та незалежними державами. Важливе значення мало відкриття посольства РБ у Варшаві, яке стало першим дипломатичним представництвом РБ за кордоном. Послом Білорусі у Польщі було призначено В. Сенька, який до цього часу був віце-міністром закордонних справ РБ [241, с. 32].

З іншого боку, активізації польсько-білоруського співробітництва перешкоджала зацікавленість РП розвиток білорусько-російських відносин, які набули особливого динамізму. До відверто критичної оцінки таких взаємин з боку РП дійшло після підписання 20 липня 1992 р. білорусько-російського міждержавного договору. Яскравим свідченням цього став візит до Мінська прем'єра РП Ганни Сухоцької 18 листопада 1992 р. [138, с. 1]. Під час розмови з В. Кебічем вона відзначила, що польське суспільство з тривогою оцінює зміст двадцяти двох білорусько-російських договорів, підписаних впродовж літа 1992 р. Найбільше хвилювання громадськості РП викликав договір РБ про тісну міждержавну співпрацю з РФ. Також Г. Сухоцька підкреслила, що Польща зацікавлена в тому, щоб Білорусь була повністю незалежною державою, а тому прагне стати для неї партнером, який поєднував би її з Європою [257, с. 6]. У відповідь В. Кебіч висловив розуміння польської сторони і наголосив, що офіційна Варшава повинна відігравати роль посередника між Заходом і Сходом, а офіційний Мінськ між Сходом і Заходом. Водночас прем'єр РБ пояснював, що геополітичне становище його країни відрізняється від польського, а тому відмінною має бути політика щодо Москви. Ідеальним розв'язанням такої ситуації він вважав утримання „політики рівноваги” між сусідами [138, с.1].

Висловлена після закінчення візиту Г. Сухоцькою теза про повну незалежність РБ викликала неабиякий резонанс у російських засобах масової інформації. Так, газета „Известия” відзначала, що суверенність РБ не залежить від рівня її відносин з РФ. Також було наголошено, що Білорусь – незалежна держава, а тому сама вирішує, з якими сусідами і на якому рівні вона буде утримувати двосторонні відносини [392, с. 20]. Таким чином, думку прем'єра РП інтерпретували як брак такту та компетентності і це могло призвести до загострення відносин між офіційними Москвою та Варшавою. Узагальнюючи підсумки візиту Г. Сухоцької до РБ, слід відзначити, що їй разом із В. Кебічем все ж вдалося підписати ряд важливих документів: „Про скасування подвійного

оподаткування”, „Про науково-технічну співпрацю” та декларацію „Про наукову та освітню співпрацю” [345, с. 94].

Спроби зміцнити польсько-білоруські двосторонні відносини були продовжені під час робочого візиту до Варшави віце-міністра закордонних справ РБ Володимира Астапенка 10-12 грудня 1992 р., який мав консультаційний характер [365, с. 146]. Тоді ж представники РП та РБ головну увагу зосередили на консульській взаємодії, розвитку дипломатичних представництв, а також прикордонній співпраці в галузі транспорту. Окрім того, сторони обмінялися своїми планами щодо створення спільного торговельного банку.

У грудні того ж року розпочалися консультації між військово-оборонними структурами двох країн. Так, 15-16 грудня міністр народної оборони РП Януш Онушкевіч приймав у Варшаві делегацію міністерства оборони РБ [295, с. 93]. Підсумком переговорів стало встановлення співробітництва між РП і РБ у військовій сфері. У ході візиту міністр оборони РБ генерал-полковник Павло Козловські поінформував свого польського колегу, що в Білорусі вже більше немає ядерної зброї, спрямованої на Польщу. Водночас білоруський міністр запевнив, що РБ буде нейтральною та без'ядерною державою [345, с. 94].

Наступна двостороння зустріч між міністерствами оборони країн відбулася 20-21 квітня 1993 р., коли Я. Онушкевіч перебував із офіційним візитом у Мінську. Результатом двох візитів стало укладення угоди про військові контакти. Відзначимо, що вказаний документ не набув стратегічної ваги, а став лише декларацією добрих намірів (зокрема в науково-дослідницькій та навчальній галузях) [262, с. 134]. Польський міністр також зустрівся із С. Шушкевичем та В. Кебічем. Останній переконував Я. Онушкевича, що прийняті білоруським парламентом рішення про приєднання до системи колективної безпеки Співдружності Незалежних Держав (СНД) жодним чином не означають створення спільного військового союзу з РФ.

Висловлена В. Кебічем теза, на наш погляд, не повністю відповідала дійсності. Аналіз білоруської зовнішньої політики 1993 р. загалом, та відносин із Польщею, зокрема, дає підстави говорити про часткове послаблення взаємин із нею. Так, ще донедавна один із найперспективніших польсько-білоруських проектів (побудова морського порту РБ в Гдині) від квітня 1993 р. розглядався вже в іншому форматі. 21 квітня 1993 р. міністр комунікації та зв'язку РБ Степан Шкопич підкреслив, що РБ зацікавлена в транзиті своїх товарів через морські порти РП, і зокрема Гдині. Водночас білоруський міністр наголошував, що „Польща може стати транзитною державою не лише для Білорусі, але й для інших держав членів СНД, таких як Казахстан чи Узбекистан” [153, с. 23]. Відтак, геостратегічний польсько-білоруський проект, що мав спричинитися до зміцнення економічної безпеки Білорусі та зменшення залежності від Росії, почав розглядатися з перспективи членства РБ в СНД. Тепер його реалізація втрачала для РП будь-який сенс.

Якщо в 1993 р. ознаки зацікавленості РБ в транзиті своїх товарів через порти РП ще спостерігалися (в даному контексті доречно згадати й візит 22 травня 1993 р. посла РБ в РП В. Сенька до Гданська) [154, с. 23], то вже 1994 р. вони були повністю відсутні. Про неприциповість візиту білоруського посла свідчить і те, що у зустрічі з ним взяли участь лише представники місцевого самоврядування. Позитивним наслідком поїздки В. Сенька стало відкриття 27 липня 1993 р. Генерального консульства РБ в Гданську [156, с. 23].

Важливою подією у стосунках між Польщею та Білоруссю став візит до Мінська Л. Валенси 28-29 червня 1993 р. [262, с. 134]. Під час його зустрічей з С. Шушкевичем, В. Кебічем, та П. Кравченком було зосереджено увагу на економічних питаннях (зокрема – створення польсько-білоруського банку). Іншим аспектом стало обговорення питань присвячених національним меншинам. Говорячи про їх проблеми польський лідер лише пообіцяв завжди говорити білоруським полякам, що їх Батьківщиною є земля, де вони народилися, живуть і працюють [121, с. 5]. Наголосив, що: „представники

білоруської меншини в РП отримають рівно стільки, скільки білоруський уряд дасть полякам у РБ і нічого більше” [155, с. 26].

Суттєвим елементом зустрічі Л. Валенси з керівництвом білоруської держави стало обговорення питання щодо підписання РБ в грудні 1993 р. Договору про колективну безпеку (ДКБ). Коментуючи вказаний аспект, В. Кебіч стверджував, що цей факт нічого не змінює в геостратегічному становищі його країни [295, с. 95]. Він зауважив, що говорити про реальний нейтралітет РБ ще завчасно, оскільки на її території розміщені іноземні війська. Розглядаючи інші важливі чинники двосторонньої співпраці (зокрема геополітичний), Л. Валенса зауважив, що „якщо колись геополітика була для РБ та РП прокляттям, то сьогодні стає спільним шансом” [121, с. 5]. Слід відзначити, що під геополітичним шансом Л. Валенса та С. Шушкевич розуміли зміцнення зовнішньоекономічного співробітництва в Центрально-Східній Європі.

Водночас, сторони відкидали можливість якої-небудь співпраці в цілях регіональної безпеки. Так, для Л. Валенси неприйнятною була пропозиція президента України Л. Кравчука про створення регіональної зони безпеки за участю України, Польщі та Білорусі [121, с. 5]. Подібна реакція Л. Валенси, на думку С. Буранта, зумовлювалася недостатньо високим рівнем співпраці польського уряду, передовсім з Україною, а також тим, що Польща більшої ваги надавала політиці зближення з європейським співтовариством. Відповідно ініціатива Л. Кравчука щодо створення країнами Центрально-Східної Європи „зони безпеки і стабільності” (за своєю суттю антиросійська) відкидалася [266, с. 90]. Неприйнятною була й ідея заснування нової структури співпраці на взірці Ради економічної взаємодопомоги.

Після пожвавлення польсько-білоруських відносин у 1992 р. вже у наступні роки вони почала поступово погіршуватися. Як схильний вважати польський дослідник К. Федоровіч, частково причиною цього було цілковите вичерпання концепції „двох шляхів” у польській східній політиці, а також

невизначеність РП у питанні щодо ролі РБ у європейській політиці [294, с. 238]. Польське керівництво вагалось, чи воно повинно зробити головний акцент на цілковитому співробітництві з новими східними партнерами і у подібний спосіб „застрахуватися” перед РФ, чи все ж розпочати певну гру за безпосередньої її участі [255, с. 32].

Подальший розвиток польсько-білоруських відносин визначався внутрішньополітичними змінами в РП та РБ. Парламентські вибори в Польщі, що відбулися у вересні 1993 р., призвели до зміни розстановки політичних сил в Сеймі на користь Об'єднання демократичних лівих сил (ОДЛС) (*Sojusz Lewicy Demokratycznej*) [300, с. 179]. Створення коаліційного уряду ОДЛС та Польською Народною Партією (ПНП) (*Polskie Stronnictwo Ludowe*) значно вплинуло на появу нових пріоритетів у закордонній політиці РП на східному напрямку. Передовсім наголошувалося на важливості інтенсифікації польської торгівлі зі східними сусідами, а також стриманості щодо розвитку надто динамічних політичних відносин з РФ і РБ [398, с. 257].

На нашу думку, така політика РП обумовлювалася двома факторами. По-перше, внутрішньобілоруськими чинниками, а саме: прагненням білоруського керівництва розвивати тісні міждержавні відносини з РФ. По-друге, побоювання лідерів ОДЛС та ПНП того, щоб їх активність, спрямована на розвиток відносин між РП і РФ (це стосувалося й польсько-білоруських стосунків), не викликала звинувачення зі сторони опозиції в русофільстві чи зраді національних інтересів. Як відзначив П. Наїмський, у той час між представниками „Солідарності” популярною була теза про те, що рівень патріотизму безпосередньо залежить від рівня антиросійськості [310, с. 14].

Відсутність будь-яких ініціатив польського МЗС щодо співпраці з РБ та іншими східними сусідами РП викликала в оглядачів політичної сцени країни значну дискусію. Зокрема К. Орлош та А. Смоляр поставили питання, чи РП й надалі має східну політику [162, с. 5; 173, с. 1]. Особливої популярності набувала думка про те, що страх перед РФ змушує уряд В. Павляка (листопад

1993 – лютий 1995 рр.) до ліквідації попередніх досягнень у стосунках з РБ. У зв'язку із цим В. Павляка часто критикувала опозиція за спроби встановити особливі відносини із РФ та за паралельне припинення активної закордонної політики щодо України та Білорусі [266, с. 89]. Окремо акцентувалася увага на відсутності виваженої зовнішньополітичної концепції РП щодо РБ. Так, польський політолог А. Камінський, наголошував на тому, що МЗС РП слід серйозно задуматись над побудовою довготривалих партнерських відносин зі східними сусідами [135, с. 23].

Аналіз двосторонніх відносин з РБ, здійснений міністрами закордонних справ РП К. Скубішевським та А. Ольховським, також дає нам підстави говорити про зміну акцентів. Так, у сеймовому виступі (29 квітня 1993 р.) К. Скубішевський підкреслював, що РП надає відносинам зі східними сусідами особливої ваги. Він відзначив, що РП зацікавлена у зміцненні та розвитку незалежної білоруської держави, а також корисною двосторонньою взаємодією з нею [46, с. 27]. Важливим елементом було і те, що К. Скубішевський допускав можливість продовження та розвитку співпраці з РБ у межах Центрально-Європейської Ініціативи (ЦЄІ)⁵. Власне польський міністр вважав, що активне сприяння Польщі Білорусі у ЦЄІ може стати добрим фундаментом для співпраці польської держави з новими східними демократіями, зокрема білоруською [46, с. 29-30].

12 травня 1994 р. А. Олеховський стверджував, що у відносинах з РБ, зрештою як і з іншими східними сусідами, „зосереджуємо свою увагу передовсім на створенні умов, котрі б сприяли розвитку економічного співробітництва” [119, с. 1]. Усвідомлюючи складність польсько-білоруських взаємин, А. Олеховський наголосив на необхідності створення концепції, розрахованої на тривалу перспективу. Подібне формулювання польський міністр аргументував нереальністю налагодження добросусідських відносин у найближчий час. Він пропонував зосередитися на співробітництві в культурній

---

⁵ ЦЄІ – інституційна форма субрегіональної співпраці країн Центральної та Південно-Східної Європи. Сучасну назву отримала в 1992 р., хоча сама організація виводить свій початок з 1989 р.

сфері між РП та РБ [46, с. 47]. Прикладом активної культурної співпраці, на його думку, повинно було стати відкриття осередків польської культури у Мінську [38, с. 8].

Аналізуючи внутрішньополітичні зміни в РБ, котрі мали безпосередній вплив на нову форму польсько-білоруських відносин, варто звернути увагу на перемини в керівному апараті РБ. Так, у січні 1994 р. С. Шушкевича, що відверто виступав проти політиків та проектів, спрямованих на обмеження суверенітету РБ, було усунуто від виконання обов'язків голови Верховної Ради РБ. Його наступником було обрано генерала міліції М. Гриба, що, на думку З. Шибекі, стало безпосередньою загрозою встановлення в країні авторитарного режиму [402, с. 442].

Отже, внутрішньополітичні обставини в Білорусі з одного боку, а також оцінка польськими політичними партіями (головно ОДЛС і ПНР) ситуації в РБ з іншого, не сприяли інтенсифікації політичних відносин між двома державами. Також негативний резонанс у двосторонні польсько-білоруські відносини вносило дедалі очевидніше ослаблення незалежницько зорієнтованих білоруських еліт. Така ситуація, згідно з міркуваннями М. Столярчика, особливо почала погіршуватись від липня 1994 р., коли першим президентом РБ було обрано О. Лукашенка [398, с. 257].

Ми дотримуємося погляду, що теза висловлена М. Столярчиком, не повністю відповідає дійсності. Свідченням цього є хоча б те, що офіційна Варшава спокійно оцінила обрання О. Лукашенка президентом РБ. У привітальному листі надісланому 14 липня 1994 р. до президента РБ, Л. Валенса відзначав, що: „існування незалежної білоруської держави є для РП умовою збереження стабільності в Центрально-Східній Європі” [100, с. 6]. Натомість у розмові з польськими дипломатами 16 липня 1994 р. О. Лукашенко підкреслив, що намагатиметься проводити в РБ реформаторську політику, схожу до тієї, що була започаткована в 1990 р. у РП [100, с. 7]. Отже, аналіз подібного обміну думок та оцінок між польськими та білоруськими політиками

і дипломатами дає усі підстави припускати, що значна частина польських політичних еліт вважала, що в Білорусі паралельно із встановленням президентської республіки розпочнеться процес швидкої вестернізації країни.

Такі міркування підсилювалися й низкою інших чинників. Зокрема, під час виборчої кампанії 1994 р. кандидатура О. Лукашенка на посаду президента РБ ігнорувалася російським керівництвом. У той час, коли більшість політичних сил РФ, включно з Б. Єльциним, підтримували проросійського В. Кебіча, лише Ліберально-демократична партія Росії (ЛДПР), очолювана В. Жириновським, виступала за кандидатуру О. Лукашенка [287, с. 36].

Зовнішньополітична діяльність О. Лукашенка у перші місяці його роботи видавалася для РП виразно пропольською. Вже 20 липня 1994 р. на особисте запрошення О. Лукашенка до Білорусі з візитом прибув голова Сейму РП Ю. Олекси. У ході польсько-білоруських переговорів сторони представили своє бачення подальшого розвитку міждержавного співробітництва. Вони обговорили концепцію створення польсько-білоруської економічної зони так званого „Європейського Гонконгу” [100, с. 7].

Важливо зауважити, що впродовж 1994 р. МЗС РБ намагалося відновити активний польсько-білоруський діалог. Зокрема, міністр закордонних справ РБ В. Сенько восени 1994 р. надіслав до А. Олеховського офіційне запрошення відвідати з візитом Мінськ. У ньому він наголосив на важливості активної співпраці з РП. Окремо В. Сенько підкреслив, що дуже не хотів би, щоб динаміка співробітництва з РП погіршувалася [300, с. 180]. Оцінюючи стан польсько-білоруських зовнішньоекономічних відносин, білоруський міністр констатував, що вони гірші, ніж були у 1992 р. Тоді ж В. Сенько відзначив, що провина за такий стан справ лежить на обох республіках [100, с. 16].

Візит А. Олеховського до Мінська відбувся 26 жовтня 1994 р. Він зустрівся із О. Лукашенком, М. Чигирем, а також В. Сеньком [124, с. 5]. Під час переговорів сторони зважили стан польсько-білоруського міждержавного співробітництва. Зокрема В. Сенько наголосив, що Польща стосовно Білорусі

має виключно позитивні наміри. Водночас, підкреслюючи важливість польсько-білоруського співробітництва, А. Олеховський запевняв білоруського президента, що РБ і РП в жодний спосіб не повинні применшувати важливості відносин РБ з РФ. Також він зауважив, що: „Польща не втікає від Білорусі і не ревнує її до Росії” [125, с. 6].

Паралельно даючи оцінку інтеграції РБ до СНД, польська сторона наголосила, що вважає її природною і цілковито логічною. У свою чергу, говорячи про нагальну потребу поглиблення відносин між офіційними Мінськом та Варшавою, О. Лукашенко підкреслював, що РБ очікує від співпраці з РП більшої ефективності і, водночас, прагне підтримувати однаково добрі відносини як із Польщею, так і з Росією [101, с. 7].

Також, традиційно підкресливши геополітичний статус РП, А. Олеховський пообіцяв своїм білоруським колегам допомагати в налагодженні економічних відносин їх країни із Західною та Північною Європою. У зв'язку з цим він актуалізував перспективи будівництва швидкісної транзитної залізничної магістралі між Мінськом та Варшавою [125, с. 6]. Міністр зовнішньоекономічних відносин РБ Михайло Марині пропонував детальніше обговорити стратегічно важливі для Білорусі проекти (доступу РБ до польських портів у Гдині і Гданську та створення польсько-білоруського банку). Голова Національного Банку РБ Станіслав Багданкевіч заявив, що готовий надати дозвіл на безпосередню діяльність філії одного з польських банків у РБ. Також він висловив зацікавлення у відкритті в РП філії білоруського банку [96, с. 19].

Отже, підсумовуючи візит А. Олеховського до Мінська, важливо констатувати його конструктивний характер, оскільки сторони намагалися додати більшого динамізму двосторонньому співробітництву. Причиною подібних намірів було різке зниження передовсім економічних показників співпраці за останні роки [300, с. 180]. Хоча станом на 1994 р. в РБ діяло близько 500 фірм з польським капіталом, але торговельний оборот між двома

державами значно зменшився. Якщо в 1992 р. він становив 320 млн дол. то в 1994 р. лише 215,5 млн дол. [77, с. 18]. Позитивним наслідком стало підписання трьох двосторонніх документів, а саме: протоколу „Про регулярну співпрацю між відомствами закордонних справ” [47, с. 9-11], угоди „Про швидке попередження у випадку ядерних аварій” [15, с. 6-12] та угоди „Про правовий захист”.

Беручи до уваги те, що під час останнього офіційного візиту Л. Валенси до Мінська в червні 1993 р. не було підписано жодної міждержавної домовленості, згадана зустріч стала своєрідним переломом, оскільки відновила попередню динаміку творення законодавчо-правової бази польсько-білоруського співробітництва. Безпосереднім наслідком попередніх двосторонніх консультацій стала також польсько-білоруська конференція „Польща та Білорусь у Центрально-Східній Європі”, що пройшла 18-19 листопада 1994 р. в селищі Яблонна неподалік від Варшави [300, с. 181].

Наміри РП та РБ щодо активізації польсько-білоруського співробітництва були представлені під час візиту голови Верховної Ради РБ М. Гриба до Польщі 23-25 листопада 1994 р. Тоді М. Гриб зустрівся з Л. Валенсою, прем'єром В. Павляком, міністром закордонних справ А. Олеховським, головою сейму Ю. Олекси та головою Сенату А. Стрижікем. Також він зустрівся з представниками парламентських фракцій польського Сейму і з робочою парламентською групою „Польща – Білорусь”. Під час переговорів було порушено такі теми: гармонізація митного та податкового права РП та РБ; співпраця в галузі переробки нафти та енергетики; взаємодія щодо будівництва автостради Берлін – Москва, в тому числі використання інфраструктури „Білазу”; співпраця в банківській сфері, зокрема, шанси на відкриття польсько-білоруських банків; співпраця у транспортній галузі, використання портів в Гданську та траси Сувалки – Калінінград; побудова спільного вантажного терміналу в Бресті та концепція створення єврорегіону „Буг” [96, с. 22].

Акцентуючи на важливості існування за східним кордоном Польщі незалежних держав, польський прем'єр В. Павляк зауважив, що РП розглядає співпрацю із Білоруссю з історичної точки зору. Тобто він звернув увагу на те, що вперше в історії у Східній Європі виникла низка незалежних держав, які від цього часу повинні відігравати значну роль у європейській політиці. М. Гриб також наголосив, що РБ трактує польські зусилля, спрямовані на членство в ЄС та НАТО, як цілковито обґрунтовані [102, с. 8].

Здавалося б, нова спроба активізації співробітництва між РП та РБ в 1994 р. з огляду на доволі амбітні декларації та прогресивні проекти мала призвести до покращення динаміки польсько-білоруських двосторонніх відносин. Проте реалізація запланованих міждержавних ініціатив щодо їх поліпшення була незначною. Більше того, в той час, коли представники польського та білоруського істеблішменту черговий раз декларували позитивні тенденції у розвитку взаємовідносин, реальні стосунки між двома країнами перебували у стані перманентного дипломатичного конфлікту.

Так, напередодні згаданих зустрічей, 19 листопада 1994 р. мінський тижневик „7 днів” опублікував лист білоруського поляка В. Малашкевича, в якому він стверджував, що був змушений шпигувати на користь Польського Бюро Державної Охорони. Ноту протесту у вказаній справі КДБ Білорусі надіслало до посольства РП в РБ ще у вересні 1994 р. У відповідь польське посольство лише відзначило, що не розглядає такі справи. Зі своєю відповіддю КДБ РБ виступив 1 грудня 1994 р., коли голова пресс-служби КДБ Білорусі підполковник В. Кузанав ствердив, що є всі підстави звинувачувати польську розвідку у шпигунстві [103, с. 3].

Незважаючи на вказані суперечності, впродовж 1995 р. польсько-білоруським відносинам все ж був притаманний конструктивізм. Так, 13 січня 1995 р. в Мінську з офіційним візитом перебував міністр внутрішніх справ РП А. Мільчановський. Він зустрічався із міністром внутрішніх справ РБ Ю. Захаренком, президентом О. Лукашенком, прем'єром М. Чигирем та

головою КДБ В. Єгоровим. Підсумком переговорів стало підписання договору „Про спільний обмін інформацією та стажистами” [148, с. 5].

Незабаром з нагоди відкриття прикордонного переходу між РП та РБ Славатичі – Домачево (21 січня 1995 р.) відбулася робоча зустріч прем'єрів РП та РБ В. Павляка та М. Чигира в Бресті [325, с. 236]. Про її позитивні наслідки свідчить підписання декларації „Про розвиток економічної співпраці”, програми промислового та науково-технічного співробітництва на 1995 р., договору „Про врегулювання прикордонних справ на польсько-білоруському кордоні”. Також було підписано угоду „Про охорону могил і пам'ятних місць жертв війн та репресій” [58, с. 1200-1202].

Спробою осмислення та корекції польсько-білоруського співробітництва в торговельно-економічній сфері став робочий візит делегації польських парламентарів на чолі з головою Сенату РП А. Стружікем до Мінська 4 квітня 1995 р. [149, с. 5]. Сторони черговий раз звернули увагу на зниження спільних зовнішньоекономічних показників та обговорили можливі варіанти їх покращення. Загалом впродовж другої половини 1995 р. відбувалися поодинокі польсько-білоруські та білорусько-польські двосторонні зустрічі.

Зокрема 15 червня 1995 р міністр закордонних справ РП В. Бартошеський здійснив візит до РБ, під час якого взяв участь в урочистостях з нагоди відкриття Генерального консульства РП в Гродні [325, с. 236]. Останньою офіційною польсько-білоруською зустріччю на найвищому рівні в 1995 р. став приїзд прем'єр-міністра РБ М. Чигира в РП 27-28 листопада 1995 р. Тоді сторони обговорили питання розвитку туризму, а також підписали угоду „Про співпрацю в галузі культури, науки та освіти” [59, с. 365].

Таким чином, якщо на першому етапі співробітництва між Польщею та Білоруссю (реалізація політики „двох шляхів”) були накреслені головні аспекти двосторонніх взаємин, то впродовж 1992–1995 рр. між двома державами вже проводилася досить-таки продуктивна робота над їх документально-правовим оформленням. У зв'язку з цим відбувався жвавий обміни державними візитами

на найвищому рівні. Особливо інтенсивно розвивалися економічні взаємовідносини. Також обидві країни докладали зусилля щодо покращення правового становища польської національної меншини в РБ та білоруської в РП [374, с.159-160].

Аналізуючи цей етап польсько-білоруських відносин, доцільніше говорити лише про активну двосторонню діяльність стосовно створення основ документальної та правової бази двосторонніх стосунків. Співпраця з РБ не входила до пріоритетних завдань зовнішньої політики РП. Так, у порівнянні з тими кроками, які зробило МЗС РП відносно євроатлантичної інтеграції, видно, що стосункам з усіма східними сусідами РП, а зокрема з РБ, надавалося значно меншої ваги.

Окрім того сторони абсолютно не реалізовували стратегічно важливі геополітичні проекти, які могли б водночас враховувати інтереси Польщі та низки її східних сусідів (наприклад, концепцію „міжморя”). Можемо припустити, що подібна ситуація зумовлювалася щонайменше двома мотивами: по-перше, доволі частою зміною урядів у РП, які здебільшого й визначали її зовнішньополітичні пріоритети на східному напрямку; по-друге, варто враховувати негативний потенціал, що вносила відверто проросійська зорієнтованість виразної більшості політичної еліти РБ у загальний розвиток польсько-білоруського співробітництва.

2.3. Реалізація концепції „критичного діалогу” в польсько-білоруських взаєминах

Переосмислення та визначення головних пріоритетів у зовнішній політиці як РП, так і РБ в 1996 р. призвело до значних змін у двосторонніх відносинах. Все більш очевидними ставали розходження геополітичних пріоритетів Польщі та Білорусі. Так, якщо офіційна Варшава частіше наголошувала на інтеграції до НАТО та європейського співтовариства, то представники білоруського істеблїшменту декларували курс на активну співпрацю з РФ. Відтак, небажання та неспроможність зовнішньополітичних відомств обох держав створити таку формулу взаємовідносин, яка б дозволила не лише утримувати, а й розвивати попередній рівень співпраці, призвели в 1996 р. до зменшення міждержавної взаємодії.

У сучасній історіографії існує принаймні два погляди на причини погіршення польсько-білоруських відносин. Зокрема, в польській прийнято вважати, що до фактичного розриву двосторонніх взаємин призвели внутрішньополітичні зміни в РБ, а саме: антидемократичні дії О. Лукашенка, спрямовані на обмеження ролі парламенту та Конституційного Суду [418, с. 159]. Окремо наголошують також на зміні в 1996 р. Конституції РБ. Це, на думку Р. Кузняра, призвело до встановлення в Білорусі авторитарного режиму з необмеженою владою президента [337, с. 165].

Не применшуючи значення наведеної точки зору, на нашу думку, об'єктивнішим є погляд білоруського історика М. Часновського, який вважає, що погіршення польсько-білоруського співробітництва передовсім зумовлювалося розбіжностями в геополітичних інтересах республік [246, с. 17]. Хоча незалежність Білорусі до певної міри створювала гарантії національної безпеки РП, адже таким чином РБ фактично ставала своєрідною буферною територією, що відділяла Польщу від РФ, М. Часновський стверджує, що після того, як вступ до НАТО став для Польщі близькою перспективою, взаємини з

Білоруссю ставали для неї другорядними. У свою чергу білорусько-російське зближення, на думку дослідника, означало послаблення стратегічних інтересів РБ щодо РП [246, с. 16]. Така думка, на наш погляд, є правильною, оскільки в такій ситуації спільні польсько-білоруські регіональні проекти втрачали сенс.

Хоча Польща й була занепокоєна поглибленням процесів білорусько-російської інтеграції⁶, оскільки це безпосередньо впливало на обмеження співпраці РБ з її західними партнерами, до середини 1996 р. їй вдавалося зберегти попередню динаміку двостороннього співробітництва з РБ. Зокрема, 17 лютого 1996 р. в Білостоці з нагоди святкування 40-ої річниці діяльності Білоруського суспільно-культурного товариства відбулася зустріч прем'єра РП В. Цімошевіча з віце-прем'єром РБ В. Русакевичем [83, с. 1]. Вони обговорили питання можливого розширення економічних контактів між двома державами, а також проблеми, пов'язані з національними меншинами. Окрім іншого, польський прем'єр запропонував також допомогу у проведенні в РБ економічних реформ [326, с. 284].

Особливого значення зовнішньоекономічній співпраці з Білоруссю надавав і міністр закордонних справ РП Д. Росаті. Так, у своєму виступі в Товаристві співпраці „Польща-Схід” він наголосив, що „важливим аспектом закордонної політики РП є передовсім розвиток економічної, культурної та міжлюдської взаємодії, однак економічні відносини мають для нас пріоритетне значення” [112, с. 20]. Проте, як і в попередні роки, добрі наміри двох сторін паралельно супроводжувались черговим конфліктом, що фактично виключало можливість реалізації задекларованих починань. Деструктивним чинником для польсько-білоруського діалогу став російсько-білоруський проект будівництва так званого „сувальського коридору”, який передбачав прокладення через територію Польщі транспортного сполучення між РБ та Калінінградською областю РФ. Вказана ініціатива з'явилася 27 лютого 1996 р. під час зустрічі О. Лукашенка з Б. Єльциним [165, с. 3].

---

⁶ Проявами цього було підписання 2 квітня 1996 р. угоди про Співдружність Білорусії та Росії, а через рік – домовленості про Союз Білорусії та Росії.

Реакція офіційної Варшави на подібну російсько-білоруську ініціативу щодо створення „сувальського коридору” була різко негативною і кваліфікувалася не інакше, як безпосереднє втручання у внутрішні справи РП. Зокрема, Д. Росаті, категорично заперечивши можливість будівництва такого „коридору”, наголосив, що „ні про який „сувальський коридор” не може бути й мови” [165, с. 3]. Такою ж була позиція президента РП А. Кваснєвського. У виступі на надзвичайній сесії Сейму Литви 6 березня 1996 р. він відзначав, що ніхто не отримає на це згоди офіційної Варшави [161, с. 7].

Неприпустимість будівництва „сувальського коридору” зумовлювалася для РП декількома мотивами: по-перше, такий коридор не міг бути збудований через негативне ставлення литовського керівництва до цього проекту. Відзначимо, що стосунки з Литвою в цей період для РП набували особливої ваги, передовсім у євроінтеграційному контексті. Беручи до уваги те, що раніше транзит до Калінінграду проходив через територію Литви, яка мала з цього значний зиск, то в разі згоди РП на будівництво „коридору” через свою територію, відносини з Литвою могли погіршитися; по-друге, слід звернути увагу й на історичну складову подібних коридорів на території Польщі. Доцільно відзначити негативний досвід РП, пов’язаний із так званім „данцингським коридором”, конфлікт довкола якого (30-ті рр. ХХ ст.) загострив польсько-німецькі суперечки та безпосередньо посприяв розв’язанню Другої світової війни. З огляду на це, як схильний вважати М. Бухарін, представники польської влади наклали вето на можливість підписання домовленості про створення „сувальського коридору”, оскільки вважали, що такий коридор є безпосереднім порушенням суверенітету країни [193, с. 71].

Незважаючи на розбіжності між РП та РБ, 30 березня 1996 р. все-таки відбулася зустріч О. Лукашенка та А. Кваснєвського у Віскулях. Цікаво, що дата зустрічі президентів була відома заздалегідь, однак питання про те, чи польський президент поїде до РБ залишалось відкритим [174, с. 7]. Подібна

ситуація зумовлювалися тим, що правоцентристська опозиція в РП⁷ різко критикувала будь-які прояви співпраці з офіційним Мінськом, вважаючи, що логічніше було б не співпрацювати з білоруським керівництвом [246, с. 17]. Однак під час розмови з О. Лукашенком польському президенту все ж вдалося представити йому пріоритетні вектори закордонної політики РП.

Так, говорячи про визначальні напрямки зовнішньополітичної діяльності РП, що безпосередньо чи опосередковано впливали на польсько-білоруські відносини, А. Кваснєвський зазначив, що під час переговорів про входження Польщі до НАТО відбудеться тривалий діалог із РБ для того, щоб наші сусіди не були нічим здивовані. Ключовий інтерес РП полягав у існуванні на її східних кордонах суверенних та незалежних держав [145, с. 4]. Хоча у ході візиту президентам вдалося обмінятися думками з приводу важливих питань польсько-білоруської співпраці, можна погодитися з думкою польського аналітика М. Менкішак, про те, що згадана зустріч мала ознайомлювальний характер [347, с. 232].

Вже в травні 1996 р. розгорівся черговий польсько-білоруський скандал. Його причиною стала депортація з території Білорусі голови Незалежної самоврядної профспілки „Солідарність” Маріана Кшаклевського [94, с. 4]. Звинувативши його у створенні на території РБ забороненого неурядового осередку, всю польську делегацію було депортовано за межі РБ. Внаслідок інциденту МЗС РП надіслало до посольства РБ у Варшаві ноту протесту, а прем'єр В. Цімошевіч акцентував на необхідності охорони прав громадян РП за кордоном [300, с. 182]. Зокрема, він зазначив: „ми маємо більш рішуче домагатися поваги громадянських прав, передовсім, коли це стосується польських громадян, проте одночасно ми не повинні приймати поспішних рішень, котрі могли б зашкодити польсько-білоруській співпраці” [99, с. 2].

Речник МЗС РП П. Добровольські, заявив, що „дії білоруської влади є безпосереднім порушенням правил самоврядної діяльності і є серйозною

---

⁷ До правоцентристської політичної опозиції в РП під час правління уряду коаліції ОДЛС-ПНР (1993–1997 рр.) увійшли „Союз свободи” (Unia Wolności) та Виборча акція „Солідарність”(Akcja Wyborcza Solidarność).

загрозою для добросусідських відносин між двома державами” [99, с. 2]. Востаннє розмова щодо наведеного інциденту мала місце в ході зустрічі міністрів закордонних справ РП та РБ під час Віденського з’їзду країн-учасниць Центральноєвропейської Ініціативи 31 травня – 1 червня 1996 р. Зустрівшись із В. Сеньком, Д. Росаті висловив йому своє незадоволення у зв’язку з частими порушеннями прав людини в РБ. Окрім того, коментуючи справу пов’язану із депортацією М. Кшаклевського, він наголосив, що „цей інцидент дуже зашкодив польсько-білоруським відносинам” [158, с. 2].

Не надто успішними були й спроби польського керівництва стимулювати міждержавну співпрацю. Зокрема зустріч голови Сейму Ю. Жуха з головою ВР РБ С. Шарецьким, що відбулася 20 червня 1996 р. у Наревці неподалік Біловезької пущі, не вийшла за межі представлення сторонами власних зовнішньополітичних пріоритетів [143, с. 18]. 21 вересня 1996 р. під час офіційної зустрічі з нагоди відкриття школи в Клещелях (Білостоцька область РП) з білоруською мовою навчання, прем’єри РП та РБ В. Цімошевич і М. Чигир обмежилися розмовою про культурний розвиток національних меншин та перебіг інвестиційних робіт на прикордонному переході в Бобровніках [418, с. 163].

Безрезультатними були й намагання Польщі залучити Білорусь до тристоронньої співпраці за участю України. Так, 20 липня 1996 р. у Бресті відбулася зустріч міністрів закордонних справ РБ, РП та України В. Сенька, Д. Росаті та Г. Удовенка, які обговорили питання регіональної безпеки, транскордонної співпраці та приєднання Білорусі до єврорегіону „Буг” [416, с. 139]. Окресливши вказану зустріч як „брестський трикутник”, Д. Росаті запропонував своїм колегам взяти участь у наступних розмовах, що мали б у майбутньому відбутись на території Польщі. Він, зокрема, зазначив, що „якщо сторонам вдасться провести чергові трьохсторонні переговори, то визначення „брестського трикутника” набере виразних обрисів, а наш регіон збагатиться важливим чинником співпраці” [181, с. 1; 182, с. 6]. Проте в кінцевому

результаті брестські ініціативи залишилися на рівні декларацій та добрих намірів.

У підсумку, події внутрішньополітичних процесів у РБ, що передували президентському референдуму 24 листопада 1996 р., (звільнення О. Лукашенком Голови Центральної Виборчої Комісії В. Ханчара, арешти опозиційних діячів та ігнорування білоруським президентом рішень Верховної Ради РБ) викликали протест практично всіх політичних сил та уряду РП. Вже 16 листопада 1996 р. МЗС РП видало спеціальне звернення, в якому закликала керівництво РБ дотримуватися прав людини, громадянських свобод та не допустити ескалації внутрішнього конфлікту [167, с. 6]. 19 листопада 1996 р. Сейм РП прийняв ухвалу „Про ситуацію в Білорусі”, в якій зазначалося, що відкритий конфлікт у цій країні ставить під загрозу стабільну ситуацію в усій Європі [54, с. 654; 186, с. 3].

20 листопада 1996 р. на зустрічі у Вільнюсі президенти Польщі, Литви та України закликали офіційний Мінськ до вирішення конфлікту без застосування сили, тобто – в конституційний спосіб [172, с. 1]. У підсумку, обрана О. Лукашенком авторитарна модель управління країною, а також відмова від курсу на ринкову трансформацію економіки викликала негативну реакцію не лише в РП, а й інших країнах Європи і спричинила міжнародну ізоляцію РБ.

У ситуації, коли країни Заходу критикували внутрішньополітичні процеси у РБ, перед польським МЗС поставала необхідність створення нової концепції польсько-білоруських відносин. Її практичним втіленням стало прийняття офіційною Варшавою щодо РБ зовнішньополітичної стратегії так званого „критичного діалогу” (*postawa „krytycznego dialogu”*) [414, с. 181]. Його суть полягала у критиці Польщею випадків порушення прав людини та громадянина, а також нищення керівництвом РБ засад демократії. На цьому тлі двосторонні польсько-білоруські контакти мали значно ослабнути, але не повинні були цілком припинитися, оскільки вважалося, що повна ізоляція Білорусі може тільки стимулювати її до подальшої інтеграції з РФ, порушити

інтереси РП як сусідньої держави, а також зашкодити становищу польської національної меншини в цій країні [347, с. 233].

Така політика РП щодо РБ давала їй можливість претендувати на регіональне лідерство. Після того, як європейські організації почали проводити стосовно РБ політику „обмеженого діалогу” (politykę „ograniczonego dialogu”), суть якої зводилася до часткового співробітництва з Білоруссю за умови проведення нею демократичних реформ і дотримання основних прав людини та громадянина, РП намагалася відігравати роль головного посередника в нормалізації відносин між офіційним Мінськом та Заходом. Як твердить В. Снопковський, в РП існувала думка про те, що країни Заходу передчасно відмовилися від РБ. У зв’язку з цим, політика „обмеженого діалогу” могла привести не тільки до антизахідних настроїв у РБ, але й у регіоні [392, с. 22].

На міжнародній конференції у Вільнюсі 5 вересня 1997 р. А. Кваснєвський підкреслював, що „РП виступає проти ізоляції Білорусі, оскільки як Західна, так і Центрально-Східна Європа потребують демократичної та суверенної Білорусі, а тому слід намагатися проводити стосовно неї відкритий та терпеливий діалог” [2]. Такої ж точки зору дотримувався Д. Росаті, зазначаючи, що Польща з особливою увагою відслідковує зміни у білорусько-російських відносинах, він наголосив: „ми вважаємо що, збереження суверенності Білорусі повинно стати загальноєвропейським інтересом” [37, с. 87].

Відомим є факт, що керівництво РБ не переймалося різноманітними механізмами натиску європейських організацій, оскільки не мало з ними безпосередніх фінансово-економічних стосунків. У зв’язку з цим, у січні 1997 р. Польща виступила із пропозицією надання РБ (разом із Україною, Литвою, Латвією за підтримки міжнародних фінансових інституцій і ЄС) спільної економічної допомоги. Однак, цей проект, що дістав назву „повна незалежність Білорусі”, не був реалізований [210, с. 26-27].

Подальший розвиток польсько-білоруських відносин зумовлювався внутрішньо- та зовнішньополітичними особливостями республік, які, на нашу

думку, зрештою й визначили рівень майбутнього двостороннього співробітництва. Зокрема РП намагалася підтримувати стосунки з РБ на рівні співпраці між окремими міністерствами, зосереджуючись на економічному та міжрегіональному співробітництві. Так, у червні 1997 р. і в липні 1998 р. відбулися засідання міжнародної змішаної комісії, а також економічні семінари „Добросусідство – 97” і „Добросусідство – 98”, на яких сторони обговорили можливості інтенсифікації польсько-білоруської зовнішньоекономічної взаємодії [372, с. 302]. У свою чергу міністри культури обох держав підписали в 1997 р. договори про культурну співпрацю та співробітництво в освіті.

Говорячи про міжпарламентські відносини зауважимо, що РП підтримувала їх лише із відстороненою О. Лукашенком (після листопадового референдуму 1996 р.) Верховною Радою РБ XIII скликання, яку офіційна Варшава вважала єдиним легітимним законодавчим органом країни [396, с. 189]. Відповідно РП повністю відкидала можливість взаємодії з Національною Асамблеєю РБ, яка стала новим законодавчим органом країни. Подібне ставлення РП до Національної Асамблеї викликало найбільшу критику офіційного Мінська. Також керівництво Білорусі висловлювало незадоволення щодо підтримки Польщею білоруської опозиції. З огляду на це негативно оцінювалася й активна діяльність польських неурядових організацій, які у вказаний період зосередилися на організації тренінгів та навчальних програм для підготовки білоруських опозиціонерів [343, с. 363].

Підсумовуючи окремі дії РП щодо РБ у відповідності до політики „критичного діалогу”, слід констатувати їх безуспішність. Обрана тактика часткової ізоляції Білорусі виявилася неефективною. Окрім того, як влучно зазначив С. Дембський, подібна стратегія лише виправдовувала брак концептуальної активності, а також пасивність урядовців, відповідальних за стосунки з Білоруссю [276, с. 14]. Неефективність вказаної політики полягала ще й у зміцненні в суспільствах розвинутих держав переконання про непринципове значення Білорусі для загальноєвропейських стосунків. До

певної міри це призвело до уникнення ширшої рефлексії над ситуацією в РБ, а також обмежувало можливість компромісу з білоруським керівництвом.

Про необхідність корегування тогочасної політики РП стосовно РБ та інших її східних сусідів наприкінці 90-х рр. ХХ ст. писали польські, білоруські та американські аналітики. Зокрема, американські дослідники Ш. Гарнет і Р. Легволд підкреслювали, що саме Білорусь є найголовнішим викликом для стабільності східного кордону Польщі [296, с. 173-190]. Однак незважаючи на їх рекомендації з 1998 р. двосторонній діалог між РП та РБ практично припинився. Більше того, польсько-білоруські стосунки звелися лише до взаємних звинувачень. Особливо контroversійними були питання, пов'язані з бажанням РП вступити до НАТО та звинувачення Польщею РБ у недемократичності.

З 1998 р. робилися поодинокі спроби збереження двосторонніх контактів на рівні зустрічей між міністрами та віце-міністрами закордонних справ. Вони проходили здебільшого на форумах міжнародних організацій, передовсім у межах Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) [396, с. 189]. Проте це не призвело до нормалізації польсько-білоруських взаємин. Свідченням цього стало відкриття в лютому 1998 р. консульційно-наглядової групи ОБСЄ в Мінську. Власне призначення її керівником міністра закордонних справ РП Б. Геремека у підсумку зумовило черговий конфлікт. Репрезентуючи політичні сили, безпосередньо пов'язані з „Солідарністю”, які внаслідок парламентських виборів 1997 р. перейняли керівництво країною, Б. Геремек відмовився від зустрічі з О. Лукашенком [202, с. 48-50; 118, с. 3]. Такий його жест був демонстративним і неефективним.

Можливість налагодження двостороннього діалогу між РП та РБ була остаточно втрачена внаслідок скандалу довкола дипломатичної резиденції „Дрозди”⁸ в червні 1998 р. [128, с. 1]. Варто сказати, що до сьогодні не існує об'єктивної оцінки його причин. До прикладу, польський тижневик „Тиждень

---

⁸ Керівництво РБ попросило закордонних дипломатів залишити місця їх проживання у зв'язку із плановим ремонтом. З огляду на це уряди ряду держав (серед них і Польщі) відкликали своїх послів „на консультації”.

на Сході” відзначив лише його політичний мотив, передовсім бажання Білорусі підкреслити пріоритетність білорусько-російських відносин та виразити антипатію щодо країн Заходу. Свою позицію тижневик обґрунтував так: „вже сам факт, що офіційна Москва не відреагувала на дії білоруського президента, може свідчити про її стратегічну підтримку” [146, с. 2]. Наслідки цього конфлікту для польсько-білоруських стосунків мали негативне значення. Зокрема відбулося відкликання РП свого посла в РБ М. Машкевича на „консультації”, що фактично означало припинення двосторонніх відносин.

Починаючи з 1999 р., офіційна Варшава продовжувала декларувати, що розвиток польсько-білоруського співробітництва буде залежати від позитивних ініціатив білоруської сторони. Також підкреслювалося, що істотне значення може мати зменшення білоруським істеблiшментом антипольської критики [245, с. 63]. Часткові зміни в зовнішній політиці РБ з’явилися після призначення міністром закордонних справ Білорусі У. Латипова, якому вдалося переконати країни ЄС повернути своїх дипломатичних представників до Мінська. В січні 1999 р. до РБ повернувся і посол РП [178, с. 2]. Проте польсько-білоруська співпраця й надалі не виходила поза межі контактів на рівні департаментів. Також у березні 1999 р. відбулася розмова між Б. Геремеком та У. Латиповим у Женеві. Однак вона не мала позитивних наслідків для двостороннього зближення. Окрім того, проведені в квітні 1999 р. у Мінську консультації між міністерствами закордонних справ РП та РБ на рівні директорів їх департаментів дозволили тільки підсумувати актуальні політичні розбіжності [397, с. 195].

Відзначимо, що РП продовжувала дотримуватися тактики критики РБ, що виключало можливість двосторонньої співпраці. Так, 22 січня 1999 р. Сейм РП прийняв послання „До білоруського народу”, в якому черговий раз наголосив на моральній підтримці депутатів Верховної Ради РБ XIII скликання. Польські парламентарі одночасно вимагали від керівництва РБ звільнення із ув’язнення її депутатів Андрія Клімова та Володимира Кудімова. Зверталася

увага на необхідність проведення зустрічей між білоруською владою та опозицією, які могли б значно полегшити вихід Білорусі зі стану міжнародної ізоляції [55, с. 16].

На думку білоруських парламентарів, у вказаному посланні Сейм РП давав однобічну оцінку діяльності тогочасного керівництва Білорусі. Також білоруська сторона вважала, що подібні звернення не сприяють розвитку добросусідських взаємин. В офіційній відповіді учасники Палати представників Національних зборів РБ заявили, що в такий спосіб Сейм РП поставив під сумнів рівноправний характер відносин між республіками [18, с. 130-131]. На думку М. Часновського, в риториці окремих громадсько-політичних діячів РП, і РБ все більш яскравими ставали ревізійні гасла. Особливої гостроти набуло питання справедливості державного кордону між Польщею та Білоруссю [246, с. 18].

Варто відзначити, що до осені 1998 р. дискусії довкола ревізії польсько-білоруського кордону не існувало. Ще 10 листопада 1995 р. О. Лукашенко підписав указ про правомірність укладеного договору між СРСР та Польською Народною Республікою (ПНР) про радянсько-польський кордон 16 серпня 1945 р. Однак неспокій у польсько-білоруські відносини внесла заява тогочасного міністра закордонних справ РБ І. Антоновича про те, що вказана угода була підписана між СРСР та ПНР, тобто державами, які вже не існують [270, с. 130]. Такі висловлювання викликали хвилювання та незадоволення в РП. Водночас причиною негативної реакції білоруського керівництва стало відкриття в 1999 р. на території РП білоруськомовного радіо „Рація”. Критику викликала й незмінність становища РП щодо підтримки білоруської опозиції. Так, у грудні 1999 р. відбувся візит голови Верховної Ради РБ XIII скликання С. Шарецького в РП на запрошення маршалка Сейму М. Плажиньського [397, с. 195]. Метою зустрічі було визнання Польщею законності вказаної Верховної Ради. Паралельно така позиція відкидала будь-які спроби налагодження співпраці з офіційним Мінськом.

У січні 1999 р. відбулася зустріч першого заступника міністра закордонних справ РБ С. Мартинова з послом РП М. Машкевичем. Польський посол відзначав, що було б доцільно організувати в першій половині 1999 р. кілька візитів представників офіційної влади РП в РБ. Заплановані візити в умовах охолодження двосторонніх стосунків могли б до певної міри спричинитися до їх поліпшення. У свою чергу білоруська сторона погоджувалася з пропозиціями польських колег. Проте в кінцевому результаті жодного візиту не відбулося [270, с. 130].

Винятком стала робоча поїздка керівника Державного комітету прикордонних військ РБ О. Павловського 9-11 березня 1999 р. до Варшави та Кракова. Також 7-8 грудня 1999 р. у Бресті пройшли польсько-білоруські двосторонні зустрічі в рамках Міжнародної комісії у справах транскордонної співпраці [17, с. 86]. Аналізуючи польсько-білоруські відносини у 1999 р., слід відзначити, що їх розвитку було притаманне стрімке зниження. Так, З. Найдер охарактеризував подібний стан міждержавної взаємодії „близьким до замороження” [358, с. 230].

Дотримуючись політики „критичного діалогу”, в 2000 р. РП надалі обмежувала свої відносини з РБ виключно контактами на нижчому рівні. Було здійснено спроби утримати попередній рівень економічного співробітництва між двома країнами [373, с. 368]. Водночас офіційне керівництво Польщі продовжувало ігнорувати важливість налагодження польсько-білоруської політичної взаємодії. Усвідомлення неефективності обраної в 1996 р. стратегії призвело до часткового переосмислення геополітичного значення РБ окремими суспільно-політичними діячами РП. Так, голова товариства Польща-Схід С. Наврот вважав, що не слід відокремлюватися від Білорусі та послаблювати контакти з нею, а навпаки, підкреслив доцільність відновлення міждержавного співробітництва. Також він наголосив на відсутності концепції закордонної політики РП щодо РБ [111, с. 5].

Проблема відновлення польсько-білоруського співробітництва була актуальною і в середовищах вищого керівництва Білорусі. Зокрема, 7 грудня 2000 р. міністр закордонних справ РБ М. Хвостов зауважив, що особливе занепокоєння для його країни викликає низький рівень політичних та економічних відносин з РП [84, с. 1]. Білоруські дипломати вважали, що стратегія керівництва Польщі стосовно відносин з РБ, тобто пряма залежність співробітництва від „стану прав людини та громадянина і дотримання нею демократичних норм”, створює значні перешкоди, передовсім на шляху відновлення повномасштабного польсько-білоруського політичного діалогу та взаємин [26, с. 138]. Проте розуміння сторонами важливості активізації міждержавних відносин не переросло навіть у спробу їх налагодження.

У результаті польсько-білоруських стосунків 2000–2001 рр., як і в попередні роки, не було жодної зустрічі на вищому рівні. Відбулися лише поодинокі візити послів РП та РБ в окремі регіони держав. Так, 4-6 квітня 2000 р. посол РП в Білорусі М. Машкевич перебував у Бресті, де зустрівся тільки з бізнесменами [24, с. 94]. Натомість 15 лютого 2001 р. посол РБ в РП М. Кречко здійснив робочий візит у Поморське воєводство, в ході якого обговорив з місцевим керівництвом проблеми політичного, економічного та культурного співробітництва [25, с. 79]. Значення обох візитів, на нашу думку, було виключно символічне. Однак вони досить чітко відображали реальний рівень відносин між Польщею та Білоруссю.

РП разом із країнами ЄС не визнали легітимності парламентських виборів в РБ, що пройшли в жовтні 2000 р. Наголосивши, що вони були недемократичними, керівництво РП виразно демонструвало свою проєвропейську зорієнтованість. Проте, з іншого боку, як і в попередні роки, можна простежити брак конструктивної стратегії Польщі щодо Білорусі. У зв'язку з цим офіційна Варшава продовжувала підтримувати формальні відносини з РБ при одночасному розвитку контактів робочого рівня. Вказані

обмеження надалі зводилися до неможливості проведення зустрічей між президентами, прем'єрами та міністрами закордонних справ [368, с. 303].

Негативну оцінку РП викликали також президентські вибори в РБ, які відбулися 9 вересня 2001 р. Одразу після оприлюднення офіційних результатів голосування⁹ МЗС РП ствердило, що керівництво Білорусі не використало шансу на проведення вільних та демократичних виборів. Відтак, на думку представників польського істеблішменту, підсумки голосування не могли бути визнані вірогідними та справедливими [296, с. 182]. Водночас президент РП А. Кваснєвський наголосив, що незалежно від результатів президентських виборів у двосторонніх контактах із Білоруссю Польща буде вести політику неізолювання. Окрім того, польський президент відзначив, що РП підтримуватиме економічні відносини з РБ на різних рівнях співробітництва [347, с. 243]. Однак такі заяви не мали жодних практичних успіхів, оскільки їх значення не зводилося навіть до мінімальної активізації польсько-білоруського міждержавного співробітництва.

За такої ситуації в польському суспільстві було відновлено дискусію щодо існування польської східної політики загалом та відносин із РБ зокрема. Стосовно стратегії закордонної політики РП зі східними сусідами, то нові погляди на її ведення виразила стаття тогочасного директора Національної бібліотеки РП М. Ягелло „Стежка на Схід” („Ścieżka na Wschód”) [134, с. 11]. Він наголошував на необхідності проведення такої зовнішньополітичної практики РП, яка б, по-перше, не конкурувала із євроатлантичною інтеграцією; по-друге, мала б відзначатися не декларативним, а справжнім партнерством з найближчими східними сусідами; по-третє, нова стратегія не могла ґрунтуватися на непотрібних конфронтаціях з РФ [134, с. 11].

Іншим сигналом, який символізував необхідність переосмислення відносин із РБ стала спільна заява ОБСЄ, Ради Європи та Європейського

---

⁹ Згідно з офіційними даними Центральної Виборчої Комісії РБ О. Лукашенко отримав 75, 62 % голосів, В. Ганчарик (кандидат від опозиції) – 15, 39 %, а С. Гайдукевич (лідер Ліберально-демократичної партії РБ) – 2, 48 %.

Парламенту, яка стверджувала, що треба припинити політику ізоляції щодо Білорусі, яку проводило європейське співтовариство [139, с. 6]. Проте на практиці до 2002 р. Польща не змінила своєї стратегії щодо двостороннього польсько-білоруського співробітництва. Як слушно зауважив польський дослідник П. Косціньський, у зв'язку з відсутністю чітко визначеної концепції розвитку польсько-білоруських відносин, керівництво РП продовжувало вести стосовно РБ попередню політику [140, с. 8].

До певних змін у польсько-білоруських взаєминах призвело короткотермінове загострення двостороннього співробітництва між Мінськом та Москвою у 2002 р. Відповідно за умови поглиблення білорусько-російського конфлікту перед польськими дипломатами поставав реальний шанс посилення їх політичних впливів у Білорусі. Варто зауважити, що керівництво РБ у цей період також шукало альтернативних шляхів зовнішньополітичної діяльності. Подібна міжнародна активність білоруських дипломатів щонайменше створювала видимість обрання Білоруссю багатовекторної зовнішньої політики [294, с. 247]. У цьому ключі, можемо припустити, що саме тому керівництво Польщі, прагнучи з'ясувати зміни у закордонній політиці сусідньої Білорусі, прийняло рішення про відновлення із нею двосторонніх контактів на найвищому рівні.

Так, у щорічному зверненні до Сейму РП із доповіддю про головні напрямки польської закордонної політики у 2002 р. міністр закордонних справ РП В. Цімошевич, традиційно підкреслив причини поганого стану польсько-білоруських відносин. Він водночас наголосив на необхідності актуалізації політики Польщі щодо Білорусі, а також звернув увагу на особливу роль широких консультацій стосовно створення нової стратегії польсько-білоруського співробітництва з ЄС та іншими західними партнерами [49, с. 65-66]. Схожі тенденції у закордонній політиці РП щодо РБ врешті-решт призвели до відновлення двостороннього діалогу. Зокрема, впродовж 2002 р. сталося несподіване поживлення міждержавних контактів на рівні неформальних

зустрічей директорів Служб національної безпеки, а також віце-міністрів та міністрів закордонних справ.

Відповідно, 30 січня 2002 р. у Мінську пройшли консультації між Міністерствами закордонних справ Білорусі та Польщі, в ході яких сторони обмінялися інформацією про внутрішньополітичну та соціально-економічну ситуацію двох країн. Окремо було розглянуто процеси євроінтеграції у межах Європейського Союзу і Союзу Білорусі та Росії [6, с. 63]. У відповідь 10-11 березня 2002 р. міністр закордонних справ РБ М. Хвостов відвідав РП. Він обговорив з В. Цімошевичем перспективи розвитку білорусько-польських відносин [13, с. 14]. Особливо важливе значення мало й те, що в травні 2002 р. Польщі та Білорусі вдалося провести перше спільне навчання прикордонних служб, мета якого полягала у спільній боротьбі із транскордонною злочинністю. Паралельно польські урядовці заохочували керівництво РБ вести відкриту політику щодо Заходу. Тоді ж акцентувалося на необхідності зміни політики офіційного Мінська щодо прав людини і громадянина, свободи слова та діяльності опозиції.

У 2003 р. офіційна Варшава намагалася зберегти попередню динаміку міждержавного співробітництва. Причиною цього, як вважає польський дослідник К. Федоровіч, було зростання польсько-білоруської торгівлі, яка у 2003 р. склала понад 500 млн дол. і мала тенденцію до збільшення [294, с. 248]. На наш погляд, це припущення треба відкинути з огляду на наближення часу вступу Польщі до ЄС (1 травня 2004 р.). Видається, що для РП передовсім було важливо зберегти стабільні політичні взаємини з РБ напередодні свого приєднання до ЄС.

Підтверджує такі думки аналіз польсько-білоруських зустрічей, переважна більшість із яких у 2003 р. була присвячена політичним питанням та проблемам транскордонного співробітництва. Особливого значення надавалося перегляду договірно-правової бази міждержавних відносин у зв'язку із передбачуваним вступом РП до ЄС. Ці проблеми обговорювали під час зустрічі у Варшаві

16-17 січня 2003 р. віце-прем'єр Польщі Марек Польш та Білорусі Андрій Кобяков [8, с. 99]. Транскордонні аспекти польсько-білоруського співробітництва 30-31 січня розглядали у Мінську керівники прикордонних служб РБ та РП генерали Андрій Павловський та Ян Клімовіч [107, с. 8]. У травні 2003 р. на конференції у Варшаві також розглядалися актуальні аспекти польсько-білоруського міждержавного співробітництва. Загалом, напередодні вступу до ЄС Польща намагалася розвивати свої відносини з Білоруссю, керуючись категоріями спільної політики ЄС. Подібна стратегія не мала успіху, оскільки, як слушно вважає Х. Глоговська, вона була далекою від конкретного плану дій щодо східних сусідів [302, с. 229].

Таким чином, поширена в польській та білоруській історіографіях теза про розвиток співпраці між Польщею та Білоруссю (упродовж 1996–2004 рр.) в межах так званого „критичного діалогу”, на наш погляд, лише частково відповідає дійсності. Доцільніше говорити про цілковите припинення польсько-білоруської взаємодії на найвищому рівні та періодичні зустрічі заступників голів департаментів. Також міждержавним відносинам була притаманна відсутність чіткої стратегії розвитку двосторонньої взаємодії. Політика РП щодо РБ впродовж 1996–2004 рр. нагадувала дипломатичний тиск, що проявлявся в залежності добросусідських відносин із Білоруссю від внутрішньополітичних змін всередині країни. Так, представники польського керівництва повністю відкидали будь-які можливості співробітництва з офіційною владою РБ.

Подібна стратегія РП, спрямована на часткове утримання контактів на рівні окремих департаментів, при відсутності міцної внутрішньої опозиції в РБ, була, на нашу думку, невдалою. Як показала практика, ігнорування Польщею тогочасної білоруської влади не принесло їй жодних дивідендів. Більше того, критика окремих дій її представників – скандалу довкола дипломатичної резиденції в Дроздах, негативна оцінка проведених парламентських та президентських виборів, лише дедалі більше поглиблювала польсько-

білоруський конфлікт. Певні зміни в політиці Польщі стосовно Білорусі, що наступили в 2002 р. дещо покращили попередню динаміку двосторонніх стосунків, однак брак концептуальних засад та прагматизму у міждержавному співробітництві й надалі гальмував загальний розвиток взаємовідносин.

Впродовж 1991–2004 рр. офіційні польсько-білоруські відносини мали суперечливий характер. З одного боку, на першому їх етапі (1989–1991 рр.), що характеризувався концептуальним оформленням, сторонам лише вдалося визначити першочергові проблеми співробітництва. На другому (1992–1995 рр.), який був позбавлений, на відміну від першого, будь-яких стратегічних підходів щодо розвитку польсько-білоруських відносин, державам вдалося створити фундаментальну правову базу двосторонньої взаємодії.

Відповідно на третьому етапі (1996–2004 рр.), зосередившись, передусім на динамічній інтеграції до НАТО та ЄС, офіційна Варшава спромоглася стосовно Білорусі тільки на реалізацію так званої концепції „критичного діалогу”. У підсумку, подібна зовнішньополітична тактика РП призвела до фактичного зриву польсько-білоруських стосунків. Значна частина польського істеблішменту періодично наголошувала на необхідності відновлення двостороннього діалогу з Білоруссю на вищому рівні, проте на практиці не втілила жодного із цих намірів.

РОЗДІЛ 3. ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН

3.1. Вплив розширення НАТО на польсько-білоруські стосунки

На початку 90-х рр. ХХ ст. об'єктом критики, яка призвела до значного загострення польсько-білоруських відносин, став активний зовнішньо-політичний курс Польщі на вступ до НАТО. Вже від початку 1992 р. він був стратегічно важливим пріоритетом закордонної політики РП. З огляду на це особливої інтенсивності набувала діяльність Польщі щодо військово-політичного зближення із НАТО. Саме ж членство в ньому розглядалося не інакше як, у контексті необхідності приєднання РП до нової системи колективної безпеки [31, с. 7-23; 39, с. 96-97].

Офіційна ж позиція держав-учасниць НАТО щодо можливості свого розширення за рахунок країн Центрально-Східної Європи характеризувалася стриманістю, оскільки зустрічалися побоювання, як оцінить Росія подібні ініціативи. Вважалося, що приєднання Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини до Альянсу буде сприйматися нею виключно як спроба її політичної ізоляції [243, с. 24]. Окрім того, станом на 1992 р. між РП та РФ продовжувався активний діалог про виведення російських військ з території Польщі¹⁰. З іншого боку в січні 1993 р., після приходу до влади у США демократичної адміністрації Біла Клінтона, відбулася корекція дипломатичної риторики офіційного Вашингтону відносно можливості розширення НАТО на Схід. Так, американські політики підкреслювали, що долучення РП та інших країн Центральної та Східної Європи до Альянсу є питанням далекої перспективи [380, с. 422].

Відчуваючи брак ініціатив Заходу щодо включення РП до міжнародної системи гарантій безпеки, які вона вбачала у військово-політичному блоці НАТО, Л. Валенса розпочав паралельно наголошувати на доцільності ідеї

---

¹⁰ Останні російські військові частини залишили територію Польщі у вересні 1993 р.

створення так званого НАТО-біс. Вперше із подібною ініціативою польський президент виступив під час візиту до Федеральної Республіки Німеччини навесні 1992 р. У відповідності з нею передбачалося створення міжнародної оборонної організації із держав Центральної Європи (колишніх учасниць Варшавського Договору) [243, с. 24]. На думку Л. Валенсі, країни-учасниці такої організації мали б декларувати мирне вирішення конфліктів, гарантувати непорушність кордонів, а також передати під „опіку” НАТО хімічну та атомну зброю. Проте концепція НАТО-біс була негативно сприйнята не лише центральноевропейськими країнами, але навіть польським урядом. МЗС РП (неофіційно) кваліфікував її як нереалістичну.

Зміни закордонної політики США у другій половині 1993 р. стосовно проблем міжнародної безпеки призвели до вироблення так званої концепції еластичного реагування на потенційні загрози в Центрально-Східній Європі та колишньому СРСР. Вказаний проект Альянс прийняв остаточно у січні 1994 р. у формі програми військового співробітництва „Партнерство заради миру” [371, с. 184]. Її затвердження відкривало перед офіційною Варшавою перспективи тісної співпраці з НАТО. Однак реалізація геостратегічних інтересів Польщі в забезпеченні гарантій державної безпеки вимагала передовсім проведення двостороннього діалогу з РФ.

У зв'язку з цим принципово важливим став приїзд Б. Єльцина в серпні 1993 р. до Варшави. В ході візиту польській стороні вдалося переконати російського президента у тому, що РП здатна сама вирішувати питання про свій вступ до НАТО. Вже на другий день свого перебування у Польщі під час прес-конференції Б. Єльцин позитивно оцінив наміри РП щодо членства в Альянсі [62, с. 57-64]. Це означало, що Росія не виступає проти розширення Північноатлантичного альянсу на Схід. Однак, інші учасники делегації – міністр закордонних справ РФ А. Козирєв та міністр оборони РФ П. Грачов, розуміючи недоречність подібної заяви, одразу створили редакційну групу, яка запропонувала більш помірковану формулу.

У російсько-польській декларації було записано, що „президенти частково обговорили питання про наміри Польщі вступити в НАТО. Президент Л. Валенса представив загальновідому позицію РП на цю тему, що було із розумінням сприйнято президентом Б. Єльциним. У перспективі таке рішення суверенної Польщі, спрямоване на загальноєвропейську інтеграцію, не суперечить інтересам інших держав, у тому числі й російської” [27, с. 15-16]. Хоча така дипломатична риторика й маскувала реальний зміст зробленої заяви, для РП вона стала безпосереднім сигналом до дій. Відзначимо, що через два тижні після візиту Б. Єльцина до Польщі МЗС РФ заперечило заяву свого президента щодо права РП самостійно вирішувати питання про вступ до Альянсу [193, с. 64]. Однак у той час подібний хід був уже малоефективним.

На думку польської дослідниці І. Стшельчик, саме „згода Б. Єльцина на вступ РП до НАТО” поставила на порядок денний питання про розширення Альянсу. Також вона вважає, що це більшою мірою було потрібно Заходу, аніж РП. Так, І. Стшельчик відзначає, що, як тільки російський президент виїхав із Польщі, МЗС РП розіслало у свої дипломатичні представництва в країнах-членах НАТО перекладений англійською мовою текст російсько-польської декларації. Він остаточно переконав Захід у тому, що всі перешкоди на шляху до розширення Альянсу зняті [399, с. 450-454]. Хоча російський президент досить швидко змінив свою думку стосовно можливої інтеграції Польщі до структур НАТО, процес його розширення на Схід вже розпочався.

Паралельно, впродовж 1993–1994 рр., дедалі чіткіше накреслювалися відмінності у поглядах Польщі та Білорусі на проблеми міжнародної та регіональної безпеки. Такий стан справ значною мірою зумовлювався досить глибоким світоглядним поділом білоруського суспільства. Варто зауважити, що населення Білорусі розглядало розширення Північноатлантичного альянсу, не лише як експансію та виклик для національної безпеки країни, але й як загрозу для особистої безпеки кожного громадянина [242, с. 45]. Окрім того, в масовій свідомості білорусів спостерігалися ознаки домінування радянської ідеології,

згідно з якою блок НАТО асоціюється виключно з „імперіалістичною агресією”.

Розташування країни на перехресті двох діаметральнопротилежних геополітичних та мілітарних зон вимагало від білоруського керівництва швидшого визначення ключових напрямків співпраці стосовно гарантій власної безпеки [207, с. 47]. Відповідно, вже на початку 1994 р. РБ приєдналася до Договору про колективну безпеку, що було оцінено Польщею як сигнал військово-політичної залежності Білорусі від Росії [392, с. 21]. РП та низка європейських країн вбачала в долученні РБ до названого договору ознаки відходу від задекларованої та прописаної в білоруській конституції тези про її прагнення стати нейтральною державою.

З точки зору польської концепції державної безпеки тісна білорусько-російська інтеграція на практиці могла б створити загрозу збільшення польсько-російського кордону на 416 км. Також негативно сприймалася й перспектива можливого перенесення кордону так званої „близької заграниці” на лінію Бугу [387, с. 17]. У такій ситуації абсолютна відмінність бачення республіками проблем забезпечення власних гарантій стабільності та безпеки до певної міри визначала подальше загострення у двосторонній співпраці.

Ускладнення польсько-білоруських відносин розпочалося ще в 1993 р., коли офіційна Варшава почала здійснювати рішучі кроки з метою вступу до НАТО. Так, у листопаді того ж року, МЗС РП надіслало до Мінська запит, зміст якого полягав у з’ясуванні ставлення білоруської держави до намірів Польщі долучитися до Альянсу. Перспектива членства РП в НАТО була негативно оцінена офіційним Мінськом [208, с. 551]. Білоруська сторона підтверджувала право РП на вступ до Організації Північноатлантичного договору задля зміцнення власної безпеки, проте, водночас, наголошувала на неприйнятності можливого наближення НАТО до своїх кордонів. З точки зору офіційного Мінська, як схильний вважати В. Карабалевіч, загрозою для РБ було не приєднання Польщі до НАТО, а лише можливість загострення відносин між

ним та Росією [315, с. 117]. У такій ситуації Білорусь могла опинитися на лінії безпосереднього конфлікту між Заходом та РФ, що в будь-якому випадку негативно позначилося б на її геополітичному становищі.

Відправним пунктом погіршення польсько-білоруських відносин став січень 1994 р., коли керівництво Альянсу оголосило про своє розширення на Схід. З одного боку це викликало негативну реакцію Росії, а з іншого – загострення міжнародних відносин та дестабілізацію всієї структури європейської безпеки. У такій ситуації білоруський уряд наголошував на незмінності попереднього характеру НАТО, акцентуючи на тому, що воно не модифікувало свого профілю з часів „холодної війни”. Більше того, керівництво країни стверджувало, що розширення Альянсу становить безпосередню загрозу для безпеки РБ [304, с. 66]. Однак рішення про початок розширення НАТО на Схід залишало для Польщі та Білорусі можливість для активного співробітництва в сфері забезпечення гарантій міжнародної безпеки. Таким шансом, з нашої точки зору, могла стати співпраця у рамках програми „Партнерство заради миру”.

РП та РБ формально співпрацювали у межах вказаного проекту військового співробітництва з 1995 р. Так, Білорусь приступила до реалізації комплексу заходів, передбачених програмою „Партнерство заради миру” 11 січня 1995 р. [333, с. 321]. Відзначимо, що РБ могла долучитися до такої співпраці ще в 1994 р. Укладення договору про її приєднання до вказаної програми було заплановано на квітень 1994 р. Проте МЗС РБ напередодні підписання документу надіслало повідомлення до штаб-квартири НАТО в Брюсселі про перенесення терміну приєднання РБ до „Партнерства заради миру”. За інформацією польської „Газети Виборчої”, час зустрічі було змінено у зв’язку з тим, що в переддень візиту до Брюсселя на позачергове засідання в Мінську збиралася Рада Безпеки Білорусі. На ній було прийнято рішення про те, що з питанням долучення до “Партнерства” слід зачекати, оскільки першочерговим завданням є проведення президентських виборів [122, с. 6].

Таким чином, термін прийняття індивідуальної програми участі РБ у проєкті „Партнерство заради миру” було відкладено. Наступні кроки у розвитку відносин Білорусь – НАТО були зроблені 29 квітня 1996 р., коли білоруська сторона представила презентаційний документ партнерства. Узгодження ж індивідуальної програми відбулося лише в липні 1997 р. Постійне представництво Білорусі при НАТО було відкрите у 1998 р. [319, с. 42].

Натомість Польща отримала запрошення долучитися до програми „Партнерство заради миру” під час зустрічі в Брюсселі керівників держав-учасниць НАТО 10-11 січня 1994 р. [41, с. 164-166; 42, с. 167-171]. Однак, незважаючи на зближеність у часі приєднання РП та РБ до зазначеного плану дій, їм не вдалося звести власні цілі до спільного знаменника. Відтак, втрачалася реальна нагода польсько-білоруського діалогу щодо можливості військової взаємодії на зразок українсько-польської та литовсько-польської ініціатив¹¹.

На наш погляд, причини розходження польсько-білоруських зацікавлень стосовно окресленої співпраці слід вбачати у низці побоювань щодо можливих наслідків розширення Альянсу та проросійській зорієнтованості владної еліти Білорусі. Особливо яскраво позиція офіційного Мінська відносно намірів Польщі долучитися до НАТО, проявилася в 1995–1996 рр. Так, радник президента РБ С. Посохов відзначав, що для білорусів не має значення, як пройде лінія конфронтації – вздовж їх західного чи східного кордону, оскільки країна у будь-якому випадку стане заручницею двох військових машин, а відтак „опиниться в ситуації довоєнної Польщі, яка спочатку була буфером, щоб потім стати полем битви” [82, с. 1-2].

Віце-міністр закордонних справ РБ І. Антонович в інтерв'ю для газети „Білоруський ринок” („Белорусский рынок”) дещо по-іншому обґрунтовував загрозу Альянсу. Його насамперед турбувало питання забезпечення гарантій

---

¹¹ Під українсько-польською та литовсько-польською ініціативами розуміємо створення спільних миротворчих батальйонів. Так, 3 березня 1997 р. було офіційно створено литовсько-польський миротворчий батальйон, відповідно, 1 вересня 1997 р. прийнято вважати днем заснування українсько-польського миротворчого батальйону.

територіальної цілісності РБ. Також він вважав, що, прийшовши до влади, а згодом заручившись підтримкою Північноатлантичного альянсу, окремі націоналістичні сили в країнах Центрально-Східної Європи спробують помститися Росії та іншим слов'янським країнам за попередні кривди [72, с. 4].

Питання щодо розширення НАТО на країни Центральної Європи активізувало закордонну політику РФ. Нового стимулу набувала ідея приєднання пострадянських держав до російської системи безпеки. Як стверджує В. Карабалевиц, заради координації оборонної політики сусідніх країн значно зростав політичний та економічний тиск РФ [304, с. 118]. У такій ситуації РБ почала відігравати роль так званого “троянського коня” РФ, озвучуючи зовнішньополітичні ініціативи офіційної Москви, з якими кремлівське керівництво з різних причин не наважувалося виступати. Так, 22 лютого 1995 р. закінчився візит Б. Єльцина до Мінська, а вже наступного дня О. Лукашенко оголосив про припинення виконання РБ „Договору про звичайні збройні сили в Європі”¹². Також білоруський президент заявив, що на знак протесту проти розширення НАТО РБ призупиняє ліквідацію танків [126, с. 7].

Окрім іншого, припускалася можливість створення на території Білорусі російсько-білоруської групи військ. Подібна позиція була представлена міністром оборони РФ П. Грачовим. Він відзначав, що офіційна Москва спостерігає за розвитком відносин Польщі та Литви з Альянсом. На його думку, швидке розширення НАТО призведе до загострення стосунків між Росією та РП. Вважалося, що приєднання до НАТО Польщі та Литви, відокремить Калінінградську область РФ від решти країни, змушуючи тим самим вище керівництво її збройних сил вносити корективи до діючих військових програм. П. Грачов зауважив, що „якщо нашу думку в цій справі не візьмуть до уваги, то відповіддю у військовій сфері буде створення групи військ в західному регіоні” [258, с. 17]. Заручившись підтримкою О. Лукашенка, який з осені 1995 р. наголошував на необхідності утворення нового військового блоку в межах СНД

---

¹² Згідно з домовленостями, Білорусь мала, станом на 1995 р., скоротити особовий склад 140-тисячної армії до 100 тис., зменшити чисельність танків з 3108 до 1800, відповідно – бойових літаків з 378 до 260.

на протипагу НАТО, у травні 1996 р. П. Грачов констатував, що обидві країни готові до створення спільного військово-політичного об'єднання.

Вподовж березня-червня 1996 р. протистояння Росії та Білорусі стосовно розширення Альянсу досягло свого апогею. Заяви керівників обох держав набрали категоричного тону. Так, 9 травня 1996 р. у виступі з нагоди Дня Перемоги О. Лукашенко застерігав, що „не планує бездіяльно спостерігати, як ця страшна потвора (НАТО – *О.Б*) наближається до кордонів нашої блакитноокої Білорусі” [75, с. 2]. Критичним у цьому питанні також був тон Російського президента під час виступу у Бресті 22 червня 1996 р., в річницю нападу Німеччини на СРСР.

Проте, якщо Кремль послуговувався антинаатовською риторикою для забезпечення різноманітних цілей, зокрема заспокоєння опозиції напередодні другого туру президентських виборів 3 липня 1996 р., то РБ трактувала боротьбу проти розширення НАТО значно серйозніше. Врешті вона стала одним із найважливіших елементів внутрішньої та зовнішньої політики, а також вагомим чинником у відносинах із РП [208, с. 553].

Надалі представники білоруського істеблішменту досить часто у своїх висловлюваннях вдавалися до звинувачень щодо обраного Польщею зовнішньополітичного курсу на вступ до НАТО. Так, тогочасний віце-міністр закордонних справ В. Цепкало стверджував, що „мілітаризована, економічно нестабільна Польща може стати безпосередньою загрозою для безпеки Білорусі” [80, с. 3; 242, с. 45]. Інший заступник міністра того ж міністерства І. Антонович заявив, що „коли замість суверенної та досить дружньої нам країни, якою є РП, ми матимемо справу з військовим блоком, тоді, звісно, треба буде переглянути низку процесів. У зв'язку з цим нам треба буде збільшити витрати нашого національного продукту на зміцнення обороноздатності та захисту кордонів” [72, с. 4]. З нашої точки зору, доцільно погодитися з висновком, який зробив В. Карабалевиц, про те, що протистояння із Північноатлантичним альянсом закономірно трансформувалося в

конфронтацію з РП, оскільки рубіжним місцем конфлікту між НАТО та коаліцією Росії і Білорусії став білорусько-польський кордон [315, с. 118].

Використовуючи „білоруську карту”, російське керівництво намагалося перешкодити вступу РП до Альянсу. Конфлікт між офіційними Мінськом та Варшавою спрямовувався на зменшення шансів РП щодо приєднання до НАТО. Відомо, що умовою прийняття до Північноатлантичного альянсу можливого кандидата є, окрім іншого, його хороші відносини із сусідніми державами. Тому ситуація, за якої у польсько-білоруських відносинах простежувався перманентний конфлікт, могла лише зашкодити РП. Однак з огляду на те, що згода на прийняття країни-кандидата до Альянсу, як правило, була завжди політичним рішенням, російсько-білоруське антинатовське протистояння не увінчалось успіхом.

Хоча, з іншої сторони, позитивному іміджу як Польщі, так і НАТО, не сприяли окремі дії білоруських політиків, спрямовані на творення антинатовської громадської думки в білоруському суспільстві. Знаковою є діяльність у парламенті РБ спеціальної групи так званого „натиску”, що отримала назву „Понадфракційне об’єднання „Анти-НАТО”. Керівництво цієї групи стверджувало, що, оскільки „Північноатлантичний альянс є агресивною військовою організацією”, її метою є тлумачення „нашим та іншим народам небезпеки розширення НАТО на Схід” [185, с. 15].

Тим не менше, вже на початку 1996 р. у політиці РБ спостерігалися спроби досягнення компромісу із РП відносно розширення Північноатлантичного альянсу. Так, під час зустрічі з президентом РП у Віскулях 30 березня 1996 р. О. Лукашенко відзначив, що „питання інтеграції є внутрішньою справою кожної країни. Польща – суверенна держава, а відтак сама визначає, з ким їй інтегруватися, в тому числі й у військово-політичній сфері” [90, с. 2]. Таким чином, О. Лукашенко зазначив, що виступає проти розширення НАТО, але не проти вступу РП до вказаної організації. Також, оцінюючи ту зустріч, на наш погляд, слід погодитися з думкою польського дослідника К. Маляка, який

зауважив, що „хоча така дипломатична логіка мала на меті заплутати А. Кваснєвського, проте важливо, що білоруська сторона почала проявляти певну гнучкість” [345, с. 80].

Корегування ставлення РБ до розширення Організації Північноатлантичного договору було й надалі притаманне О. Лукашенку та його оточенню. Про це свідчить те, що надзвичайний посол РБ в РП В. Бурський, виступаючи на регіональній конференції „Білорусь – Польща – Україна: безпечний регіон у безпечній Європі”, яка проходила у Варшаві 23-25 травня 1996 р., під час обговорення питань, пов’язаних із розширенням Альянсу, утримався від критичних коментарів. Він лише нагадав, що його країна бере участь у програмі Альянсу „Партнерство заради миру” і тільки з огляду на фінансові проблеми не може проявити себе більш активно [259, с. 27].

Новий етап „боротьби” проти розширення НАТО співпав у часі із різким загостренням внутрішньополітичної ситуації в Білорусі. Так, морально-політична підтримка РП масових антипрезидентських маніфестацій у Мінську в травні 1996 р. ставала додатковим чинником негативного ставлення білоруського керівництва до офіційної Варшави загалом, та її євроатлантичних ініціатив зокрема [208, с. 557]. З огляду на це та інші фактори (критична оцінка Польщею референдуму 1996 р. в РБ) призвели до того, що білоруське керівництво повернулось до відвертої критики можливості вступу РП до НАТО. Так, у вересні 1997 р. О. Лукашенко, на конференції керівників 12 держав Центрально-Східної Європи, приєднався до коментарів прем’єра РФ В. Черномірдіна щодо НАТО. Політики погоджувалися з думкою про те, що рішення про запрошення до Альянсу нових учасників є стратегічною помилкою [417, с. 84].

Проте усвідомлення, в першу чергу РФ, факту близької перспективи приєднання Польщі до Організації Північноатлантичного договору спричинило пошук компромісу Росії та РБ із Заходом. Так, міністр закордонних справ РФ

Є. Примаков запропонував формулу розширення НАТО виключно у політичній площині – без поширення військової інфраструктури Альянсу та без розміщення ядерної зброї на території нових учасників блоку. Вже 3 липня 1996 р. О. Лукашенко виступив із ідеєю створення без'ядерної зони в Центральній-Східній Європі [220, с. 48; 157, с. 23]. Вперше цю ініціативу представив ще у 1990 р. тогочасний міністр закордонних справ РБ П. Кравченко на 46-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН. Вона передбачала „утворення безатомної смуги між Балтійським та Чорним морями”. Вже у 1996 р. така пропозиція була модифікована білоруським президентом у зв'язку із процесом розширення НАТО на Схід [232, с. 46].

Створення смуги безпеки в Центральній Європі, на наш погляд, повністю відповідало б інтересам Білорусі. Окрім того, ініціатива О. Лукашенка була значним кроком вперед у білоруській закордонній політиці. Вона означала, що офіційний Мінськ погоджувався з розширенням Альянсу. Як твердить В. Карабалевиц, такими діями О. Лукашенко лише дав зрозуміти Заходу, що в кінці кінців ядерна зброя буде перенесена з території країни [315, с. 119]. Більше того, ми дотримуємося переконання, що подібна ініціатива завершила своєрідний етап спекуляцій щодо можливості розміщення на території РБ російських тактичних ракет та створення в межах СНД альтернативної системи безпеки на знак протесту проти розширення НАТО. Сама ж ідея „утворення безатомної смуги між Балтійським та Чорним морями” знайшла лише часткову підтримку зі сторони Росії. Водночас офіційна Варшава не висловила зацікавлення стосовно зазначених пропозицій, оскільки не бажала тим самим викликати негативну оцінку Північноатлантичного альянсу, вступ до якого був пріоритетним геостратегічним інтересом країни.

У квітні 1997 р., беручи участь у діяльності спільної комісії Польща – Європейський Союз, А. Квасневський знову наголосив на важливості приєднання Польщі до НАТО. Він, зокрема, відзначив, що „членство його країни в Альянсі повинно стати безпосередньою умовою забезпечення гарантій

безпеки Європейського континенту в його новому вимірі” [1]. Примітно, що ідея створення без’ядерної смуги взагалі не розглядалася. Більше того, подібна ініціатива О. Лукашенка не набрала форми офіційного документу і залишилася, станом на 1997 р., на стадії проекту.

У наступні роки ситуація довкола відносин між РП та РБ у контексті розширення Альянсу на країни Центральної та Східної Європи майже не змінилася. Виразнішими ставали розбіжності у геополітичних пріоритетах республік, що в свою чергу викликало емоційну реакцію як середовищі білоруського керівництва, так і більшої частини мешканців країни. Досить амбітні плани Польщі стати регіональним лідером завдяки вступу до НАТО (оскільки таким чином РП планувала взяти на себе роль захисника інтересів своїх сусідів [213, с. 22]) були абсолютно неприйнятними для білоруської сторони. Водночас для Білорусі можливість співробітництва із Польщею після підписання 2 квітня 1996 р. в Москві договору про Союз Росії і Білорусі дедалі більше послаблювалася.

Ставлення до розширення НАТО та вступу до нього РП знову набуло у РБ особливої емоційності напередодні відомих подій в Косово. Так, 6 квітня 1999 р. на знак протесту проти військової інтервенції Північноатлантичного альянсу в колишню Югославію РБ повністю розірвала військові контакти з РП. Цікаво зауважити, що план спільних польсько-білоруських військових ініціатив запланованих на 1999 р. передбачав одинадцять двосторонніх навчань. У підсумку було проведено тільки одне, яке, зрештою, навіть було заплановане паралельно [406, с. 344]. Також О. Лукашенко виступив із погрозою розміщення на кордоні з Польщею 300 тис. солдатів.

Проте дещо згодом ознаки загрози зі сторони Альянсу вже не були виражені так яскраво. Зокрема, наприкінці 1999 р. понад 40 % білорусів вважало, що НАТО становить небезпеку для їх держави, а 44 % вбачали безпосередню загрозу в прийнятті до нього Польщі, Чехії та Угорщини [345, с. 84]. Важливо відзначити, що негативне ставлення до НАТО як цілісного

блоку не переносилося на держави-учасниці Альянсу (окрім США). Відтак вважаємо за доцільне зауважити, що на характер сприйняття НАТО та вступу до нього РП в білоруському суспільстві суттєво впливала діяльність офіційної білоруської пропаганди. На наш погляд, слід погодитися з думкою М. Чопінського, який вважає, що недостатність об'єктивної інформації про Північноатлантичний альянс в Білорусі значно перешкоджав зміні ставлення до нього [271, с. 9].

Побоювання загрози з боку Альянсу ще більше зменшилися в білоруському суспільстві одразу після прийняття до нього нових кандидатів. Виявилось, що Польща – територіально найближча країна з-поміж членів НАТО – не проявила військової агресії і не змінила своєї попередньої політики. Свідченням цього стали підсумки опитування мешканців прикордонної з РП Брестської області РБ. Згідно із дослідженнями, які провела експерт Центру Східних Студій І. Конєчна станом на травень 2000 р. жителі вказаної території не вбачали для себе загрози від сусідства з учасницею НАТО. Так, 52 % осіб взагалі не помітили небезпеки, і менше 20 % надалі відчували пересторогу [136, с. 7]. Хоча наведені дані й не відображають всієї панорами ставлення громадян Білорусі до вказаної проблеми, проте слід визнати, що зі вступом Польщі до НАТО рівень критики з білоруської сторони знизився.

Щоправда, у розвитку польсько-білоруських міждержавних відносин ця проблема й надалі залишалася актуальною. Так, 18 березня 1999 р. міністр закордонних справ РБ У. Латипов відзначав, що для офіційного Мінська є неприйнятним той факт, що НАТО розширилося, а Білорусь не отримала жодних гарантій власної безпеки. Тоді ж він наголосив, що РБ зацікавлена у добрих відносинах з РП незалежно від того, чи вона належить до НАТО, чи ні [109, с. 1]. Характерно, що у вересні 1999 р. з ініціативи Білорусі було відновлено двостороннє військове співробітництво між РБ і РП. Цікавим у цьому зв'язку є те, що впродовж 1999 р. (коли польсько-білоруська військова взаємодія була *de jure* цілковито припинена) значною активністю

характеризувалося російсько-білоруське співробітництво. Зокрема, в червні 1999 р. пройшли найбільші після 1985 р. російсько-білоруські військові маневри під умовною назвою „Захід – 99” [287, с. 216].

Покращенню польсько-білоруських взаємин і надалі продовжувала перешкоджати антинатовська позиція президента РБ. Так, у травні 2001 р. О. Лукашенко звинуватив НАТО у тому, що воно „шантажує” білоруський народ. Також він наголосив, що Польща є безпосереднім плацдармом Організації Північноатлантичного договору, з якого вона буде атакувати Білорусь [271, с. 26]. За такої ситуації О. Лукашенко дедалі частіше наголошував на необхідності збереження міцного союзу з Росією, яка, на його думку, не допустить введення натовських військ на її територію.

Певні зміни як у ставленні Заходу до РБ, так і у відносинах Білорусі з НАТО наступили одразу після подій 11 вересня 2001 р. Терористичний акт у США призвів до ґрунтовного перегляду попередньої системи світової колективної безпеки. Відповідно вже в листопаді 2001 р. керівника адміністрації президента РБ У. Латипова було запрошено взяти участь у регіональній конференції, присвяченій боротьбі з тероризмом, що відбулася у Варшаві [294, с. 246].

У 2002 р. спостерігалася кардинальна зміна в риториці та ставленні офіційного Мінська до НАТО. В липні 2002 р. на засіданні Ради Національної Безпеки РБ було створено нову формулу співробітництва Білорусі з Альянсом у нових геополітичних умовах. У цьому зв'язку О. Лукашенко у своєму виступі підкреслив, що „Білорусь не може не брати до уваги нових міжнародних реалій, а зокрема еволюції ставлення Росії та України до НАТО, а також міжнародного тероризму. Власне ці умови диктують нам необхідність активізації військово-політичного співробітництва з Північноатлантичним альянсом” [379, с. 69]. Таким чином, білоруський президент наголосив на необхідності корекції попередньої політики РБ щодо НАТО.

Головною причиною вказаних тенденцій стало дедалі більше зростання напруги між офіційними Москвою та Мінськом, а також особистий конфлікт між О. Лукашенком та В. Путіним. Мабуть, не випадковим є той факт, що ставлення білоруського президента до НАТО змінилося на більш помірковане одразу після того, як 20 червня 2002 р. В. Путін в одному зі своїх виступів нагадав білоруському лідеру, що Білорусь – це лише 3 % від загального економічного потенціалу Росії. З огляду на це президент РФ акцентував на необхідності відділення „білоруських мух” від „російських котлет” [195]. Подібні висловлювання В. Путіна були для О. Лукашенка виразним сигналом до дій.

Наступного 2003 р. ставлення Білорусі до НАТО та її учасниць продовжувало характеризуватися відносною стабільністю. Помітними стали позитивні тенденції щодо нормалізації та збалансування відносин Білорусі з Альянсом. Свідченням цього стало щорічне звернення Президента РБ до білоруського народу та парламенту, з яким О. Лукашенко виступив 16 квітня 2003 р. У ньому він відзначив, що „в умовах, коли троє із п’яти сусідів Білорусі (Польща, Литва, Латвія) стають учасниками НАТО, а Україна зорієнтована на союз із ним, ми повинні знаходити оптимальні формули взаємодії з цим військово-політичним блоком” [379, с. 69].

Отже, оголошення Польщею зовнішньополітичного курсу на вступ до НАТО значною мірою вплинуло на погіршення польсько-білоруських відносин. Відмінності у геополітичних та геостратегічних пріоритетах РП та РБ не могли не позначитися на динаміці їх двосторонньої взаємодії. Подекуди необґрунтована критика з боку білоруської влади та небажання польського керівництва враховувати позицію білоруських політиків не сприяли проведенню конструктивного діалогу. Таким чином, сторони втрачали передовсім реальну нагоду спільної взаємодії у програмі Альянсу „Партнерство заради миру”, в межах якої формально співпрацювали від січня 1995 р. Також підтримка РБ офіційного становища РФ в питанні вступу до НАТО країн

Центральної Європи суттєво знизила її стратегічну важливість для РП, а навіть спричинила загострення кризових явищ у польсько-білоруських відносинах.

Неконструктивні заяви білоруських політиків, які демонстрували конфронтаційні настрої з часів „холодної війни”, не містили переконливих аргументів стосовно загрози вступу РП до Альянсу. Водночас подібна риторика не залишала для Білорусі у відносинах із Польщею місця для добросусідської двосторонньої взаємодії. Тому польсько-білоруські взаємини ставали своєрідними „заручниками” особистих переконань представників польського та білоруського політикуму, а також відмінностей у пріоритетних цілях національної безпеки двох держав. З іншого боку, видається доцільним наголосити на тому, що другого варіанту розвитку подій у польсько-білоруській взаємодії в контексті розширення НАТО на Схід не могло бути. У той період фактично проходила неоголошена війна двох світоглядних концепцій.

Перша, яку репрезентувала РП, не передбачала іншого шляху, окрім вступу до Альянсу та інтеграції до Європейського співтовариства. Більшою мірою це зумовлювалося фобіями та стереотипами польського суспільства, яке й досі важко переживає впливи та наслідки комунізму „в польському обличчі”, який проіснував у вигляді Польської Народної Республіки до 1989 р. Аналогічно, а водночас діаметральнопротилежно, виглядала ситуація для РБ.

Білоруське суспільство, яке в 1991 р. отримало подаровану йому незалежність і ще не до кінця розуміло, що з нею робити, абсолютно не було готовим до того, щоб сприйняти наближення „ворожого”, за словами радянської пропаганди блоку НАТО до своїх кордонів. Врешті склалася ситуація, за якої РП та РБ, будучи найближчими сусідками в нових геополітичних реаліях, не змогли підвести під спільний знаменник пріоритети своєї національної безпеки. Тому цілком логічно, що запропонована в липні 1996 р. О. Лукашенком ініціатива щодо створення без’ядерної смуги аргіогі не могла бути прийнятною для Польщі.

3.2. Євроінтеграційна політика Польщі щодо транскордонного та єврорегіонального співробітництва з Білоруссю

Визначившись із головними зовнішньополітичними векторами (курс на трансатлантичну та європейську інтеграцію), РП вже на початку 90-х рр. ХХ ст. розпочала активну діяльність щодо налагодження добросусідських міждержавних відносин з країнами Центрально-Східної Європи. Одним із головних пріоритетів Польщі став розвиток транскордонного та єврорегіонального співробітництва, який мав перетворитися на інструмент врегулювання та усунення проблем між РП та її сусідами. Подібні форми міждержавних відносин набували для Польщі особливої ваги, оскільки, по-перше, вони повинні були наблизити її до європейських стандартів у розвитку такого співробітництва, а по-друге, допомогти привести польське законодавство у відповідність до діючого у країнах-учасниках ЄС.

Згідно із Європейською конвенцією „Про транскордонне співробітництво між територіальними общинами, або властями” (Мадридська конвенція від 21 травня 1980 р.), транскордонною співпрацею прийнято вважати будь-які спільні дії задля зміцнення і розвитку добросусідських відносин між територіальними громадами прикордонних територій не менше двох сусідніх країн, а також укладення між ними угод та прийняття поправок, необхідних для реалізації поставлених цілей [424, с. 193]. Метою єврорегіонального співробітництва є формування системи взаємовідносин регіонів сусідніх держав щодо спільного вирішення актуальних для всіх сторін економічних, соціальних, гуманітарних та інших питань.

Робота над створенням законодавчо-правової бази польсько-білоруської транскордонної та єврорегіональної взаємодії розпочалася ще на початку 90-х рр. ХХ ст. Зокрема статі № 3, 4 підписаної 10 жовтня 1991 р. декларації „Про добросусідство, взаєморозуміння та співробітництво між РП та РБ” надавали регіональному керівництву двох держав повноваження укладати цивільно-правові угоди у сфері транскордонного співробітництва [32, с. 26].

Більш детально польсько-білоруські відносини в цій площині було регламентовано у підписаному 24 квітня 1992 р. договорі „Про головні принципи транскордонної співпраці” [45, с. 19-24]. Компетенція вказаних документів поширювалася на такі повіти РП: Августовський, Білостоцький, Бельський, Хайковський, Сейненський, Симятицький, Сокульський. Водночас зі сторони РБ в поле дії двосторонніх домовленостей входили терени Гродна, Щучина, Мостової, Волковиська, Каменьця, Берестовіці, Пограничного, Зельви, Свіслоча та Пружан [376, с. 302].

Значна протяжність прикордонної смуги між Польщею та Білоруссю (яка становить 418,25 км.), з одного боку, створювала добрі можливості для активної взаємодії між прикордонними районами, а з іншого – вимагала чималих двосторонніх інвестицій у розвиток інфраструктури окресленого терену. Станом на 2004 р. тут функціонувало 11 прикордонних пропускних пунктів: 6 автомобільних і 5 залізничних, з яких головне значення в прикордонному русі мали Кузніца-Брузгі, Бобровнікі-Берестовіца, Половце-Пещатка, Кукурукі-Козловічи і Тересполь-Брест. Зауважимо, що у порівнянні із західним та південним кордонами Польщі інфраструктура в окресленому регіоні не була розбудованою. Для порівняння, – на польсько-німецькому кордоні (490 км.) в цей час діяло 34 пропускних пункти [330, с. 83].

Зваживши першочергові проблеми транскордонного співробітництва, сторони сформулювали концепцію розвитку польсько-білоруської прикордонної співпраці. Вона передбачала реалізацію пріоритетних цілей щодо забезпечення сталого соціально-економічного, екологічного і просторового розбудування цілісної структури прикордонних регіонів Польщі та Білорусі.

Досягнення стратегічної мети вбачалося у спільних діях у сферах розвитку транспортної та інженерної інфраструктури (в тому числі в будівництві нових доріг та прикордонних пропускних пунктів); охорони довкілля (взаємна програма дій щодо збереження Біловезької Пущі, реалізація проекту „Зелені легені Європи”, догляд за водоймами); використання туристичного та

рекреаційного потенціалу (створення транскордонних туристичних регіонів, реконструкція Августовського каналу); розбудови технічної інфраструктури (створення ліній електропередач та газопроводів) [400, с. 51-53].

Від середини 90-х рр. ХХ ст. важливим елементом налагодження польсько-білоруського транскордонного співробітництва було створення й активна діяльність різноманітних інституцій та організацій, мета яких полягала у рекламі можливостей певного регіону, а також фірм, розташованих на території сусідніх держав. Не менш суттєвим чинником такої діяльності було створення реєстру потенційних партнерів для співпраці та економічного обміну. Тут найчисельнішу групу становили осередки, що спеціалізувалися на організації та проведенні різних міжнародних виставок та ярмарків.

Суттєву роль у популяризації та розвитку транскордонного співробітництва відігравали: Бюро міжнародних ярмарків „ІТО” в Білостоці; Центр організації та пропагування Східного ринку в Білостоці; „БЕЛ-експо” міжнародні білостоцькі ярмарки. За підрахунками „Білоруської газети”, названі організації провели впродовж 1995 р. 24 польсько-білоруських торговельно-виставкових заходів [89, с. 19]. Варто зауважити, що безпосередню участь у координації та встановленні взаємних контактів між Польщею та Білоруссю взяли: Торгово-промислова палата в Білостоці; Східна Біржа; Східне економічне товариство. Важливо, що задля динамічного розвитку польсько-білоруських відносин згадані організації інколи працювали разом над реалізацією двосторонніх проєктів. Зокрема, між Торгово-промисловою палатою у Білостоці та Торгово-промисловою палатою у Гродні 30 листопада 1994 р. було укладено угоду „Про спільне проведення торговельно-виставкових заходів” [376, с. 314].

Східна Біржа сприяла налагодженню добросусідських відносин РП із РБ та РФ. Це підтверджує підписана 10 листопада 1994 р. домовленість між Східною Біржею та Центром ярмарків і реклами Східного ринку про польсько-білоруську співпрацю із Союзом підприємців РБ, Білоруським фондом

фінансової підтримки підприємництва і Виставковим центром XXI ст. у Мінську. Не менш важливим стало створення в березні 1995 р. у Білостоці Східного Економічного Товариства (СЕТ). До нього за підрахунками польського дослідника М. Проньовського увійшли 53 фірми із білостоцького воєводства [376, с. 314]. Важливо, що до СЕТ могли також долучитися фірми з усієї країни, які продавали свої товари на східних ринках. Ще однією важливою ініціативою вказаного товариства стало урочисте відкриття 12 вересня 2001 р. регіонального Інформаційного Центру Польща-Схід. Головна мета його діяльності полягала у розвитку співпраці між малим та середнім бізнесом, підвищенням рівня конкурентоздатності регіональних фірм завдяки їх новому технологічному забезпеченню та пошуку для них закордонних партнерів [188, с. 11].

Головним координаційним та наглядовим органом польсько-білоруської транскордонної співпраці стала Польсько-білоруська міжурядова координаційна комісія у справах транскордонного співробітництва, створена ще в 1992 р. До 2001 р. відбулося 4 її засідання (1996 р. у м. Гродні, 1998 р. у м. Білостоці, 1999 р. у м. Брест і 2001 р. у м. Райгороді) [424, с. 198]. Ця комісія мала координувати транскордонну взаємодію в таких галузях: розбудова та вдосконалення прикордонно-пропускних пунктів; охорона довкілля; розвиток туризму на прикордонних територіях; забезпечення співпраці в рамках єврорегіонів „Буг” та „Неман”.

Зауважимо, що в межах комісії функціонували також підкомісії в справах міжрегіональної співпраці, територіального економічного розвитку, прикордонних пропускних пунктів та інфраструктури. Створення зазначених підкомісій відбулося під час зустрічі міністра зовнішньоекономічних зв'язків РБ Михайла Марініча та міністра зовнішньоекономічного співробітництва РП Яцка Бухача 30 квітня 1996 р. у Гродні [86, с. 3].

Однак, незважаючи на добре правове та організаційне забезпечення польсько-білоруської транскордонної співпраці, її результати були незначними.

Успіхи роботи „Польсько-білоруської міжурядової координаційної комісії у справах транскордонного співробітництва” були взагалі мінімальним. Як влучно зазначив польський дослідник К. Дзієвульський, „її назва була значно довшою, ніж список здобутків” [279, с. 270].

Можна виокремити щонайменше два чинники, які перешкождали практичній реалізації поставлених сторонами завдань. Першим блокуючим фактором, окрім фінансових засобів, була централізована система білоруської влади, яка обмежувала ініціативи та незалежність місцевого керівництва [396, с. 190]. Як наслідок, реалізація прийнятих раніше постанов та домовленостей проходила надзвичайно повільно або взагалі обмежувалася обміном делегацій. Другим чинником була слабка фахова підготовка нового покоління представників білоруських місцевих органів влади та самоврядування. На думку М. Масюкова, їм був притаманний брак ініціативності та залежність діяльності від центрального керівництва [346, с. 108].

Важливо наголосити також на відсутності чітко визначеної компетенції місцевої влади у розвитку транскордонної співпраці. Так, постанова про місцеве самоурядування, прийнята білоруським вищим керівництвом ще у 1991 р., не надавала місцевим владам необхідних повноважень. Практично вони мали формальний характер, а реальні важелі управління продовжували залишатися в руках республіканської номенклатури. З огляду на це блокувалася можливість, по-перше, повноцінного розвитку транскордонного співробітництва із закордонними партнерами, а по-друге, РБ втрачала шанс отримувати кошти із європейських фондів на розвиток не лише транскордонного, а й єврорегіонального співробітництва [81, с. 5].

Іншим, не менш важливим фактором виступав механізм приєднання двох сторін до різних програм ЄС, що повинні були сприяти розвитку транскордонного співробітництва. Зокрема, РП використовувала фінансові ресурси PHARE (програма сприяння реалізації малих проектів в Балтійському регіоні) [201, с. 142]. Починаючи з 1996 р., комісія PHARE фінансувала

спеціальні проекти прикордонної співпраці. РБ ж отримувала допомогу в межах програми TACIS, головна мета якої полягала у сприянні налагодженню співпраці між ЄС та регіонами, містами та місцевими органами влади Росії, Білорусі, України та Молдови [196, с. 61]. Таким чином, формальний характер відмінностей між цими програмами значно ускладнював процес залучення інвестицій.

Внаслідок цього реалізація спільних польсько-білоруських планів щодо розвитку прикордонної інфраструктури, була практично неможливою. Нерівномірність фінансових надходжень, що виникала через відмінності між програмами, вже від самого початку обмежувала можливості Білорусі у виконанні низки проектів. Як слушно зауважив віце-міністр закордонних справ РБ В. Садоха, „якщо Польща і Білорусь будуть й надалі реалізовувати спільні проекти в межах різних програм, то ми ніколи не дочекаємося позитивних зрушень, оскільки з однієї сторони будуть з'являтися мости, а із іншої – лише вузькі стежки” [147, с. 4].

З таким твердженням білоруського міністра варто погодитися, оскільки, у відповідності до програми PHARE, РП більшу частину коштів отримувала саме на розвиток прикордонної інфраструктури. Так, на популяризацію та вдосконалення транскордонного співробітництва впродовж 1994–2000 рр. Польща отримала від ЄС 367,15 млн євро. Цікаво, що більшість наданих їй фінансових ресурсів було виділено на розвиток прикордонної співпраці з Німеччиною – 327 млн євро [405, с. 171]. Подібна фінансова політика ЄС щодо підтримки окремих транскордонних ініціатив Польщі фактично обмежувала поле польської транскордонної діяльності на східному кордоні.

Водночас TACIS передбачав передовсім навчання та обмін досвідом. У цьому зв'язку доцільно назвати хоча б декілька проектів TACIS, які реалізувалися на території Гродненської області РБ. Зокрема, можемо виокремити такі: створення та забезпечення взаємодії білоруського бюро єврорегіону „Неман” у Гродні; проведення навчання у сфері управління

транспортом та логістикою; вивчення досвіду сусідів щодо розвитку регіонального співробітництва; регіональний розвиток та охорона довкілля в єврорегіоні „Неман” [196, с. 63]. Як бачимо, жоден із наведених проектів не передбачав будь-яких практичних дій, пов’язаних із розбудовою прикордонної інфраструктури, а лише призначався для залучення РБ до навчальних проектів.

Важливим регулювальним механізмом польсько-білоруського транскордонного співробітництва, а водночас суттєвим джерелом наповнення національних економік двох держав були вільні економічні зони (ВЕЗ). Перша білоруська ВЕЗ „Брест” почала працювати з середини 1997 р., а впродовж наступних років були організовані ще три ВЕЗ – „Гродноінвест”, „Мінськ” і „Гомель-Ратон” [201, с. 142]. Зауважимо, що ВЕЗ „Брест” розташована на головній комунікаційній магістралі Європи, що дає їй значні можливості економічного розвитку прикордонних територій. Через Брест проходить транзитний коридор № 12 Лондон – Берлін – Варшава – Брест – Мінськ – Москва. Також у Брестському регіоні знаходяться міжнародний аеропорт „Брест” 1-ї категорії, водна транспортна артерія, що зв’язує порт міста через Дніпро-Бузький канал з Чорним морем [229, с. 76].

Вигідне географічне розташування дійсно сприяло залученню іноземних інвестицій, однак відсоток їх надходжень у реальний сектор економіки залишався незначним. У 1996 р. сума заявлених інвестицій становила 70 млн дол. Проте, насправді станом на 1 січня 1998 р. вона склала лише 3,14 млн дол., а польський капітал у діяльності ВЕЗ „Брест” на початок 2001 р. становив 18,6 % [269, с. 179]. Упродовж 90-х рр. ХХ ст. на білоруському ринку спостерігалася також активізація польсько-білоруських спільних підприємств (СП) та іноземних підприємств (ІП) із польським капіталом. Якщо у 1991 р. на території РБ було зареєстровано 64 спільних польсько-білоруських підприємства, то вже в 1998 р. їх кількість становила 218 СП та 115 ІП. Окрім того, зареєстровано понад 50 представництв польських фірм, а в цілому за

кількістю спільних та іноземних підприємств Польща посідала на білоруському ринку перше місце [201, с. 143].

Першість польських фірм зберігалась і на регіональному рівні. На кінець 90-х рр. XX ст. у Гродненській області РБ було зареєстровано 51 СП та 18 ІП з польським капіталом. Найбільш значними білорусько-польськими спільними підприємствами тут були фірми „БЕЛЛАКТУС”, „АРКОБЕЛА”, „ДЫЯМЕНТ”. Якщо говорити про галузеву структуру інвестицій, то 65 % СП і 39 % ІП були залучені у виробництво промислової продукції, а в переробну промисловість – 31 % СП та 6 % ІП. Особливо велика частина СП і ІП спеціалізувалися на виробництві меблів. Відсоток торговельних фірм досягнув 19,6 % з-поміж СП і 38,9 % – серед ІП [217, с. 51].

Налагодженню транскордонного економічного співробітництва значною мірою могла посприяти також євро регіональна взаємодія. З огляду на те, що однією із її головних цілей була підтримка зростання та розвитку економіки, а також підвищення рівня життя мешканців прикордонних регіонів, вона набувала важливого значення. З іншого боку, створення євро регіонів було безсумнівно одним із найважливіших процесів, в якому власне проявився зв'язок між офіційною закордонною політикою держав і тогочасною ситуацією на спільному прикордонні [420, с. 99]. Зокрема, станом на 2004 р. на польсько-білоруській прикордонній смузі функціонувало три євро регіони, а саме „Буг”, „Неман” та „Біловезька Пуца”.

Ідея створення євро регіону „Буг” виникла ще в травні 1992 р. під час польсько-української конференції в Казімежу Дольнім. У підсумку дискусій над проектами щодо упорядкування прикордонного макрорегіону, до якого входили Бельскоподляське, Холмське, Люблінське і Тарнобжезьке воєводства, а також Волинська область, було попередньо запропоновано надати євро регіону назву „Східна стіна” („Ściana Wschodnia”). Для зміцнення основоположних засад тристоронньої євро регіональної співпраці суттєве

значення мала досягнута 8 травня 1992 р. у Холмі польсько-білоруська домовленість про бартерний обмін [292, с. 277].

До середини 1995 р. тристоронній характер єврорегіону „Буг” підтверджували Польща, Україна та Білорусь. На конференції в Казімежу Дольнім „Єврорегіон „Буг” як дослідницька проблема та економічна площина” (15-17 червня 1994 р.) три сторони у своїх висновках зокрема наголосили на потребі швидкого створення єврорегіону. Також у ході робочої зустрічі керівників прикордонних областей Польщі, України та Білорусі в Холмі 25 січня 1995 р. вкотре було підтверджено прагнення утворити єврорегіон. Також було задекларовано готовність до якомога швидших дій щодо роботи над статутом та організацією єврорегіональних структур.

Підсумком окремих зусиль у лютому 1995 р. став проект угоди про утворення єврорегіону „Буг”, що був прийнятий усіма сторонами [113, с. 18]. Проте вже у червні того ж року виявилось, що, незважаючи на попередні декларації, центральне керівництво РБ не погоджувалося на вступ Брестської області до структури єврорегіону. Внаслідок цього представники українського та польського істеблішменту підтримали проект створення єврорегіону „Буг”, а за Білоруссю залишалася можливість співпраці та приєднання до єврорегіону в майбутньому [256, с. 15].

У зв'язку з неприєднанням білоруських партнерів до єврорегіону „Буг”, певним субститутутом формалізації транскордонного співробітництва на польсько-білоруському прикордонні стало підписання 29 квітня 1995 р. угоди „Про співпрацю між Брестською областю та Бельськоподляським воєводством”. Згідно із її першою статтею, взаємодія повинна була охоплювати розвиток економічних контактів; рекламу двох регіонів через обмін інформацією; покращення обслуговування на прикордонно-пропускних пунктах тощо [424, с. 196]. Проте укладення угоди не призвело до утворення будь-яких інституціональних форм двостороннього співробітництва.

Однак, уже 15 травня 1998 р. польська сторона поширила єврорегіон на Бельськоподляське воєводство. Того ж дня до єврорегіону „Буг” офіційно долучилася Білорусь. Таким чином, виникла тристороння територія єврорегіональної співпраці, яка врешті була оформлена так: з боку Польщі до неї увійшла 521 гміна із 4-ох воєводств (Люблінського, Мазовецького, Підкарпацького і Свентокшиського) загальною площею 29 269 км²; із білоруської сторони до єврорегіону входила Брестська область загальною площею 32 800 км² [261, с. 278].

Згідно зі статутом, єврорегіон „Буг” утворювався з метою розвитку співробітництва між прикордонними територіями України, Польщі та Білорусі у сферах нагляду за довкіллям; комунікацій, транспорту та зв'язку; освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та туризму; покращення стану навколишнього середовища; ліквідації наслідків стихійних лих; розвитку контактів між мешканцями прикордонних територій, а також інституціональної співпраці [292, с. 279]. З метою реалізації пріоритетних напрямків діяльності єврорегіону було утворено сім робочих груп: 1) транспорту, зв'язку та комунікацій; 2) моніторингу та охорони довкілля; 3) реклами, інформації і баз даних; 4) економічного співробітництва; 5) освіти, культури, спорту та туризму; 6) контактів між міськими владами та мешканцями; 7) безпеки, співпраці правоохоронних органів, запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій [346, с. 103]. Достатньо чітка визначеність мети та завдань роботи цього єврорегіону загалом не вплинула на загальний стан польського-білоруського двостороннього єврорегіонального співробітництва, яке залишалося переважно тільки на рівні декларацій.

На відміну від описаного вище процесу приєднання Брестської області РБ до єврорегіону „Буг”, більш організовано проходив вступ Гродненської області до єврорегіону „Неман”. Ініціатива створення єврорегіону як території транскордонної співпраці Польщі, Росії, Литви та Білорусі з'явилася на початку 1995 р. у підсумковому документі III Балтійського економічного форуму, що

відбивався у Віграх неподалік від Сувалок. Своєрідним фундаментом цієї ініціативи стало підписання сувальським воєводою двох транскордонних угод із Головою Обласної державної адміністрації Калінінграду (РФ) в 1992 р. та Гродненською областю (РБ) у 1994 р. [292, с. 311]. Саме ж укладення угоди про приєднання Білорусі до єврорегіону “Неман” відбулося 6 червня 1997 р. у Сувалках.

До його складу увійшли: з білоруської сторони – Гродненська область, з литовської – Маріямпольський та Алутуський райони, з польської – Підляське воєводство (від 1998 р.), з російської – Черняхівський, Краснознам’янський, Озьорський, Гусевський і Нестеровський райони Калінінградської області. Серед провідних галузей та цілей співпраці в межах єврорегіону було названо такі: підтримка економічного розвитку; створення своєрідного „моста” між країнами Східної та Західної Європи; спрощення умов торгівлі, обмін товарами та послугами; розбудову інфраструктури; підтримку сільського господарства і лісництва; охорону та покращення довкілля; культуру, спорт, туризм, навчальний обмін; впорядкування прикордонних територій [216, с. 181].

Третім спільним польсько-білоруським єврорегіоном є єврорегіон „Біловезька пуца”. Угода про його створення була підписана в травні 2002 р. у Хайнувці. Із білоруської сторони учасниками єврорегіону стали Свіслоцький, Пружанський, Каменецькі райони, а з польської – Хайнувський повіт. Головною метою його діяльності є збереження унікального природного комплексу Біловезької пуці, а також допомога у розвитку міжнародного туризму, створення нових можливостей працевлаштування для мешканців прикордонних територій [346, с. 104].

У польській частині єврорегіону „Біловезька пуца” впродовж перших років його існування було реалізовано 27 т.зв. „малих проектів”, які дофінансовувалися з програми PHARE. Загальна сума відповідної фінансової допомоги PHARE склала 258,4 тис. євро. Загалом квота кожного проекту становила близько 9,6 тис. євро. Найбільшу частину із реалізованих завдань

займали проекти, присвячені культурному обміну. Інституціями, які їх втілювали, зазвичай були будинки та осередки культури, школи, а також староство Хайнувського повіту [293, с. 156].

Отже, діяльність описаних єврорегіонів значною мірою обмежувалася реалізацією поодиноких двосторонніх проектів. Такий стан справ був зумовлений відсутністю правових підстав у чинному білоруському законодавстві, а також доволі пасивним ставленням керівництва держави до подібного двостороннього співробітництва. Спільною польсько-білоруською ініціативою було створення на базі Медичної академії у Білостоці та Медичного університету в Гродно Єврорегіонального наукового медичного осередку. Його ціль полягала у консолідації медичних наукових установ Гродна, Білостоку, а також Вільнюса та Ковна. Їх співробітництво більшою мірою стосувалося проведення спільних досліджень, наукового обміну, взаємного надання технічної допомоги. Важливо, що один із основних акцентів було зроблено на взаємодопомозі в отриманні матеріальних засобів, передовсім із фондів ЄС [261, с. 277].

Проте офіційне оформлення єврорегіональної співпраці, аналогічно як і транскордонної, не принесло швидких ефектів, а переросло в контрольовану центральним керівництвом РБ перспективу. Свідченням цього виступають труднощі пов'язані, зі вступом РБ до єврорегіону „Буг” та приєднання Гродненської області до єврорегіону „Неман”. Аналіз ситуації довкола вказаних подій дає підстави стверджувати, що представники білоруського керівництва до 1997 р., а особливо 1998 р., не надавали єврорегіональній співпраці особливого значення. Відтак ми схильні вважати, що одним із вагомих чинників зростання єврорегіональних устремлінь РБ у вказаний період стала фінансова криза в Росії 1998 р. Беручи до уваги спад головних економічних показників білорусько-російського зовнішньоекономічного співробітництва, білоруське керівництво було змушене розвивати контакти із західними партнерами.

Водночас із початком кризи в РФ дійшло до зменшення частки білоруської продукції на російському ринку на третину. Керівництво РФ також планувало надалі зменшити імпорт іноземних товарів задля підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції [287, с. 107]. Фінансова криза в Росії 1998 р. та пов'язана із нею девальвація рубля привели до зростання продажу російських товарів на білоруському ринку. Не зважаючи на кризу, російський експорт як у 1997 р., так і 1998 р. залишався незмінним і склав 4,67 млрд дол. Якщо в 1997 р. російський імпорт з РБ становив 4,78 млрд дол., то вже у 1998 р. він знизився до 4,60 млрд дол., а у 1999 р. був усього 3,23 млрд доларів при експорті 3,76 млрд дол. [321, с. 13]. За такої ситуації розвиток активного транскордонного та євро регіонального співробітництва набував для Білорусі особливого значення. Привабливість саме польського партнера полягала ще й у тому, що станом на 1997 р. двосторонній торгово-економічний оборот між країнами був вищий, ніж у всі попередні роки. Негативні тенденції в торгівлі, що призвели до зниження показників польського імпорту та експорту, проявилися тільки в другому кварталі 1998 р. [261, с. 268].

Проте, хоча РП та РБ виявили у другій половині 90-х рр. ХХ ст. певне зацікавлення транскордонними та євро регіональними аспектами двосторонньої взаємодії, реальний стан вказаної співпраці практично не змінився і в наступні роки. Більшість ключових проблем, на необхідності вирішення яких наголошувалося ще 1992 р., (побудова терміналу в Хорощицах та розбудова прикордонного пропускного пункту в Бобровніках) надалі залишалися актуальними [418, с. 164]. Також не вдалося досягнути низки важливих домовленостей, що могли б безпосередньо покращити прикордонне співробітництво. Зокрема не було укладено угоду про спільні дії міліції та прикордонних служб на прикордонних територіях, умову про реадмісію (проект схожої угоди було надіслано білоруській стороні ще в серпні 1996 р.), а також договору про малий прикордонний рух [330, с. 84].

Починаючи від 2002 р., польсько-білоруська транскордонна та єврорегіональна співпраця значно активізувалася. Це зумовлювалося приготуваннями РП до вступу у ЄС. Для Польщі особливої ваги набували розвиток прикордонної інфраструктури та законодавчо-правове впорядкування прикордонного руху і візового режиму зі східними сусідами. Робота над реалізацією наведених напрямів польсько-білоруського двостороннього співробітництва характеризувалася динамізмом та ініціативністю з обох сторін. Вже 30 січня 2002 р. в Мінську відбулися консультації між міністерствами закордонних справ РБ та РП щодо введення візового режиму між Білоруссю і Польщею. Розуміючи занепокоєння білоруської сторони, РП зробила акцент на тому, що її МЗС та інші державні відомства зроблять усе можливе для того, щоб у громадян Білорусі не склалося враження, що Польща „повернулася до них спиною” [6, с. 63]. Тому питання про запровадження візового режиму з РБ мало бути поставлене офіційною Варшавою лише на завершальному етапі переговорів стосовно вступу РП до ЄС.

24 червня 2002 р. у Бресті між урядами РБ та РП було укладено угоду про реконструкцію доріг, що з'єднують білоруський прикордонний пропускний пункт „Брузги” із польським прикордонним пунктом пропуску в Кузниці Білостоцькій. Згідно з цією угодою сторони брали на себе зобов'язання завершити ремонт доріг у 2002 р. [28, с. 31-33]. У згаданому контексті важливе значення мало також проведення 9-10 липня 2002 р. у Гродні V засідання польсько-білоруської Координаційної комісії з транскордонного співробітництва. Головною ціллю для обох держав комісія визнала співпрацю щодо спільного пошуку коштів із фондів ЄС, необхідних для модернізації і розбудови, а також відкриття нових прикордонних пропускних переходів на польсько-білоруському державному кордоні [406, с. 369].

Загалом до кінця 2002 р. нагальним питанням польсько-білоруського транскордонного та єврорегіонального співробітництва було присвячено ще дві зустрічі. Так, 24 вересня відбулася зустріч Генерального консула РБ в Білостоці

Л. Коровайка із Підляським воєводою М. Стшалінським, під час якої було обговорено питання щодо реконструкції прикордонного пункту пропуску Кузниця Білостоцька. 17-18 жовтня у ході робочого візиту до Польщі віце-міністр закордонних справ РБ А. Міхневіч зустрівся з міністром внутрішніх справ і адміністрації РП З. Касіняк-Замишем. Вони обговорили хід виконання рішень V засідання польсько-білоруської Координаційної комісії з транскордонного співробітництва, а також обміркували питання розвитку митної інфраструктури на білорусько-польському державному кордоні, у зв'язку з залученням для цього коштів ЄС [7, с. 79-80].

Впродовж 2003 р. зберігалася позитивна динаміка щодо поліпшення польсько-білоруського транскордонного та єврорегіонального співробітництва. Ключовим аспектом як для РП, так і для РБ ставало питання введення польською стороною з 1 жовтня 2003 р. віз для громадян Білорусі. Воно неодноразово було предметом обговорення під час зустрічей посла РБ в РП С. Латушка із польським керівництвом, зокрема, 18-19 лютого 2003 р. – з Підляським воєводою Я. Кшежевським [8, с. 100]. Також С. Латушка відвідав Хайнувський повіт, де обговорив з його керівництвом питання функціонування прикордонних переходів у Біловезькій пуці, розвитку польсько-білоруського прикордонного співробітництва в межах єврорегіону „Біловезька пуца” та можливі наслідки введення між РП та РБ візового режиму. Згодом, 20 березня 2003 р., С. Латушко зустрівся із Головним комендантом прикордонної служби РП Ю. Клімовичем. Вони обговорили перспективи розвитку взаємодії двох сторін щодо охорони державного кордону, обмінялися інформацією про готовність відповідних служб РБ і РП працювати в умовах повномасштабного візового режиму [9, с. 96].

Важливе значення мало укладення в Мінську 26 серпня 2003 р. між урядами РП та РБ угоди „Про взаємні поїздки громадян” [29, с. 13]. Згідно із нею, візовий режим не поширювався на: власників дипломатичних паспортів; громадян РП та РБ, які отримали дозвіл на тимчасове перебування в сусідній

державі; власників транзитних шенгенських віз; учасників офіційних делегацій міжнародних комісій та робочих груп, що беруть участь у переговорах та консультаціях, а також організованих міжнародними організаціями проектах; осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги. Оплата за отримання одноразової візи становила 10 євро, а багаторазової – 50 євро. Від візових оплат звільнялися особи віком до 16-ти та після 65-років; особи, що планували відвідувати близьких родичів та членів родини (перебування не більше 10 днів, двічі впродовж року); учасники різних заходів, що проходили на міжнародному та місцевому рівнях; працівники вищої школи, студенти, вчителі та особи, що навчалися в РП на підставі міжнародних домовленостей про обмін; члени робочих органів єврорегіонів „Буг”, „Неман”, „Біловезька пуца”.

Лише в перші місяці 2003 р. після впровадження візового режиму чисельність поїздок з Білорусі до Польщі значно знизилася: на 45 % – у жовтні і 25 % – у листопаді (у порівнянні з аналогічними місяцями 2002 р.). Однак за 8 місяців 2004 р. з РБ до РП приїхало на 13 % менше у порівнянні з тими ж місяцями 2003 р. Виїзди громадян Польщі до Білорусі впродовж означених 8 місяців теж знизилися до майже 14 % [330, с. 85]. Для порівняння, в Україну, яка не вимагала віз, чисельність приїздів поляків у першому кварталі 2004 р. зросла до 30 %. Отже, негативні наслідки зміни прикордонного режиму були значно меншими, ніж очікувалося.

Таким чином, польсько-білоруська транскордонна та єврорегіональна співпраця була важливим аспектом двосторонніх відносин впродовж 1991–2004 рр. Розвиток такого співробітництва мав передусім важливе значення для РП, яка у зовнішній політиці притримувалася курсу на європейську інтеграцію. Укладення двосторонніх угод про транскордонне співробітництво, активна участь у єврорегіональній взаємодії із сусідніми державами сприяли реалізації Польщею поставлених завдань щодо членства в Європейському Союзі.

З іншого боку, подібна двостороння взаємодія дозволяла двом країнам динамізувати торговельні відносини, частково покращити ситуацію довкола розбудови прикордонної інфраструктури тощо. Однак більшість можливостей, що відкривалися перед Польщею та Білоруссю внаслідок співпраці в окреслених сферах не були втілені практично. Частково це можна пояснити тим, що транскордонній та єврорегіональній співпраці був притаманний загальний контекст польсько-білоруських відносин, згідно з яким сторони здебільшого не виходили поза межі створення документально-правової бази співробітництва.

Крім цього, активним двостороннім стосункам не сприяли й інші фактори: по-перше, невідповідність між програмами, на основі яких виділялися кошти на проведення спільних робіт щодо розбудови прикордонної інфраструктури; по-друге, динаміку польсько-білоруського співробітництва гальмував централізований характер білоруського керівництва; по-третє, брак відповідних повноважень у білоруських чиновників створював таку ситуацію, за якої польські організації та товариства інколи просто не могли знайти партнерів для реалізації двосторонніх проектів.

Говорячи про єврорегіональну взаємодію, варто зазначити, що до 1997 р. вона, з одного боку, мала формальний характер, а з іншого – не викликала особливої зацікавленості в офіційного Мінська. Лише в умовах фінансової кризи в Росії 1998 р. та з огляду на ізоляцію Білорусі країнами ЄС білоруське керівництво змінило своє ставлення до такого міждержавного співробітництва. Єврорегіональна співпраця ставала для РБ однією з небагатьох можливостей її взаємодії (за посередництвом Польщі та Литви) із європейською спільнотою.

3.3. Польсько-білоруська економічна взаємодія та чинник енергетичної безпеки у міждержавних відносинах

Схожість географічного розташування Польщі та Білорусі в центрі Європи на перетині стратегічних транспортних артерій та енергетично-сировинних потоків сприяла обом країнам, щоб активно розвивати відносини в економічній

та енергетичній площинах. Історичний досвід співробітництва (як посередників у торгівлі між Європейським економічним Союзом та Росією) відкривав перед РП та РБ після розпаду СРСР значні можливості у сфері зовнішньоекономічної взаємодії, виходу на російський і європейський енергетичні ринки. Однак структурна та політична трансформація початку та середини 90-х рр. ХХ ст. в обох країнах не призвела до швидких змін у важливих сферах міждержавних відносин, оскільки названий період характеризувався несинхронністю економічних перетворень у РП і РБ. Внаслідок цього сформувалася своєрідна „системна пустка”, наявність якої, як правило, деструктивно впливає на економічну співпрацю.

Інший суттєвий аспект польсько-білоруської економічної взаємодії полягав у необхідності створення нової документально-правової бази двостороннього економічного співробітництва. Впродовж 1991–1996 рр. РП і РБ зосередили свою діяльність на укладенні міждержавних угод, які повинні були регламентувати сферу економічних відносин. Таку співпрацю між ними у досліджуваній період можна вважати успішною. За підрахунками польського науковця Г. Борко, упродовж 1991–2004 рр. між РП і РБ було підписано близько 60 договорів на державному, урядовому та міністерських рівнях [261, с. 271]. До найважливіших із них належать: мінська угода від 30 березня 1992 р. „Про організацію перевезень”; міжурядові договори „Про уникнення подвійного оподаткування” (Мінськ, 18 листопада 1992 р.) та „Про взаємну підтримку та охорону інвестицій” (Варшава, 24 квітня 1992 р.) [313, с. 15].

Не менш суттєве значення мають пізніші угоди: польсько-білоруська угода від 27 листопада 1995 р. „Про співпрацю в сфері взаємного визнання результатів досліджень, сертифікатів та знаків якості”; декларація Голови Ради Міністрів РП та прем'єр-міністра РБ „Про розвиток економічного співробітництва” (21 січня 1995 р.). У цьому зв'язку важливим також було створення польсько-білоруської змішаної комісії з торговельно-економічного співробітництва [223, с. 76].

Характеризуючи стан польсько-білоруської зовнішньоекономічної співпраці в кінці 80-х рр. ХХ ст. на початку 1991 р., слід констатувати позитивні тенденції його розвитку. Незважаючи на окремі політичні труднощі у налагодженні двосторонніх відносин, а також враховуючи загальний спад показників економічного співробітництва, зумовлений структурними перетвореннями в економіці двох країн, їм усе ж вдалося створити сприятливі передумови для її поступового зростання [205, с. 30]. Цьому насамперед посприяло підписання угоди „Про економічно-торговельні контакти”, прийняття 2 грудня 1991 р. постанов Ради Міністрів РБ „Про принципи розвитку торговельно-економічних відносин з РП” та „Про відкриття торговельних представництв РБ у РП” [23, с. 462].

Вказані документи відобразили спільну зацікавленість Польщі та Білорусі у налагодженні міцних торговельно-економічних взаємин. Свідченням цього було й те, що, коли в 1991 р. спостерігалась від’ємна динаміка торговельних показників РП із більшістю колишніх республік Радянського Союзу (знизилися до 70 %), аналогічні показники економічного співробітництва з Білоруссю, за підрахунками К. Маляка, зросли на 20 % [345, с. 93]. Подібно виглядала ситуація і для РБ. Згідно зі статистичними відомостями, лише за січень-серпень 1991 р. товарообіг між РБ та РП досягнув 126 млн рублів. Для порівняння, за увесь 1990 р. він склав тільки 108 млн рублів [73, с. 1]. Таким чином, товарообіг між РП і РБ зростав, однак інтенсивність зовнішньоекономічних відносин між ними не була стабільною.

Впродовж 1992 р. взаємний торговельний оборот виріс у два рази, при чому Білорусь мала позитивне сальдо. Польща стала для РБ третім за значимістю торговельним партнером після Росії та України. Водночас Білорусь була другою після Японії країною-імпортером польських товарів (переважав бартер). Експорт з РП до РБ в 1992 р. оцінювався у 159 млн дол., а імпорт – у 161 млн дол. [163, с. 12]. Вже у 1993 р. можна було спостерігати спад попередніх показників. Характерними явищами для усього року були такі:

низький рівень торговельних оборотів; стагнаційний характер, що викликав зменшення значення взаємної торгівлі; недостатність структурних змін, які мали становити передумову поглиблення співробітництва.

Упродовж 1994–1997 рр. польсько-білоруська економічна співпраця характеризувалася відносно доброю динамікою у порівнянні з початком 90-х рр. ХХ ст. Так, 1994–1995 рр. польсько-білоруський товарообмін зріс майже до 150 %. Незважаючи на це, торговельний обмін з РБ становив для РП лише 1 % від загального показника закордонної торгівлі Польщі [254, с. 59]. Вартість імпорту з РБ до РП у 1994 р. становила 378 млн злотих, а польського експорту в Білорусь – 312 млн злотих. У 1995 р. польський імпорт з РБ до РП сягнув рівня 577 млн злотих, а експорт – 585 млн [66, с. 456-457].

У польському імпорті з Білорусі переважали мінеральні та хімічні добрива, яких у 1993 р. РП купила в РБ на суму понад 20 млн дол., а у 2000 р. – на 59 млн дол. Практично такі ж самі кошти – 58 млн дол. були витрачені Польщею на закупівлю у Білорусі бензину та автомобільних мастил. Так, за 1993–2000 рр. вартість польського імпорту з Білорусі зросла майже в 2,5 рази. Паралельно зростав й імпорт газу (з 3,4 млн дол. у 1993 р. до 5 млн дол. в 1998 р.) [142, с. 17]. У польському експорті до РБ головне місце займали промислові товари, зокрема машини та устаткування. Особливо вивіз польської продукції до Білорусі зріс у 1995 р. За офіційною інформацією його сума тоді дорівнювала 30 млн дол., а в 1996 р. вона вже зросла до 44 млн дол. [116, с. 28]. В польському сільськогосподарському експорті до РБ домінували консерви, м'ясні вироби, солодощі, лікєро-горілчані вироби. Згідно із головними показниками у цей час РП, належала до числа найголовніших після РФ та Німеччини економічних партнерів Білорусі. Так, у 1994 р. 57 % товарообміну РБ припадало на Росію, понад 21 % – на Німеччину і майже 10 % – на Польщу [351, с. 46].

Структура експорту РП до РБ була роздрібненою. Чверть усього експорту (25,9 %) складала машини та промислове устаткування. До решти товарів

належали: хімічні вироби (9,9 %), споживчі товари (8,7 %), деревина та паперові вироби (8,1 %), товари повсякденного вжитку (3,4 %) [Дод. А]. Найвищі позиції в польському експорті до РБ 2001 р. займали комбайни (31,1 млн дол.), деревостружкові плити (ДСП) (9,1 млн дол.), меблі та деталі до них (6,1 млн дол.), автозапчастини (6 млн дол.), кінескопи (4,9 млн дол.), цукор (4,8 млн дол.), сировина для виробництва взуття (4,3 млн дол.), акумулятори (3,4 млн дол.) [424, с. 168]. Відповідно в імпорті з РБ до РП 2001 р. переважали калійні добрива (52,6 млн дол.), нафтопродукти (18,2 млн дол.), електроенергія (16,9 млн дол.), фанера (6,2 млн дол.), деревина (5,1 млн дол.). Привертає увагу також рівень асортиментної диверсифікації польського імпорту з Білорусі, який практично на 70 % складався лише з трьох груп товарів [Дод. Б].

Впродовж 1991–2001 рр. польсько-білоруський торговельний обмін перевищував 200 млн дол. Такий показник, на думку К. Джівульського, не відповідав можливостям і потребам вказаних держав [279, с. 252]. На наш погляд, варто погодитися з подібним твердженням. Так, польський експорт зростає тільки до 1997 р., а його максимальна вартість склала тоді 319 млн дол. Імпорт з РБ до РП збільшився у 1996 р. до 257 млн дол., а у наступні роки демонстрував від'ємну динаміку [67, с. 61].

У 1998–1999 рр. експорт з РП до РБ зменшувався. Зокрема у вересні 1998 р. польський експорт до Білорусі становив лише 38,5 % від рівня вересня 1997 р. Водночас погіршилася фінансова ситуація білоруських підприємств, а також зупинився реекспорт польських товарів до Росії [423, с. 41]. Хоча вже від 2000 р. спостерігалось певне покращення ситуації, проте результати 2001 р. (276 млн дол.) практично відповідали результатам 1996 р. – 257 млн дол. [71, с. 76]. Тенденція до зниження показників імпорту тривала впродовж чотирьох років [Дод. В]. Однією з головних причин цього була економічна криза в Росії 1998 р., результати якої мали безпосередні наслідки для Білорусі. Зауважимо, що існують й інші погляди на причину погіршення польсько-білоруського економічного співробітництва. Так, М. Менкішак та М. Піотровський схильні

вважати, що до зниження торговельних показників між РП та РБ на 30 % у 1999 р. призвела антиринкова політика білоруського керівництва [347, с. 237].

У зв'язку з тим, що динаміка товарообміну із РБ була низькою, а в багатьох сферах торгівлі наступив спад, участь РП в економічній взаємодії з Білоруссю зменшувалася. Співпраця з РБ не була пріоритетним напрямком польської зовнішньоекономічної діяльності. Тому характерний для першого десятиліття співробітництва регрес був природним та логічним явищем. Аналогічно, зовнішньоекономічна співпраця з Польщею мала для загального обсягу закордонної торгівлі Білорусі несуттєве та посереднє значення. На початку 90-х рр. ХХ ст. більшої ваги вона надавала експорту до РП, аніж імпорту з Польщі [279, с. 255]. Важливо, що як імпорт, так і експорт із РП до РБ характеризувалися зниженням показників, причому більш виразним було зменшення імпорту з Польщі (хоча його вартість зростала). Така ситуація певною мірою демонструвала відповідний рівень зацікавленості та привабливості партнерів взаємними пропозиціями.

Проте вже в 2002 р. вартість польсько-білоруських торговельних оборотів склала загалом 487,2 млн дол., тобто почався приріст (у порівнянні з 2001 р. на – 15,7 %). У Білорусі діяло близько 250 бізнес-спілок, а також 137 підприємств зі стовідсотковим польським капіталом. Польща досягла незначної переваги експорту над імпортом, яка становила 33,2 млн дол. Так, у 2002 р. експорт із РП до РБ склав 260,2 млн дол., а імпорт – 227,0 млн дол. Спад вартості експорту у порівнянні із 2001 р., який становив тоді 275,8 млн дол. [69, с. 68; 331, с. 323-324].

Упродовж 2003 р. торговельний оборот Польщі з Білоруссю характеризувався бідьшою динамікою росту відносно попереднього 2002 р., досягаючи майже 160 %. Виразний прогрес був притаманний як польському імпорту, так і експорту. Вартість торговельного обороту між РБ та РП перевищила свій рекордний рівень в історії взаємних економічних відносин 1997 р., коли він склав 540 млн дол. Загалом, у 2003 р. Польща була одним із

головних економічних партнерів Білорусі, займаючи в білоруській закордонній торгівлі четверте місце після Росії, Німеччини та Великобританії [261, с. 269].

Згідно з даними РП, польсько-білоруський торговельний оборот у 2003 р. виглядав таким чином: загалом – 781,2 млн дол. (спостерігається зростання на 60 % у порівнянні з попереднім роком), де частка польського експорту – 391,3 млн дол. (зросла на 51,2 %), а імпорт із Білорусі – 386,9 млн дол. (зріс на 70,4 %) [70, с. 66]. Зауважимо, що для РП сальдо залишалось додатним і складало 7,4 млн дол. (у попередньому році – 33,21 млн дол.). Згідно з даними РБ білорусько-польський торговельний оборот у 2003 р. мав такий вигляд: загалом – 781,2 млн дол. (зріс на 58,1 %). Відповідно, білоруський експорт до Польщі – 434,2 млн дол. (зріс на 58,9 %), а імпорт з РП – 348,5 млн дол. (виріс на 57,1 %). Позитивне сальдо для РБ склало 85,7 млн дол. [224, с. 111].

У першому півріччі 2004 р. рівень польсько-білоруської торговельної взаємодії продовжував зростати. Так, у той час, коли у відсотковому відношенні торговельний оборот між РП та РБ у 2003 р. склав 9,3 %, то в 2004 р. він зріс до 11,0 %. Істотно збільшився білоруський експорт до Польщі. Безпосереднім наслідком подібних тенденцій у польсько-білоруському економічному співробітництві було те, що РП перемістилася з четвертого на друге місце в рейтингу економічних партнерів Білорусі з-поза країн СНД [261, с. 270].

Отже, хоча на початок ХХІ ст. показники польсько-білоруського економічного співробітництва поступово зростали, однак загальний стан вказаної взаємодії не був достатньо добрим. Таку ситуацію зумовлювало передусім те, що обидві країни з огляду на певні причини не реалізували деякі рентабельні та стратегічно важливі проекти.

На початку 90-х рр. ХХ ст. динамічний економічний розвиток Білорусі значною мірою залежав від освоєння нею нових ринків збуту. Важливого значення набував пошук морських шляхів транспортування, які повинні були забезпечити зростання показників зовнішньоекономічного співробітництва РБ.

У цих умовах для Білорусі особливе значення мала підписана в 1992 р. польсько-білоруська угода про експлуатацію польського порту в Гдині для транзиту білоруських товарів на Захід. Такий напрямок двосторонньої економічної співпраці спочатку розвивався успішно. Так, продукція РБ становила 6 % від загальної суми торговельного обміну порту „Гдиня”, а також Білорусь як країна вийшла на друге місце після самої Польщі, за об’ємом транзиту через інший польський порт – Гданськ [208, с. 571].

Однак, співпраця припинилася вже в середині 90-х рр. ХХ ст. внаслідок нестачі виділених коштів на створення РБ торговельного флоту в Гдині. Подальшому розвитку вказаного напрямку зовнішньоекономічного міждержавного співробітництва перешкоджали також російсько-білоруська політична і економічна інтеграція та фактична відсутність польсько-білоруських відносин після 1996 р. Одним із наслідків часткового відновлення польсько-білоруських політичних контактів на високому рівні у 2002 р. стало продовження переговорів щодо можливості використання гданського морського порту для транспортування білоруських вантажів. Така співпраця стала предметом обговорення під час зустрічі П. Латушко з Поморським воєводою Р. Курильчиком у Гданську 30 липня 2003 р. [10, с. 61].

Водночас сторонам не вдалося повноцінно налагодити співробітництво в банківсько-фінансовій сфері. Так, на середину 90-х рр. ХХ ст. в РП було відкрито лише два представництва білоруських банків. Зокрема, у Варшаві діяли „Приорбанк” та „Белвнешэкономбанк”. Натомість у Мінську свої відділення мали Люблінський депозитно-кредитний банк (Lubelski Bank Depozytowo-Kredytowy), а також Кредит-банк (Kredyt Bank) [88, с. 20]. Завданням цих представництв було сприяти покращенню економічної взаємодії, проте наявність незначної кількості польських банків та фінансових установ в РБ, зрештою, як і білоруських в РП, гальмувала розвиток економічних відносин. Невирішеною проблемою у торговельних відносинах

між Польщею та Білоруссю залишалося питання взаємних міждержавних розрахунків (а саме валюти, якою вони мали б здійснюватися) [208, с. 565].

Особливо актуальним це питання ставало одразу після припинення оплат у так званих трансферних рублях. Подібна схема зовнішньоекономічних розрахунків між РП та РБ існувала до 1991 р. Тоді, як стверджують польські економісти Р. Антчак та К. Поломські, наступив швидкий спад фіксованих показників польсько-білоруської торгівлі, який частково компенсувався за рахунок бартерних операцій та прикордонної торгівлі [252, с. 18]. Більш детально проблема польсько-білоруських взаєморозрахунків була розглянута на урядовому рівні лише в середині 90-х рр. ХХ ст. Білоруська сторона наполягала на тому, щоб вони проводилися в національних валютах. Позиція Польщі щодо цього питання була досить стриманою.

Певного консенсусу РП та РБ вдалося досягнути лише під час візиту прем'єр-міністра РБ М. Чигира до Варшави наприкінці 1995 р. Тоді сторони вирішили від січня 1996 р. здійснювати взаєморозрахунки у польських злотих як більш стабільній валюті. Однак, до конкретних дій у реалізації домовленості справа не дійшла, цілком закономірним наслідком чого стала тенденція до згортання діяльності польських фірм на білоруському ринку [395, с. 189]. В умовах нестабільності та досить високого рівня ризику польські підприємства зазвичай ставали неконкурентоспроможними.

За таких обставин важливого значення в польсько-білоруській економічній взаємодії набирала так звана „валізкова” торгівля, тобто комерційні поїздки, насамперед громадян РБ до РП. Одразу після розпаду СРСР вказаний вид економічної діяльності став однією з найбільш динамічних сфер бізнесу. Згідно із офіційною статистикою, ще в 1991 р. за кордон із РБ виїхало не більше 30 тис. громадян. Уже в 1992 р. лише до РП за туристичною візою виїхало більше 800 тис. осіб, у 1993 р. – 1600 тис., у 1994 р. – 2150 тис., у 1995 р. – 3275 тис., а в 1997 р. 4 млн [316, с. 163].

На думку експертів, об'єм „валізкової” торгівлі та товарообміну, зафіксований на підставі документів про митний контроль, був приблизно однаковий в обох державах. Починаючи з 1998 р. показники такої діяльності суттєво зменшилися, що пояснюється вирівнюванням цін на товари широкого вжитку, митними заходами двох країн, розвитком фірмової торгівлі, а також впровадженням візового режиму між Польщею та Білоруссю [223, с. 83].

Населення західних областей РБ використовувало можливості торгівлі та економічного обміну з РП значно ширше ніж населення її східних областей – з РФ. Примітно, що трансфер дешевих товарів та послуг йшов спочатку зі сходу на захід, але вже з 1994 р. ситуація змінилася, оскільки в Білорусь почали надходити більш дешеві товари з Німеччини та Польщі.

Для аналізу польсько-білоруської економічної взаємодії важливо врахувати її політичний та регіональний виміри. Ключовим мотивом цього є той факт, що у польській регіональній політиці, як відзначає М. Часноускі, робився акцент на взаємозв'язку економічного розвитку та гарантування державної безпеки [245, с. 63]. Тому офіційна Варшава наголошувала на підтримці (в міру можливостей) економічних реформ та демократичних перетворень у Центрально-Східній Європі. Не менш важливим аспектом для польського керівництва були також проблеми, пов'язані із забезпеченням енергетичної безпеки країни, оскільки гарантії багаторічних поставок енергоносіїв значною мірою залежали від стабільного тиску російської нафти у трубопроводах, що перетинали територію України [385, с. 32]. У зв'язку з цим, слід погодитися з думкою російського дослідника В. Ржевського, який зауважив, що диверсифікація джерел та шляхів забезпечення польського споживача нафтою та газом не була для РП простою справою [218, с. 17].

Намагання Польщі збільшити імпорт газу із інших країн (наприклад зацікавленість РП у розширенні масштабів поставок норвезького газу) не увінчалися успіхом, лише на російському ринку були досягнуті реальні результати [361, с. 11]. Ситуація, в якій опинилася Білорусь на початку 90-х рр.

XX ст., була значно складнішою, адже ця країна успадкувала після розпаду СРСР економіку, яка характеризувалася надзвичайно високими показниками енергоємності. Окрім того, енергетичні ресурси, отримані від РФ, Білорусь реалізовувала без особливої економії. За підрахунками Я. Данилевського, білоруська економіка на зламі 80-х та 90-х рр. XX ст., в умовах розумного використання енергоносіїв (як це було в Німеччині), могла б збільшити національний дохід країни у 6 разів [272, с. 100]. Водночас їх нераціональне використання дедалі більше узалежнювало економіку країни від російської нафти та газу.

Таким чином, залежність економік РП та РБ від російських енергоносіїв (більшою мірою це стосувалося Білорусі) ставала своєрідним викликом для керівництва двох держав. Відповідно вирішення цієї проблеми, до певної міри, об'єднувало сторони. Так, транзитний статус РП та РБ створював для них особливо сприятливі умови для розбудови газотранспортної системи країн. Тому цілком закономірно, що запропонований керівництвом РФ ще в 1992 р. проект будови газопроводу „Ямал-Європа” став каталізатором польсько-білоруського співробітництва в сфері забезпечення енергетичної безпеки.

Прагнення РФ до диверсифікації шляхів транспортування газу в Європу, а також пошук нових ринків збуту енергоносіїв створював для РП та РБ значні можливості, які виникали з транзитного статусу обох країн. Значення РБ та РП для Росії зростало ще й з огляду на привілейований статус України як транзитної країни, яка використовувала це у переговорах щодо встановлення цін на газ, а також нелегально використовувала газ, призначений для європейських споживачів [288, с. 67]. Створена ще у 60–70-х рр. XX ст. радянська енергетична система була запроектована без урахування кордонів окремих республік СРСР. Як відомо, сировина видобувалася в першу чергу на території РСФСР, Центральної Азії та Кавказу, а інфраструктура паливно-енергетичного комплексу знаходилася на територіях УРСР та БРСР. З огляду на

це, саме через вказані республіки проходили головні лінії експортного транзиту енергоносіїв до країн Європи [401, с. 102].

Після 1991 р. через брак коштів радянська енергетична система не була модернізована, а відтак ставала не пристосованою до нових геополітичних умов. Це сприяло закріпленню успадкованих після розпаду СРСР взаємозалежностей у сфері енергетики й обмежувало можливості вільного імпорту енергоносіїв з-поза пострадянського простору (у випадку України) або їх експорту на західні ринки без посередництва інших республік колишнього СРСР (у випадку Росії) [340, с. 15]. За таких обставин проект газопроводу „Ямал-Європа” набував особливої ваги як для РФ, так і для РП із РБ.

Договір між РФ та РП про будівництво польської частини газопроводу „Ямал-Європа” був укладений 25 серпня 1993 р. у Варшаві за участю президентів Б. Єльцина та Л. Валенси. Найбільш влучно його стратегічне значення для Польщі охарактеризувала тогочасний прем'єр-міністр РП Г. Сухоцька, яка назвала його „контрактом століття”. Він передбачав будівництво газопроводу пропускною спроможністю до 67 млрд м³ природного газу на рік. Протокол про реалізацію вказаного документа був підписаний між урядами РФ та РП 18 лютого 1995 р. Будучи інтегральною частиною договору, він регламентував обов'язки та терміни будівництва системи транзитних газопроводів на території Польщі [193, с. 203]. Згідно з цим протоколом польська сторона зобов'язувалася забезпечити транспортування газу до Західної Європи.

Незважаючи на динамічний розвиток російсько-білоруських політичних відносин на початку 90-х рр. ХХ ст., відповідна двостороння угода між РФ та РБ була укладена лише у 1994 р. Головною причиною цього був перший російсько-білоруський газовий конфлікт, який виник у серпні 1993 р. внаслідок заборгованості РБ за енергоносії РФ в сумі 450 млн дол. Тоді РФ прийняла рішення скоротити попередні поставки газу на третину, що викликало в РБ кризу, яка на місяць паралізувала діяльність промислових установ і

призупинила польові роботи [288, с. 74]. Також керівництво „Газпрому” зробило перші кроки щодо включення білоруського „Белтрансгазу” до свого складу. Угода, підписана в той час, передбачала передачу активів підприємства „Газпромові” на 99 років взамін на збільшення поставок газу для Білорусі та згоду на його реекспорт. Однак білоруський парламент не ратифікував цей документ [320, с. 2-3].

Робоча версія проекту „Ямал-Європа” передбачала прокладення двох відгалужень газопроводу, кожен завдовжки 4100 км. (білоруська частина – 575 км). Вони повинні були об’єднувати споживачів РБ, РП та Німеччини з покладами сировини Ямалського півострову [287, с. 157]. Приєднання Польщі та Білорусі до реалізації цього проекту відкривало для сторін суттєві перспективи не лише у забезпеченні енергетичної безпеки, але й для активної економічної взаємодії. Однак таке польсько-білоруське співробітництво мало і не зовсім бажані політичні наслідки. Воно спричинило часткове загострення відносин між офіційними Києвом та Варшавою. Так, 31 серпня 1993 р. прем’єр-міністр України Л. Кучма, виступаючи у Верховній Раді України, назвав польсько-російський договір про будівництво газопроводу „Ямал-Європа” антиукраїнським [193, с. 64]. Проте схожа заява Л. Кучми не була розцінена Польщею настільки серйозно, щоб відмовитися від участі у згаданому проекті.

Роботи над будівництвом першої гілки газопроводу „Ямал-Європа” розпочалися в 1994 р., а вже у 1997 р. завдяки побудові його західного відрізка та приєднанню до вже існуючих магістралей транспортований через територію РБ газ почали постачати до РП та Німеччини. Зведення польської частини газопроводу було завершено у 1999 р., а її протяжність склала 684 км. Експлуатація об’єкта розпочалася у квітні 2000 р. Завдяки введенню в дію газопроводу Росія отримала можливість збільшити об’єм транспортування газу до Європи. Так, його транзит газопроводом „Ямал-Європа” становив 24 млрд м³ [288, с. 68].

РП та РБ, по-перше, почали отримувати дивіденди від оплат за надання транзитних послуг російському монополісту „Газпрому”; по-друге, із приєднанням до газотранспортної інфраструктури РФ в межах газопроводу „Ямал-Європа” суттєво зріс інтерес РП та РБ до запланованої розбудови вказаного об’єкту. Представники польського та білоруського вищого керівництва навіть були готові активно співпрацювати у процесі його реалізації, незважаючи на фактичне припинення у 1996 р. дипломатичних відносин між країнами та різкі висловлювання Польщі в бік офіційного керівництва Білорусі. Особливий інтерес республік полягав у якомога швидшому прокладенні другої гілки газопроводу „Ямал-Європа” та критиці досить амбітного російсько-німецького проекту з побудови газопроводу т.зв. „Північного потоку” („North Stream”) [224, с. 110].

Вважаємо, що перспективи зростання значення РБ та РП як транзитних територій для транспортування російського газу були, в цілому, незначними. Ще більше вони зменшилися внаслідок внутрішньополітичних змін у РП та РБ. Відносини між РП та керівництвом „Газпрому” значно погіршилися за часів прем’єрства Єжи Бузека (1997–2001 рр.), однією з причин чого стало впровадження закону про господарську діяльність, який встановлював національний режим для всіх іноземних компаній у цій країні. Це позбавляло „Європолгаз” (офіційний оператор польської частини „Ямал-Європа”) пільг, а відтак робило будівництво другої гілки газопроводу дорожчим на 580 млн дол. [193, с. 205]. Окрім того, польська сторона запропонувала новий маршрут газопроводу, який збільшував його загальну протяжність щонайменше на 400 км. Реалізація такого проекту обійшлася б РФ ще у 1 млн дол., що робило неприйнятною для „Газпрому” окреслену перспективу.

В особі РБ РФ теж не вбачала серйозного партнера. По-перше, білоруська частина газопроводу „Ямал-Європа” від самого початку була власністю „Газпрому”, що давало йому можливість платити досить низьку ціну за транзит. Транспортування 1000 м³ газу на 100 км обходилося РФ у 0,46 дол., що було

втричі дешевше за суму, яка сплачувалася за подібні операції Україні чи Молдові [320, с. 3]. По-друге, наявність другої гілки газопроводу давала б РБ певні переваги. Фактор альтернативи можна було використовувати у переговорах щодо встановлення ціни на газ, яка й так була для РБ найнижчою на пострадянському просторі – 30 дол. за 1000 м³ (станом на 1999 р.). По-третє, фактичне призупинення (після 1999 р.) інтеграційних процесів між РФ та РБ розпочало новий етап російсько-білоруського газового конфлікту [384, с. 27].

Беручи до уваги вказані реалії, стає зрозумілою логіка того, що роботи над будівництвом другої гілки газопроводу „Ямал-Європа” не розпочалися. Відповідно до плану вона мала бути прокладена до кінця 2001 р. Таке рішення „Газпрому” нівелювало насамперед польські амбіції в цій сфері, оскільки було очевидним, що у випадку розбудови газопроводу значно зростуть політичні дивіденди РП [222, с. 22]. З огляду на це Росія прийняла рішення про реалізацію альтернативних інвестицій.

У такому контексті особливого значення набував уже згаданий проект „North Stream”, що мав пройти по дні Балтійського моря, об’єднуючи Росію (м. Выборг в Ленінградській області) та Німеччину (м. Грейфсвальд – Мекленбурзька земля). Сама ж ідея створення Північного газопроводу стала спільною ініціативою „Газпрому” та Німецьких фірм E.ON-Ruhrgas і BASF [297, с. 53]. Також реалізація цього проекту знайшла неабияку підтримку в середовищі політичного істеблішменту Росії та Німеччини. Передбачалося, що дві гілки газопроводу при запланованій пропускній спроможності 55 млрд м³ газу на рік будуть забезпечувати газом Німеччину, а у випадку продовження магістралі – Голландію і Великобританію. Отже, активну російсько-німецьку співпрацю над реалізацією проекту „North Stream” (будівництво якого було значно дорожчим від другої гілки газопроводу „Ямал-Європа”) слід трактувати як спробу послабити залежність РФ від транзитних держав – України, РБ та РП. Іншим наслідком було нівелювання Росією польсько-білоруського співробітництва у сфері забезпечення гарантій енергетичної безпеки.

Ситуація довкола енергетичної безпеки РБ (особливо за президентства В. Путіна) ставала дедалі гіршою. Першим конкретним проявом зміни ставлення РФ до РБ була осіння криза у російсько-білоруських енергетичних відносинах 2002 р. З огляду на збільшення використання РБ газу, „Газпром” 1 листопада 2002 р. прийняв рішення вдвічі обмежити його постачання до цієї країни, а за два тижні – повністю перекрити [288, с. 81]. Відтак цілковите відключення постачання газу до Білорусі на початку опалювального сезону призвело до найбільшої енергетичної кризи у російсько-білоруських відносинах. Хоча подібна ситуація не стала новим явищем у взаєминах РФ з РБ, однак вона змусила білоруське керівництво серйозно замислитися над альтернативними варіантами зміцнення енергетичної незалежності країни.

У такому ключі, як зазначав посол РП у Білорусі Т. Павляк, важливою та перспективною сферою польсько-білоруського співробітництва знову ставав енергетичний сектор [215, с. 61]. Так, 3 лютого 2003 р. відбулося офіційне відкриття нового польсько-білоруського енергетичного моста (на лінії „Береза – Вулька Добриньська”). Планована потужність лінії електропередач, на модернізацію якої з 2001 р. було витрачено 8 млн дол., мала становити 120 МВт. Також білоруська сторона досить серйозно розглядала проект будівництва теплоелектростанції (ТЕС) загальною потужністю близько 660 МВт у Бресті. До його реалізації планували залучити польських спеціалістів, а працювати ТЕС мала на польському вугіллі. Загальний кошторис цього проекту оцінювали на рівні 950-980 млн дол. [107, с. 8]. Передбачалося, що його фінансування буде здійснюватися урядом та банківськими консорціумами РП.

Переговори щодо реалізації цього проекту РП та РБ ставали одним із невід’ємних елементів практично всіх двосторонніх візитів. Зокрема, в ході зустрічі 21 січня 2004 р. посла Білорусі в Польщі П. Латушка із замісником міністра економіки, праці та соціальної політики РП Я. Пехотою сторони відзначили, що будівництво ТЕС у Бресті є одним із найважливіших аспектів

польсько-білоруського економічного співробітництва [11, с. 91]. На тлі чергового російсько-білоруського газового конфлікту в лютому 2004 р., коли „Газпром” на один день затримав транзит газу через територію РБ, що зачепило також і Польщу, 19 лютого П. Латушка ще раз зустрівся з Я. Пехотою та обговорив план будівництва ТЕС. А вже 1 квітня 2004 р. під час розмови з послом РП в РБ Т. Павляком прем’єр-міністр Білорусі С. Сідорський із задоволенням відзначав активний польсько-білоруський діалог щодо можливості будівництва ТЕС у Бресті [30, с. 21].

Таким чином, польсько-білоруська економічна співпраця в 90-х рр. ХХ та на початку ХХІ ст. розвивалася відповідно до циклів двосторонніх політичних відносин. Позитивна динаміка у зовнішньоекономічних зв’язках практично припала на період активного міждержавного співробітництва у 1992–1996 рр. Проте торговельний обмін між РП та РБ не відповідав реальним можливостям та потребам обох держав.

Погіршення політичних взаємин негативно вплинуло на економічну співпрацю. Через неузгодженості між політичним істеблішментом невіршеною залишалася низка важливих питань. Можна спостерігати відсутність належної уваги до фінансових розрахунків між країнами, що, відповідно, блокувало можливість розвитку динамічної міждержавної торгівлі. Внаслідок цього, все менш актуальними ставали перспективи розгортання співробітництва у заданих напрямках, з’явилися проблеми у генеруванні нових імпульсів для поглиблення взаємних відносин. Також виникали труднощі з реалізацією масштабних комерційних та стратегічних проектів, яскравим прикладом чого став нереалізований польсько-білоруський проект щодо створення білоруського торговельного порту в м. Гдині.

Водночас, попри різні розбіжності та перешкоди, сторони все ж періодично співпрацювали у сферах забезпечення власних гарантій енергетичної безпеки. Проте ні РБ, ні РП не змогли вийти на рівень повноцінного партнерства на ринку енергоносіїв. Розуміючи загрозу, яка могла

б виникнути у випадку спільних польсько-білорусько-українських ініціатив у енергетичній сфері, керівництво РФ проводило досить вдалу політику щодо нівелювання будь-яких неконтрольованих „Газпромом” прагнень РП та РБ. Інструментарій РФ у реалізації відповідної стратегії стосовно Польщі та Білорусі був досить різноманітний. Щодо РБ зазвичай застосовувався механізм „газового шантажу”, який у підсумку призвів до втрати Білоруссю стратегічно важливих газотранспортних магістралей.

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН У ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ СТОСУНКАХ

4.1. Польська національна меншина в суспільно-політичному житті Білорусі

Важливим фактором у польсько-білоруських міждержавних відносинах в 90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст., який безпосередньо впливав на розвиток двостороннього співробітництва, ставала проблема національних меншин. Проживання представників різних національних груп як на території РП, так і в РБ було цілком закономірним і узаконеним міжнародними та державними актами явищем. Відповідно, присутність польської меншини в РБ та білоруської в РП могла з одного боку посприяти розвитку міждержавного співробітництва, а з іншого – ускладнити налагодження добросусідських стосунків між двома державами. Більше того, в окреслений період існувала реальна загроза того, що кожна з меншин може стати елементом „глобальної геополітики” [214, с. 261]. Тому проблеми національних меншин ставали предметом обговорення двох сторін вже від моменту встановлення дипломатичних відносин.

Після здобуття Польщею та Білоруссю державної незалежності досить гостро постала необхідність з’ясувати чисельність та національну приналежність людей, які проживали на польсько-білоруських прикордонних територіях. Ускладнювали цю проблему насамперед історичні передумови, а саме асиміляція національних меншин, якої вони зазнали в радянський період. Поляків у Білорусі залишилося значно більше, ніж білорусів у Польщі. Цьому частково посприяв запис у радянському паспорті про „національність”, якого в польському не було [208, с. 574]. Тим не менше, питання про чисельність поляків, які проживають в РБ, ще й сьогодні залишається відкритим.

Після Другої світової війни, незважаючи на репатріацію до Польщі, в Білорусі, за підрахунками польського історика Ю. Дарського, залишилося понад 500 тис. поляків, які зазнали примусової радянзації, а всі польські школи та культурно-освітні інституції були закриті до 1949 р. [273, с. 73]. У наступні роки, згідно з офіційними статистичними даними, кількісний склад польського населення БРСР поступово зменшувався. Так, якщо у 1959 р. на її території проживало 539 тис. поляків, то у 1970 р. – 383 тис. Пізніше, згідно із переписом 1979 р., чисельність польської меншини зростає до 403 тис., а у 1989 р. налічувала 418 тис. чоловік [412, с. 149]. Черговий підрахунок населення в РБ з 1999 р. зафіксував лише 396 тис. поляків, що дає підстави говорити про тенденцію до зменшення кількості польської меншини в Білорусі порівняно з 1989 р.

Польська історіографія досить критично оцінює наведені дані. Один із провідних дослідників проблеми П. Еберхардт не погоджується із офіційними білоруськими підрахунками. Використавши у своїх дослідженнях метод статистичного аналізу, польський науковець прийшов до висновку, що чисельність польської національної меншини в РБ становить майже 600 тис. чоловік [289, с. 150]. Свою думку П. Еберхардт підкріплює фактами неналежного рівня вивчення окремих дискусійних аспектів проблеми, з-поміж яких варто виокремити нагальність з'ясування ситуації довкола групи людей, що проживає на білорусько-литовському прикордонні (так званих „тутейшів”). На відміну від литовських поляків, які виразно заявляють про свою національну приналежність, „тутейші” не мають міцної національної самоідентифікації, а на питання про національність відповідають, що сповідують „польську віру”, розмовляють „тутейшою” мовою і є громадянами Білорусі [291, с. 11].

Значно завищені дані стосовно кількості польської національної меншини в РБ наводять представники окремих польських товариств та організацій. Вони вважають, що в Білорусі проживає від 1 млн до 1,9 млн національно свідомих поляків. Очевидно, висновки зроблені на основі врахування загальної кількості

людей римо-католицького віросповідання в РБ (від 1,2 млн до 2,5 млн) [422, с. 139].

На нашу думку, такий підхід не витримує жодної критики. Навіть якщо прийняти той факт, що більшість римо-католиків в РБ дійсно має польське походження, то це абсолютно не означає, що всі католики в РБ є поляками. За підрахунками польського дослідника З. Вінницького, у цій групі можна виокремити від 500 тис. до 600 тис. білорусів [409, с. 24]. Подібні підрахунки (щодо кількості поляків-католиків у Білорусі) наводить інший польський історик Р. Дзвонковскі. Він схиляється до думки, що серед римо-католиків у РБ є щонайменше 600 – 700 тис. поляків [280, с. 147-149]. Такий погляд видається нам більш об'єктивним.

У своїх дослідженнях науковець відходить від характерної для представників польської меншини в Білорусі методології визначення чисельності поляків у РБ, згідно з якою головним критерієм приймають поділ за принципом католик – православний. Переважна більшість білоруських католиків насправді не є поляками. Поширений стереотип про те, що кожен поляк у Білорусі є католиком, здебільшого не підтверджений автоідентифікаціями, водночас білорус-католик відносно часто є особою із виразною білоруською національною свідомістю [311, с. 164]. Іншим суттєвим фактором неприйнятності релігійного критерію є констатація того, що серед представників польської національної меншини можна знайти таких, які сповідують православ'я.

Фрагментарну інформацію стосовно цієї проблеми знаходимо в дослідженнях, проведених у 1993 р. польським соціологом А. Садовським на території Гродненської області РБ. Отримані ним результати свідчать, що 20,8 % респондентів, які задекларували польську національність, були православного віросповідання. Водночас, серед опитаних білоруської національності було тільки 13,9 % католиків [381, с. 97-99]. Таким чином, проблема чисельності польської меншини в РБ продовжує залишатися

дискусійною. Залишається тільки визнати, що встановлення чисельності польської національної меншини в РБ є неможливим, а всі наведені дані є умовними. Можна, однак, припустити, що принаймні у восьми районах Білорусі поляки становлять помітну частину населення – від 25 % до 40 % мешканців Лідського, Щучинського, Волковиського, Івеницького, Браславського, Зельвського, Воложинського районів і м. Гродна [422, с. 143].

Не менш складним залишається питання визначення головних чинників формування почуття національної приналежності у представників польської меншини в РБ. Самоідентифікація білоруських поляків не є безпосередньо пов'язаною із рівнем знання та використання польської мови у повсякденному спілкуванні. Свідченням цього є те, що при переписі населення в РБ від 1989 р. польську мову визнали рідною близько 55 700 осіб (13,4 %), білоруську – 266 800 (63,9 %), російську – понад 99 тис. (22,6 %). У зв'язку з цим правильним виглядає твердження польської дослідниці А. Желіньської про те, що в Білорусі немає автохтонних поляків, які б послуговувалися виключно польською мовою [187, с. 30]. Зазвичай це люди, які використовують дві або й три мови і лише в деяких сім'ях польська є мовою родинного спілкування. Польську мову здебільшого знають представники старшого покоління, які пам'ятають її ще з навчання у довоєнних польських школах.

Характерною рисою їх сприйняття мовного питання є емоційне ставлення до вживання польської мови, знання якої вони розглядають не інакше як релігійний та патріотичний обов'язок. Однак переважна більшість родин, які окреслюють себе як польські, розмовляють між собою по-російськи або використовують білоруський діалект [344, с. 65]. Так, згідно із результатами проведеного в РБ 1999 р. перепису населення, лише 16,5 % поляків, що проживали в РБ, назвали польську мову мовою їхньої національності. Відповідно серед сільських мешканців цей показник склав 19,6 %, а в середовищі міщан – 14 % [354, с. 146].

Не всі представники польської меншини в РБ вважали знання польської мови вирішальним чинником у визначенні національної приналежності. Подібні міркування характеризували осіб середнього та молодшого покоління, які, як правило, не володіли польською мовою, або ж знали її на досить низькому рівні, але одночасно вважали себе поляками. Певні зміни у ставленні до мовного питання розпочалися паралельно з початком процесу інституалізації національного життя польської меншини. Важливе значення в цьому відіграло створення польських товариств та об'єднань в Білорусі.

Перша польська організація – Польське культурно-освітнє об'єднання ім. Адама Міцкевича („Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe im. Adama Mickiewicza”) з'явилося 10 серпня 1988 р. у Гродні. Спочатку це об'єднання налічувало 50 осіб, а його головою було обрано Тадеуша Гавіна. В лютому 1990 р. почало діяти Польське культурно-освітнє об'єднання ім. Ромуальда Траугутта („Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe im. Romualda Traugutta”) у Бресті, до якого вже через кілька місяців діяльності входило понад 1500 членів. З 15 грудня 1990 р. у Бресті розпочав свою діяльність також Польський народний університет („Polski Uniwersytet Ludowy”). Зауважимо, що у Брестській області було створено навіть „Клуб шанувальників польської мови” („Klub Miłośników Polskiej Mowy”), а в Барановичах – організацію „Рота” („Rota”) [187, с. 33]. 16 червня 1990 р. всі польські товариства та організації об'єдналися в Союз поляків у Білорусі (СПБ), який було зареєстровано в січні 1991 р.

У 1998 р. в СПБ налічувалося близько 30 тис. осіб, які були об'єднані в 6 обласних, 51 районну та 150 сільських організацій [137, с. 3]. Щоправда, вказана кількість від самого початку не була сталою, а весь час зростала¹³. Будучи суспільно-культурною організацією, СПБ ставив собі за мету сприяти національному відродженню поляків у РБ, а також допомагати у формуванні національної свідомості серед представників польської меншини. Водночас

---

¹³ Так, відразу після реєстрації СПБ нараховував 10 тис. учасників, а в кінці 1991 р. – понад 14 тис. У червні 1995 р., у свою п'яту річницю, СПБ об'єднував понад 25 тис. поляків.

наголошувалося на необхідності пропагування польської мови та культури за допомогою розвитку польської освіти та шкільництва. Пріоритетним завданням ставав захист прав польської меншини [286, с. 258]. Реалізація окреслених цілей та завдань передбачала створення низки об'єднань та товариств, що мали охоплювати якомога більше сфер суспільної активності представників польської меншини.

Паралельно, під патронатом СПБ, розгорнули діяльність такі структури: об'єднання лікарів, спортивний клуб, жіноче коло, гурток молоді, об'єднання польських комбатантів та ін. Діяльність СПБ на зламі ХХ – ХХІ ст. спиралася на функціонування так званих „Польських Домів” („Domów Polskich”), побудованих або куплених та відремонтованих за кошти польської спільноти, а також спонсорів із Польщі та Великої Британії. „Польські Доми” існували у Гродні, Барановічах, Ліді, Щучині, Могильові, Несвіжі, Осмяні, Брасулаві, Порозові та інших містах. Загалом, у 2001 р. їх налічувалося 14 [144, с. 6].

Також за сприяння СПБ друкувалися майже всі польські періодичні видання в РБ. Загальнодержавний характер мала газета „Голос з-над Немана” („Głos znad Niemna”), що існувала з 1989 р., та кварталник „Польський журнал” („Magazyn Polski”), що виходив з 1998 р. Наклад цих видань складав по 9,5 тис. екземплярів кожен [422, с. 195]. Більш спеціалізованим виданням був щомісячник „Слово Батьківщини” („Słowo Ojczyzny”), оскільки спрямовувався на допомогу вчителям у навчанні польської мови. Натомість двомісячники „Лідзька Земля” („Ziemia Lidzka”) та „Польське слово з Барановичів” („Polskie Słowo z Baranowicz”) були регіональними газетами. Поза структурами СПБ виходив лише релігійний щомісячник римо-католицької парафії в Слонімі „Лист до Тебе” („List do Ciebie”) [338, с. 246].

Активна суспільна та культурна діяльність СПБ від самого початку стала об'єктом критики з боку білоруської національно зорієнтованої інтелігенції, зосередженої довкола БНФ (В). Подібна реакція була зумовлена, в першу чергу, побоюваннями заміни русифікації полонізацією, що було цілком можливим,

зважаючи на слабкість білоруської національної ідеї. З іншого боку, в національній опозиції, згідно із міркуваннями В. Карабалеви́ча, були підстави вважати, що партійна номенклатура штучно використовувала СПБ на протидію до білоруського національно-демократичного руху [208, с. 578]. Проте подальший розвиток внутрішньополітичних процесів у РБ призвів до суттєвої зміни ставлення керівництва БНФ (В), а також інших політичних сил країни до польської національної меншини загалом та СПБ зокрема. Особливого значення СПБ набував із наближенням президентських виборів у РБ 1994 р., оскільки практично кожен кандидат на посаду президента прагнув заручитися підтримкою польської меншини.

16 квітня 1994 р. відбулася зустріч лідера БНФ (В) З. Пазняка із керівництвом СПБ у Гродні. У її підсумку було прийняте рішення про розвиток активного співробітництва між двома організаціями [176, с. 1]. 19 квітня 1994 р. у Гродні із візитом перебував С. Шушкевич. В ході зустрічі із діячами СПБ, окрім загальних питань політичної та економічної ситуації в республіці, були обговорені проблеми польської національної меншини, де особливу увагу надали аспекту сприяння розвитку польського шкільництва в РБ [177, с. 1]. 17 травня 1994 р. з представниками СПБ зустрівся прем'єр-міністр РБ В. Кебіч, який також запевнив про готовність сприяти будівництву польської школи в Гродні [115, с. 1].

За голоси польської меншини в передвиборчій кампанії боровся також і О. Лукашенко. Перебуваючи 16 квітня 1994 р. у Гродні, він наголошував, що буде підтримувати поляків та шукатиме шляхів, що вестимуть до співпраці між урядом республіки та керівництвом СПБ [175, с. 2]. Отже, 1992–1994 рр. характеризувалися подіями національного відродження білоруських поляків, що, зокрема, виявилось у динамічному розвитку польських організацій у РБ. Процес реставрації польських осередків та товариств відбувався практично без жодної фінансової допомоги зі сторони білоруського уряду. Відповідно,

обіцянки головних кандидатів на пост президента республіки надати допомогу у розвитку польського шкільництва не знайшли практичного втілення.

У наступні роки представники польської меншини періодично нагадували новообраному президенту про невиконання його передвиборчих обіцянок стосовно побудови польської школи. Зокрема, 19 квітня 1995 р. на головній площі Гродна близько 500 осіб провели демонстрацію, в ході якої вимагали від керівництва держави збудувати польську школу [171, с. 7]. Ще раз на зазначеній проблемі наголосив Т. Гавін під час святкування п'ятої річниці СПБ 16 червня 1995 р. Він відзначав, що, незважаючи на багаторазові обіцянки, білоруські урядовці не поспішають допомагати у будівництві двох польських шкіл у Гродні та Волковиську [127, с. 7]. Такі малочисельні демонстрації представників польської національної меншини в РБ та критичні висловлювання керівництва СПБ не вносили динамізму та конструктивності не лише у відносини між організацією та офіційним керівництвом країни, але й у польсько-білоруські міждержавні взаємини.

Не сприяв розвитку польсько-білоруського співробітництва прийнятий керівництвом РБ після 1994 р. курс на інтеграцію з Росією та гасла про утворення спільноти східнослов'янських народів, що його супроводжували. Відзначимо, що офіційно деклароване ставлення керівництва РБ до польської меншини не трансформувалося, проте радикально змінився підхід до її вимог. У результаті поляки, як єдина звинувачувана у прозахідності національна меншина в РБ, стали для місцевих адміністрацій чужорідним елементом і втіленням колективного „зла Заходу” [407, с. 168]. На наш погляд, до цього призвело не лише несприйняття керівництвом РБ прозахідних орієнтирів РП, але й підтримка СПБ білоруської національної опозиції.

Офіційна влада РБ небезпідставно розглядала представників польської меншини та опозиційних політиків держави як союзників та політичних партнерів. Так, на парламентських виборах у Білорусі 1995 р. взаємопідтримка між СПБ та БНФ (В) ставала все більш очевидною. Більше того, деякі учасники

СПБ навіть балотувалися від БНФ (В). Однак до парламенту не було обрано жодного кандидата СПБ [208, с. 581]. З цього часу ототожнення поляків та БНФ (В) із Заходом стає своєрідною аксіомою для чинної білоруської влади, яка дедалі частіше наголошувала на доцільності панславістично-російського співробітництва. Це означало повернення до доктринального підходу у відносинах між РБ та РП, який полягав у розмежуванні радянсько-великоруських та західних цінностей [422, с. 261].

У будь-якому разі зорієнтованість СПБ на опозиційних політиків та спільна критика ними офіційного керівництва держави призвела до регулярних конфронтацій у взаємовідносинах. Одним із найбільш проблемних аспектів цього періоду залишалось питання побудови у Гродні польської школи. Так, голова СПБ Т. Гавін, говорячи про нагальні проблеми польського шкільництва у Білорусі, заявив: „якщо білоруські чиновники не хочуть будувати нових польських шкіл, тоді вони повинні віддати нам будинки, у приміщеннях яких колись були розташовані польські школи” [169, с. 3]. Таку позицію Т. Гавіна негативно сприймали як місцеве, так і вище керівництво РБ, що в кінцевому підсумку спровокувало появу нових протиріч.

Подібні висловлювання голови СПБ, а також активну політичну позицію Союзу підтримували не всі представники польської національної меншини в Білорусі. Це стало очевидним на конференції СПБ 3 грудня 1995 р., де відбувся його розкол, що спричинило створення Об'єднання польської шкільної матиці (ОПШМ) (*Stowarzyszenie Polskiej Macierzy Szkolnej*) [187, с. 34]. Це об'єднання в РБ визначило для себе ціль – розвиток польського шкільництва, що до цього часу було пріоритетним завданням СПБ. Головна Рада СПБ негативно сприйняла заснування ОПШМ і виключила можливість співпраці із нею. Т. Гавін поставив питання про можливість відлучення керівництва ОПШМ від СПБ, якщо воно відмовиться об'єднатися з СПБ [40, с. 1].

Таким чином, становище польської меншини в РБ значно погіршилося, що було зумовлено політичною діяльністю СПБ, яку критично оцінювало офіційне

керівництво держави, та внутрішнім розколом у середовищі білоруських поляків.

Подальший розвиток взаємовідносин між польською меншиною та керівництвом РБ не зазнав будь-яких позитивних змін, зрештою, як і двосторонні польсько-білоруські взаємини. Ставлення СПБ до білоруського істеблішменту в окремих питаннях частково нагадувало політику „критичного діалогу”. 12 вересня 1998 р. СПБ вслід за польським урядом проігнорував святкування 200-ої річниці від дня народження Адама Міцкевича [335, с. 168-169]. У Новогрудку, де проходило святкування, РБ представляв прем'єр-міністер С. Сідорський, а РП – лише директор департаменту музеїв Міністерства культури і мистецтв. У такий спосіб офіційна Варшава продемонструвала свою незацікавленість цією річницею, а білоруське вище керівництво зайняло в цьому питанні протилежну позицію. Зокрема, було виділено кошти з бюджету РБ на реконструкцію будинку в с. Заоссе (неподалік від Новогрудка), де народився письменник. Також Білоруський Національний Банк викарбував срібну монету, присвячену його ювілею, номінальна вартість якої складала 10 рублів.

До бойкоту святкування значною мірою спричинився тодішній голова СПБ Т. Гавін, який у своєму інтерв'ю газеті „Нові Контрасти” відкрито заявляв: „бойкотуючи святкування річниці А. Міцкевича в Новогрудку, ми таким чином висловили своє незадоволення із приводу поганого ставлення до польської національної меншини у цьому місті” [137, с. 4]. Найбільше Т. Гавіна обурювало те, що керівництво міста впродовж двох років відмовляло СПБ у створенні при міській школі першого класу із польською мовою навчання [335, с. 169].

Впродовж 1999 р. відносини СПБ та білоруського керівництва залишалися незмінними і зводилися до критичних оцінок внутрішньої та зовнішньої політики офіційного Мінська. Щоправда, цікавою подією, яка заслуговує на окрему увагу, стала заява О. Лукашенка на білоруському телебаченні про те,

що він не допустить проведення в Гродні з'їзду, на якому представники СПБ будуть закликати до оголошення польської автономії в межах білоруської держави. На початку квітня 1999 р. О. Лукашенко офіційно застерігав поляків Гродненської області щодо неприйнятності будь-яких сепаратистських настроїв окремих діячів Союзу [130, с. 7].

Це викликало здивування серед представників СПБ, які наголошували на безпідставності подібних застережень. Т. Гавін, коментуючи слова О. Лукашенка, відзначав: „Мені не вистачає слів, щоб прокоментувати цю заяву, оскільки я навіть не можу організувати у Гродні з'їзд районних керівників СПБ” [131, с. 11]. Водночас голова Союзу наголосив на існуванні реальної загрози для прав та свобод польської національної меншини в Білорусі. Також він акцентував увагу на безпідставності звинувачень СПБ з боку білоруського керівництва у надмірній політичній заангажованості. Своєю чергою білоруська влада теж спростовувала подібні критичні заяви представників польської меншини [168, с. 7].

Важливо зауважити, що в 1999 р. стосунки між польською меншиною та державним керівництвом РБ частково ставали заручниками міжнародних подій, а саме військової операції НАТО в колишній Югославії. У червні 1999 р. про загрозу польської меншини в Білорусі виразно сказав голова Комісії у справах безпеки Державної Думи РФ В. Ілюхін [132, с. 7]. Він заявив, що країни Заходу та НАТО, використавши підтримку поляків у Гродні та Гродненській області, планують одразу після закінчення війни в Югославії зініціювати в Білорусі заворушення подібні до Косовських [299, с. 89-90].

В цілому ж політика Білорусі стосовно польської національної меншини характеризувалася, з одного боку, бюрократичними ускладненнями, а з іншого – уникненням відкритої конфронтації. На наш погляд, білоруська влада була зацікавлена в тому, щоб презентувати РБ як спокійну державу – без етнічних та релігійних конфліктів. Однак, у межах так званої чергової перереєстрації, яку повинні були пройти всі суспільні та політичні організації РБ, СПБ впродовж

декількох місяців не вдавалося потрапити до нового реєстру [397, с. 196]. Головною причиною цього стали сумніви білоруських чиновників щодо того, чи СПБ функціонує у відповідності до свого статуту. З огляду на це до Міністерства юстиції РБ було надіслано прохання з'ясувати легітимність його діяльності [129, с. 8].

Таке звернення, а також низка інших претензій СПБ до офіційного керівництва держави (звинувачення у дискримінації польської меншини владою, небажання надати дозвіл на будівництво польської школи в Новогрудку тощо) стали приводом для організацій СПБ акцій протесту проти політики білоруської влади щодо польської національної меншини. Так, 13 березня 1999 р. в Гродні перед будинком, у якому був розміщений СПБ відбулася демонстрація, у якій взяло участь кілька десятків учасників Союзу [108, с. 11]. Її результатом стало те, що у вересні 1999 р. СПБ все-таки було зареєстровано, а Т. Гавіна оштрафували за організацію несанкціонованих масових зібрань штрафом у розмірі 1200 дол. [132, с. 7].

Важливою подією, яка могла позитивно вплинути на попередній стан взаємовідносин між польською національною меншиною в РБ та офіційним Мінськом, стала зміна керівництва СПБ. У липні 2000 р. Т. Гавін пішов з посади голови СПБ відразу після того, як виявилось, що білоруське КДБ завербувало його заступника Ю. Пожецького [298, с. 529]. Щоправда, Т. Гавін причиною свого передчасного звільнення (за 8 місяців до закінчення терміну його головування в СПБ) вказав небажання втягувати Союз у політичну боротьбу, що суперечило б його статутіві. Відзначимо, що у президентській передвиборчій кампанії 2001 р. Т. Гавін працював у виборчому штабі кандидата від демократичних сил С. Домаша [299, с. 91].

Новим головою СПБ 18 листопада 2000 р. було обрано Тадеуша Кручковського, який обіймав цю посаду до 2005 р. Одразу ж після обрання він наголосив, що варто кардинально переглянути ставлення СПБ до білоруської влади. Також в інтерв'ю газеті „Советская Белоруссия” Т. Кручковський

підкреслив, що „будучи суспільно-культурною організацією, Союз поляків у Білорусі повинен бути аполітичним” [92, с. 1]. Окрім цього він, намагався переконати офіційну Варшаву, що немає сенсу підтримувати білоруську опозицію, яка за своїм змістом, на його думку, була націоналістичною та антипольською. Водночас, будучи переконаним у тому, що польська влада повинна говорити про білоруських поляків із керівництвом РБ, новий голова радив припинити попередню практику бойкоту. Ключовою тезою Т. Кручковського було те, що СПБ повинен дбати виключно про інтереси поляків, а не займатися поваленням режиму [327, с. 117].

Також Т. Кручковський особливу увагу звертав на необхідність проведення офіційною Варшавою активної східної політики та пропонував відмовитися від застосування тактики неспівробітництва. На його думку, польська національна меншина мала б зайняти одне з провідних місць у налагодженні польсько-білоруської взаємодії. Т. Кручковський виступив, зокрема, з ініціативою відновлення двосторонньої співпраці за допомогою так званого польського лобі в Білорусі (тобто національної меншини) [328, с. 230]. Подібні міркування висловлювали й інші учасниками СПБ. Наприклад, голова Брестського відділення СПБ А. Філіпчук відзначав, що кожен польсько-білоруський дипломатичний скандал суттєво погіршує ставлення білоруської влади до польської меншини. Він теж наголосив, що через подібні інциденти офіційне керівництво не розглядає представників польської національної меншини як громадян РБ, а лише як десант ворожої держави [104, с. 3].

Іншим важливим питанням, на якому зосередило свою увагу нове керівництво СПБ, був виїзд білоруської молоді на навчання у польські вищі навчальні заклади. Наголошувалося на тому, що таке навчання, замість того щоб допомагати у творенні нової польської інтелігенції в Білорусі, стало для значної частини білоруської молоді шансом виїзду до РП на постійне проживання. Таку тенденцію, на думку Т. Кручковського, схвально сприймала білоруська влада, яка таким чином позбувалася потенційної загрози в особі

якіснової еліти [328, с. 231]. Проте позиція польської влади щодо цього питання була дещо іншою. Посилаючись на офіційну статистику, відповідно до якої станом на 2000 р. із 150 кандидатів на навчання прийнято лише 37, Генеральний Консул РП у Гродно С. Шостак стверджував, що „не всі діти, які навчаються у польських школах, потім автоматично будуть навчатися у польських університетах” [183, с. 12]. З такою думкою, на наш погляд, слід погодитися, однак, водночас, варто брати до уваги й такі чинники: по-перше, наведена вище статистика відображає виключно Гродненську область, тому зрозуміло, що реальна чисельність молоді, яка щороку виїжджає на навчання, є дещо більшою; по-друге, до вищих навчальних закладів РП вступали найкращі учні, які, як правило, після п'яти років навчання залишалися на постійне проживання в РП.

Узагальнюючи перші роки діяльності СПБ під керівництвом Т. Кручковського, слід відзначити, що Союз увесь час відгороджувався від антилукашенківської опозиції. В той же час, як слушно зауважив М. Куркевич, загальні результати роботи від цього не стали кращими [335, с. 169]. Більше того, частина СПБ (група, що підтримувала попереднього голову СПБ) увесь час критикувала Т. Кручковського та його команду у бездіяльності та залежності від офіційної влади РБ [274]. Подібні конфронтації між представниками польської меншини не лише деструктивно впливали на діяльність Союзу, але й ускладнювали розвиток польсько-білоруських відносин. Відповідно, дії окремих членів СПБ (С. Почобута та Л. Подляха), які на знак протесту проти діяльності нового керівництва вдавалися до страйків та голодування, не мали підтримки зі сторони офіційної Варшави [141, с. 9].

Подальші дії так званої реформаторської частини Головної Ради СПБ, спрямовані на те, щоб змусити Т. Кручковського піти з посади голови СПБ закінчилися безуспішно. У березні 2003 р. Т. Гавіну та його прихильникам не вдалося провести Надзвичайний з'їзд СПБ, на якому планувалося звільнити тодішнього голову. Причиною цього стало представлення Т. Кручковським

документів, які засвідчували те, що Т. Гавін є працівником КДБ [164, с. 4]. Постійні суперечності всередині СПБ були значною проблемою для МЗС РП на початку ХХІ ст., оскільки вони могли вплинути на міждержавну взаємодію.

Таким чином, суспільно-політична діяльність польської національної меншини в РБ мала суттєвий вплив на польсько-білоруські відносини. Після розпаду СРСР вона почала відігравати активну роль у суспільно-політичному житті країни. Упродовж першої половини 90-х рр. ХХ ст. було відновлено, а також створено низку нових товариств та організацій, які працювали над відродженням польської національної свідомості серед білоруських поляків. Суттєвим аспектом був також розвиток польського шкільництва. Вказана проблема була одночасно настільки пріоритетною і проблематичною, що навіть призвела до фактичного розколу всередині СПБ. Такі конфлікти погіршували ставлення білоруського керівництва до польської меншини, яке й без того розглядало її не інакше, як деструктивний чинник – безпосередню загрозу виникнення етнічного конфлікту. З іншого боку, постійне втручання голови СПБ Т. Гавіна у проблеми політичного характеру (критика внутрішньої та зовнішньої політики О. Лукашенка) не залишало місця хоча б для якого-небудь консенсусу. Єдиним наслідком позиції Т. Гавіна, було погіршення й без того непростих відносин між офіційними Мінськом та Варшавою. Часткове покращення попередньої ситуації настало відразу після зміни керівництва в СПБ.

Більш поміркований підхід його нового голови Т. Кручковського сприяв нормалізації ставлення білоруської влади до польської меншини. Однак його стратегія невтручання у політичні справи, а також відсутність різких випадів щодо президента О. Лукашенка викликала гостру дискусію в середовищі самих же білоруських поляків. Зокрема та їх частина, яка підтримувала попередню політику колишнього голови СПБ Т. Гавіна виступала із різкою критикою Т. Кручковського, звинувачуючи його у підпорядкуванні та служінні недемократичній білоруській владі.

4.2. Становище білоруської меншини в Польщі

Розгляд становища, а відтак і діяльності білоруської національної меншини в РП, подібно як і польської в РБ, передусім потребує з'ясування кількості її представників, їх розміщення, а також аналізу соціальної активності в польському суспільстві. Донедавна в Польщі чисельність національних меншин окреслювалася досить умовно. Зокрема, в 90-х рр. ХХ ст. вважалося, що загалом вони становлять від 1,2 млн до 1,6 млн осіб, тобто близько 3-4 % громадян країни. Беручи до уваги відповідні підрахунки, польський дослідник Гжегож Януш виділяє три групи національних меншин у РП:

1) великі, чисельність яких становить приблизно 300-400 тис. кожна, до яких зараховано білоруську, німецьку і українську;

2) меншини середньої величини, які нараховують від декількох до десятків тисяч осіб кожна (литовська, лемківська, вірменська, ромська, словацька, єврейська);

3) малочисельні (не більше 5 тис. чоловік). До таких зараховано чеську, караїмську, російську та татарську [309, с. 53].

Проблема встановлення чисельності білоруської національної меншини в РП, відповідно як і польської в РБ, є досить складною. Після Другої світової війни на Білосточчині проживало близько 160 тис. білорусів, однак вже через кілька років, як вважає Є. Міронович, їх чисельність зменшилася до 125 тис. осіб [348, с. 115-116]. Міністерство суспільної адміністрації, до компетенції якого входили справи національних меншин, підрахувало, що станом на 1949 р. в Польщі проживало лише 110 тис. білорусів. Такий спад у порівнянні з 1945 р., на думку П. Еберхардта, був наслідком репатріації до СРСР, яка охопила 34 тис. представників білоруської національності [290, с. 124]. У наступні роки чисельність білоруської національної меншини дещо зросла. Згідно з урядовими даними, з 1971 р. кількість білорусів в РП оцінювалася на рівні 180 тис. чоловік.

Поряд із загальним зростанням зацікавленості тематикою національних меншин у РП у 90-х рр. ХХ ст. з'явилися нові відомості про чисельність окремих національних груп. За даними сеймової комісії національних та етнічних меншин, білоруська меншина налічувала 250-300 тис осіб. Окремі діячі білоруської меншини в Польщі вважали, що насправді до її складу входить понад 300 тис. чоловік [421, с. 32-33].

Ми дотримуємося думки, що наведені підрахунки не можна вважати вірогідними, оскільки результати максимальних оцінок білоруської меншини в Польщі спираються на статистику кількісного складу осіб православного віросповідання. Цікаво, що проблема з'ясування чисельності національних меншин виникає також зі специфіки пов'язаної з визначення групової приналежності. Білоруси на тлі інших національних меншин характеризувалися значними розбіжностями в національно-етнічних ідентифікаціях. До прикладу характерна назва „білоруський” ще донедавна була досить умовною, часто не мала будь-якого зв'язку з білоруськими національними цінностями, а ототожнювалося виключно з етнічною групою. Внаслідок цього до білоруської меншини зараховували осіб із білоруською, а також неоднозначною та подвійною самоідентифікацією („тутейшів”, „росіян”, „польських білорусів”, „тутейших білорусів”, „поляків білоруського походження” тощо) [422, с. 132].

Більш об'єктивні дані про реальну кількість білорусів у Польщі представлені у підсумках загальнопольського перепису населення, проведеного у 2002 р. Згідно із ним у РП проживає лише 48,7 тис. білорусів [323], більшість із яких територіально розселена на Підляшші. Поза Білостоком, де їх чисельність перевищувала 7 тис. чоловік, вони сконцентровані у південно-східній частині воєводства. Заселяли здебільшого гміни, де переважало населення православного віросповідання. Зокрема у Хайновському повіті білоруси становили приблизно 40 %, а у невеликих населених пунктах – понад 50 %. Між Хайнувкою та Бельськом Підляшським були розташовані 4 гміни, в яких виразно домінували білоруси: Чижі – 81,8 %, Дубіче Церквене – 81,3 %,

Орла – 68,9 %, Хайнувка – 64,9 % [388, с. 102]. Важливим культурним та інтелектуальним осередком білорусів у Польщі був і залишається Білосток, центр регіону. Окремі групи білоруської інтелігенції проживали також у великих містах РП – Варшаві, Гданську, Ольштині та Любліні.

Таким чином, наведені дані перепису 2002 р. (навіть якщо вони дещо занижені) дають підстави говорити про поступовий процес асиміляції білоруської меншини в Польщі, одним із чинників чого можна вважати урбанізацію. Як переконаний польський соціолог Гжегож Бабінський, саме вона пришвидшила асиміляційні процеси білоруської національної меншини, що призвело до зменшення чисельності осіб, які вважають себе білорусами [253, с. 143-144]. Водночас невпевненість щодо національної приналежності автоматично змінювалася на користь польської. У такому контексті доцільно погодитися з Є. Вашкевичем, який у своїх наукових розвідках відзначав, що білоруськість у РП утримується виключно на етнічно-культурно-локальному рівні, а коли йдеться про визначення почуття національної ідентичності, вона витісняється польськістю [407, с. 169].

Асиміляція білоруської меншини в РП має вибіркового характеру, що впливає на зміну її соціальної структури. Цей процес передусім охопив найбільш комунікабельних та освічених представників білоруської національної меншини в РП. Про білоруську ідентичність часто заявляють мешканці сіл, які, по-перше, є нечисельними, а по-друге, – малоосвіченими. Проте тільки незначна кількість представників середнього класу ототожнює себе з білоруськістю [388, с. 105].

Суттєвий вплив на утвердження почуття національної свідомості та суспільну активність білоруської меншини мали події 1980 р. Так звані серпневі події 1980 р. (підписання серпневих угод між Страйковим комітетом підприємств та урядом ПНР в Щецині, Гданську і Ястшемб'ю; утворення незалежної самоврядної професійної спілки „Солідарність”) стали вихідним пунктом для формування нової національної свідомості в середовищі частини

польських білорусів. Так, історики Е. Міронович та О. Латишонек зазначають, що „відродження в той період польської державної думки закликала частину молодих білоруських інтелігентів до роздумів над питанням власної національної приналежності” [355].

Головним її визначником для польських білорусів незмінно залишалася релігія, а зокрема православ'я, яке інтерпретувалося як „російська віра” на противагу „польській вірі” – тобто католицизму. Однак, хоча Церква й оберігала білорусів від асиміляційних впливів римо-католицького Костелу, вона все ж не створила жодних білоруських національних цінностей, довкола яких могло б проходити відродження білоруського народу [391, с. 544]. Серед інших чинників можна виокремити мову та етнічну культуру. Упродовж 2001–2002 навчального року білоруську мову (як рідну) вивчало близько 3500 учнів у 39 освітніх закладах. Проте аналіз статистичних даних про навчання білоруської мови в РП свідчить про тенденцію до зменшення їх кількості. Причиною цього, на думку польської дослідниці Є. Погожалой, була недостатність фінансування [369, с. 148].

Число осіб, які вивчали білоруську мову та використовують її у повсякденному житті, теж знижувалося. Мова не є головним критерієм національної приналежності для білорусів у РП. Підтвердженням цього є результати перепису 2002 р. Більшість із тих, що задекларували білоруську національність, розмовляють здебільшого по-польськи або взагалі не знають білоруської мови [110, с. 10]. Причину таких змін, на нашу думку, не варто шукати лише в інституційних складностях, нестачі навчальних підручників чи вчителів, але й у стані національної свідомості самих білорусів. Якщо окремі лідери білоруських представництв білоруської національної меншини в Польщі зацікавлені у відкритті нових шкіл з білоруською мовою навчання, то більшість польських білорусів не надає цьому важливого значення [324]. Для них білоруська мова має лише приватно-родинний характер і вживається переважно у селах, тому її розглядають як сільську – таку, що обмежує кар'єрне зростання.

Білоруська меншина в РП не належить до групи із високим рівнем суспільної активності і характеризується внутрішньою, віковою та ідеологічною розділеністю [263, с. 166]. З огляду на це польські білоруси були зосереджені довкола кількох осередків, діяльність яких спрямовувалася на підтримку і розвиток культури та національної свідомості білорусів у Польщі. Найстаршою білоруською організацією в РП є Білоруське суспільно-культурне товариство (БСКТ) (Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne), зареєстроване ще 26 лютого 1956 р. [339, с. 155]. Ініціатива його створення виникла в середовищі, безпосередньо пов'язаному з Польською об'єднаною робітничою партією. Багато із його учасників організували білоруський рух ще перед Другою світовою війною, будучи членами Комуністичної партії Західної Білорусі та „Громади”. Як виявилось, це стало сприятливим фактором для подолання труднощів реєстрації та співпраці з тодішнім керівництвом держави.

Згідно зі статутом БСКТ, прийнятим у 1993 р., Товариство поставило собі за мету: 1) діяльність, спрямовану на зміцнення приязного співжиття білорусів з поляками; 2) всебічну популяризацію знань про РБ; 3) організацію та розвиток білоруського мистецтва, культури, наукової та літературної творчості; 4) видавничу діяльність, збереження та пропагування білоруського фольклору тощо [317, с. 181]. Головою БСКТ був Я. Сичевський. Товариство мало 18 відділень, розміщених переважно в Білостоцькому воєводстві, а також у Варшаві. На свою діяльність у 1994 р. воно отримало від Міністерства культури та спорту РП дотацію у розмірі 337 млн злотих [356, с. 101].

Після 1989 р. виникли нові організації польських білорусів у РП, які переважно були в опозиції до БСКТ. Критика попереднього монополіста у сфері організації суспільного життя білоруської меншини стосувалася, по-перше, прокомуністичної ідеологічної зорієнтованості, а по-друге, безгосподарності. Вже 1993 р. група діячів БСКТ, яка не схвалювала його програму та напрямки запланованих змін, утворила Союз білорусів у

Республіці Польща (СБРП) (Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej) [422, с. 187]. Союз займався координацією діяльності інших новостворених організацій. До складу СБРП увійшли організації творчих напрямків – Білоруське літературне об'єднання „Біловежа”, Білоруське історичне товариство, Об'єднання білоруських журналістів, Програмова Рада тижневика „Нива”, Білоруське Об'єднання Студентів, Білоруське товариство „Хата” в Гданську, Союз білоруської молоді (підпорядковувався СБРП до 1996 р.).

Суттєву роль в активізації діяльності цих товариств та об'єднань відіграла видавнича діяльність. Найстаршою білоруськомовною газетою в Польщі є тижневик „Нива”, який виходить з 1956 р. До 1997 р. її головним редактором був Е. Міронович, якого замінив на цій посаді В. Луба. Наклад тижневика становить 2 тис. екземплярів [317, с. 192]. Іншим популярним суспільно-культурним виданням є щомісячник „Часопис”. Його друкують з 1990 р. польською та білоруською мовами загальним накладом 3 тис. примірників. До менш популярних газет можна зарахувати „Голос Городка” та „Дискусія-Дискусія”. Кожне з цих періодичних видань, хоча й має регіональний характер, однак на своїх шпальтах презентує новаторський підхід до окремих питань білоруської історії та культури. Видається також білоруськомовний релігійний бюлетень „Фос”, дві сторінки матеріалів білоруською мовою містить і „Православний огляд” [356, с. 7; 362, с. 11].

Добре налагоджена видавнича діяльність посилювала протиріччя в середовищі польських білорусів, відкриваючи на шпальтах газет простір для дискусії між конкуруючими товариствами та організаціями. За такої ситуації, як переконаний Я. Сичевський, тексти, опубліковані в таких періодичних виданнях як „Часопис” та „Нива”, часто спричиняли породження ненависті до Білорусі, принижували самих білорусів, а також Православну Церкву та духовенство [105, с. 5].

На відміну від польської національної меншини в РБ представники білоруської в ПР, починаючи з 1989 р., проводили активну політичну

діяльність. Зокрема, білоруські поляки брали участь у виборах до місцевого самоврядування та парламенту. У лютому 1989 р. з ініціативи Ю. Туронка було створено Білоруський клуб (БК). Він об'єднував здебільшого колишніх діячів Білоруського об'єднання студентів та осіб, які раніше не належали до жодної позаурядової чи політичної організації [350, с. 121].

Своїм головним завданням БК визначав формування нових, не пов'язаних із комуністичною владою білоруських еліт. Його першим кандидатом до Сейму став історик Є. Міронович, а до Сенату – літератор С. Яновіч, однак жоден із них не зміг набрати потрібної кількості голосів. Це сталося, на думку М. Андросюка, з двох причин. Першою із них дослідник називає велику кількість кандидатів, які боролися за голоси білоруського та православного електорату [251]. З цією точкою зору варто погодитися, оскільки напередодні виборів справді не було порозуміння між Білоруським виборчим комітетом (БВК) та активістами Православної Церкви. У підсумку окремо від БВК на вибори пішов Православний виборчий комітет (ПВК). Другою причиною, як виявилось пізніше, стала абсолютна на той час суспільна підтримка започаткованих „Солідарністю” структурних змін. Так, зі ста кандидатів від „Солідарності” боротьбу за місце в Сенаті програв тільки один [251].

Вже на президентських виборах 1990 р. представники білоруської меншини в Польщі не підтримали жодного кандидата від „Солідарності”. Натомість більшість білорусів проголосувало за В. Цімошевіча, який, маючи близьке до білоруських прізвище, сприймався як „своя людина” [388, с. 108]. Таким чином, можна констатувати, що білоруська національна меншина підтримувала „Солідарність” лише на початку 80-х рр. ХХ ст. Проте з часом її почали оцінювати як католицько-націоналістичний рух, а відтак – антибілоруський та антиправославний.

У лютому 1990 р. на основі Білоруського клубу було створено першу політичну партію білорусів у Польщі – Білоруське демократичне об'єднання (БДО), головою якої було обрано С. Яновіча. У політичній програмі БДО

вказувалося, що партія має ліберально-демократичне спрямування. Як виявилось згодом, програма партії була абсолютно незрозумілою для більшості білорусів. Окрім постулатів національного характеру, БДО пропонувало створити Союз гмін Східної Білосточчини, а також спільно здобувати та відкладати кошти для реалізації інвестиційних програм у сфері сільськогосподарського виробництва [355].

Напередодні нових парламентських виборів у РП, запланованих на 27 листопада 1991 р. БДО прийняло рішення про самостійну участь у них. Всупереч нереалізованим попереднім намаганням цього разу теж не вдалося об'єднати всіх білоруських та православних кандидатів в одному виборчому комітеті. Відповідно, білорусів репрезентувало два виборчі комітети. Православне братство, очолюване Є. Чиквінем у коаліції із Білоруським суспільно-культурним товариством та Союзом українців Підляся створили Православний виборчий комітет. Натомість Білоруське демократичне об'єднання, Білоруське об'єднання студентів і Літературне товариство „Біловежа” утворили Білоруський виборчий комітет, який пропагував гасло „Своя земля, хліб і віра” [251]. У підсумку БВК здобув 4435 голосів, а ПВК – 13 788 голосів.

Відзначимо, що Є. Чиквін, який представляв ПВК, отримав 10 224 голосів, що гарантувало йому місце у Сеймі. Представники БВК не отримали жодного мандату. Щоправда, досить високу позицію серед кандидатів до Сенату зайняв Я. Чиквін, який здобув понад 27 000 голосів. Однак він був лише третім, поступившись кандидатам від правоцентричних сил. На думку П. Казанецького, помилкою БВК було виставлення загальнопольського списку разом із Виборчим комітетом німецької меншини. Це, як переконаний дослідник, вдало використали їх політичні опоненти, які у своїх передвиборчих кампаніях нагадали мешканцям воєводства про період німецької окупації на Білосточчині [317, с. 186].

У наступних парламентських виборах, що пройшли в 1993 р., вперше відбулося порозуміння, а відтак – і об'єднання білоруських та православних організацій. Однак, і цього разу їм не вдалося здобути жодного мандату. Примітно, що більшість білоруського електорату вкотре проголосувала за В. Цімошевича з Союзу демократичних лівих сил. У виборчій кампанії до парламенту РП 1997 р. кандидати, які розраховували на підтримку білоруського електорату, об'єдналися в три комітети. Так, Білоруське суспільно-культурне товариство увійшло до коаліції із Союзом демократичних лівих сил, Є. Чиквін заснував Товариство слов'янської національної меншини – православні, а кандидат від Союзу білорусів в РП знайшов своє місце на виборчому бюлетені Союзу праці (СП). За підсумками голосування до Сейму потрапили білоруські кандидати із СДЛС С. Плева та голова БСКТ Я. Сичевський [388, с. 109].

На парламентських виборах 2001 р. вперше з 1989 р. на Білосточчині не було жодного комітету, який можна було б зарахувати до якої-небудь релігійної чи національної меншини. Однак цього разу білоруси увійшли до виборчих списків інших комітетів. Зокрема зі списку СДЛС-СП послом до сейму став лідер Православного братства Є. Чиквін (згодом його було обрано членом Комісії національних і етнічних меншин). Завдяки голосам В. Цімошевича (71819), послом став представник білоруської меншини в РП О. Чуж (4336 голосів), якого ідентифікували з православною меншиною. У виборах до Сенату мандат здобув також С. Плева, що входив до списку СДЛС-СП [251].

Аналізуючи становище білоруської національної меншини в Польщі та її відносини з більшістю населення, слід звернути увагу на міжнародний контекст цих стосунків. Взаємодія між національною меншиною та „закордонною Батьківщиною”, а також офіційні польсько-білоруські відносини безсумнівно впливали на статус та активність меншини. Однак, у цьому випадку такий вплив був досить-таки посереднім. Причиною цього, на думку Ц. Жолендовського, були, по-перше, низький рівень самоідентифікації польських білорусів з Батьківщиною, пов'язаний із високим рівнем асиміляції,

а по-друге, виразний брак зацікавленості у співпраці з представниками власної меншини в РП зі сторони білоруського керівництва [422, с. 300].

Водночас внутрішньополітичні реалії в РБ 90-х рр. ХХ ст. паралельно відображали лінію поділу серед польських білорусів. Вона проходила між пронаціоналістичними силами, зосередженими довкола СБРП та іншою частиною білорусів у Польщі, яка ідентифікувалася з Білоруссю у відверто маргінальний спосіб. Націоналістично зорієнтовані так звані „нові білоруси”¹⁴ цілковито підтримували ідею незалежності білоруської держави [388, с. 111]. Їхні політичні симпатії були на боці націоналістичної білоруської опозиції.

Встановити контакти між білоруськими діячами з Польщі та БНФ (В) вдалося ще до 1994 р. Зокрема представники БДО брали участь у з'їздах БНФ (В). Однак разом із його маргіналізацією контакти з білоруською меншиною втрачали значення. Щоправда, окремі представники опозиції надалі продовжували приїжджати на зустрічі, організовані СБРП та БДО в Білостоці та Варшаві. Найбільші акції протесту проти політики білоруської влади щодо БНФ (В) мали місце в 1996 р. під білоруським консульством у Білостоці. Проте поступово діяльність Союзу білорусів в Республіці Польща еволюціонувала від акцій протесту до творення аполітичних інституцій, спрямованих на розвиток громадянського суспільства та національної свідомості серед білорусів [422, с. 301]. Тому наприкінці 90-х рр. ХХ ст. було створено Центр громадянської освіти „Польща-Білорусь”, а також розпочало свою роботу радіо „Рація”.

Позитивно оцінювали ведену офіційним керівництвом РБ політику представники БСКТ, які підтримували досить добрі контакти з білоруською владою. Зокрема голова Товариства Я. Сичевський у 2000 р. у відкрито схвалював політичний курс О. Лукашенка і, водночас, у негативному ключі коментував економічні зміни в Польщі [422, с. 301]. Проте прихильники внутрішньої та зовнішньої політики білоруського президента залишалися у

---

¹⁴ „Нові білоруси” - суспільно активна, національно свідомі та добре освічені група білорусів у РП.

меншості, а їх діяльність не мала в собі жодної загрози для двостороннього співробітництва.

Більшість польських білорусів не оцінювала високо внутрішньополітичну ситуацію в РБ. Водночас вони не висловлювали підтримку для тих людей, які виступали за активне сприяння білоруській опозиції. В основному це зумовлювалося браком серед більшості польських білорусів мислення категоріями національної спільноти. З огляду на маргінальне значення ідентифікації з Білоруссю все більшої ваги набувала регіональна ідентичність. У цьому контексті доцільно погодитися із думкою А. Садовського, який відзначив, що „Підляшшя стало для білорусів „регіональною Батьківщиною” [383, с. 292]. Отже, брак прив'язаності до закордонної Батьківщини безпосередньо перекладався на несуттєве значення польсько-білоруських відносин у Підляському воєводстві.

Важливо відзначити, що впродовж 90-х рр. ХХ ст. офіційне білоруське керівництво дедалі менше уваги надавало становищу білорусів у РП. Сама ж білоруська національна меншина в РП викликала зацікавленість офіційного Мінська лише в перші роки після здобуття незалежності. Тоді ще були спроби частково надавати матеріальну підтримку та забезпечувати білоруські школи у РП навчальною літературою та пресою.

З середини 90-х рр. ХХ ст. підтримка білоруської меншини зі сторони РБ значно послабилася, а ставлення білоруської влади до польських білорусів набуло певної диференціації. Офіційне керівництво РБ негативно сприймало національно зорієнтовані осередки, що частково переносилося на загальний контекст міждержавного співробітництва [388, с. 111-112].

З-поміж білоруських організацій в РП офіційний Мінськ підтримував лише БСКТ, яке, на відміну від низки інших об'єднань білоруської меншини, було зацікавлене в утриманні добрих контактів із закордонною Батьківщиною. Зокрема, реалізуючи офіційну стратегію МЗС РБ щодо білоруської національної меншини в Польщі, посол Білорусі в РП П. Латушка перебуваючи

впродовж 2003–2004 рр., у Підляському воєводстві, майже завжди відвідував БСКТ та Хайнувський лицей із додатковим вивченням білоруської мови [8, с. 100]. Відвідували товариство й інші представники МЗС РБ. Так, 5 липня 2003 р. відбулася зустріч віце-міністра закордонних справ Білорусі А. Герасіменка із керівництвом БСКТ, в ході якої його голова Я. Сичевський поінформував членів білоруської делегації про становище білоруської національної меншини в Польщі. Водночас він наголосив на важливості для товариства підтримки та розвитку конструктивних взаємовідносин із Білоруссю. Також було зосереджено увагу на потребі спільної взаємодії БСКТ з міністерствами закордонних справ, культури, освіти, а також Комітетом у справах релігії. Окрім усього іншого, була представлена інформація про майже 80 культурно-масових заходів, запланованих на 2003 р. [10, с. 61].

Найбільш масштабними та популярними були спільні заходи БСКТ та СПБ, які щороку почергово проходили у Білостоці та Гродні. Зокрема було проведено фестиваль польської та білоруської пісні „Музичні зустрічі: Білосток – Гродно” і міжнародну наукову конференцію „Шлях до взаємності” [211, с. 52]. Такі міждержавні ініціативи, що мали на меті сприяння розвитку відносин між представниками білоруської меншини в РП та польської в РБ, реалізовувалися лише частково. Причиною цього було недостатнє фінансування. Коштів на розвиток білоруської меншини в Польщі офіційний Мінськ практично не виділяв, а його допомога зводилася здебільшого до вручення нагород кращим учням Хайнівського та Бельсько-Підляшського лицейів. Головні фінансові ресурси надходили із бюджету РП. Так, станом на 2000 р., білоруській національній меншині в Польщі було виділено 5 млн 400 тис. злотих [105, с. 5].

Таким чином, аналізуючи становище білоруської національної меншини в РП впродовж 1991–2004 рр. варто сказати, що воно було кращим, ніж ситуація, в якій опинилася польська меншина в РБ. Водночас треба зауважити, що двом меншинам були властиві однотипні проблеми, а саме: остаточно нез’ясованим

залишалося питання чисельності представників обох меншин; складністю характеризувався процес відновлення шкільництва та національної свідомості. Представникам білоруської меншини в РП була притаманна пасивність та небажання працювати над відродженням загальнобілоруських цінностей та національної ідентичності. Подібна ситуація зумовлювалася високим рівнем асиміляції польських білорусів, яка була добровільною, оскільки не стала безпосереднім наслідком будь-якої урядової стратегії РП щодо національних меншин.

Схожою особливістю був також своєрідний поділ між головними організаціями та товариствами, що представляли білоруську меншину в РП. Проте такі тенденції не мали значного впливу на загальний розвиток польсько-білоруських міждержавних відносин, оскільки зазвичай вони не виходили поза межі зосереджених здебільшого у Білостоцькому воєводстві товариств та об'єднань.

Виразною відмінністю була активна участь польських білорусів у політичному житті РП. Вже з 1990 р. у Польщі діяла заснована представниками білоруської меншини політична партія – БДО. Також було створено низку виборчих комітетів. Хоча кандидатам, яких делегували осередки білоруської меншини, рідко вдавалося здобути місце у Сеймі чи Сенаті РП, важливим був сам факт можливості брати участь у виборчому процесі. Відповідна діяльність представників польської меншини в Білорусі була практично неможливою з огляду на негативне ставлення офіційного білоруського керівництва до такого виду суспільно-політичної активності.

4.3. Вплив Римо-католицького Костелу та Православної Церкви на міждержавне співробітництво

Важливим аспектом у відносинах між РП та РБ, який безпосередньо позначився на двосторонніх стосунках, був етноконфесійний. Загальновідомою є теза про те, що Церква не повинна впливати на міждержавні взаємини

(оскільки ці установи офіційно не включають політичну складову до сфери своєї діяльності), однак досить часто подібні міркування не відповідають дійсності. Яскравим прикладом цього, як ми переконані, було становлення та розвиток польсько-білоруських відносин на зламі ХХ–ХХІ ст.

Тоді міжконфесійні відносини досить часто ставали предметом жвавого обговорення під час офіційних зустрічей між представниками польського та білоруського керівництва. У випадку Білорусі варто також звернути увагу й на наявність суспільної дискусії щодо окремих питань діяльності Римо-католицького Костелу в країні. До найбільш проблемних доцільно зарахувати такі: мова проведення Літургії; звинувачення польських священників, які працювали в РБ, у полонізації населення [282, с. 91]. Не менш важливе місце в цьому контексті посідали ревіндефікаційні процеси (стосовно повернення церковної та костельної власності) та ін.

Загалом відродження Римо-католицького Костелу, зрештою як і Православної Церкви, на території сучасної Білорусі розпочалося ще наприкінці 80-х рр. ХХ ст. У той час на всій території СРСР, окрім Литви та Латвії, Римо-католицький Костел не мав будь-яких адміністративних структур, окрім деканатів. У РБ, станом на 1986 р., функціонувало лише 96 римо-католицьких парафій [281, с. 34]. До найбільш важливих подій вказаного періоду треба зарахувати прийняття М. Горбачовим у Москві у 1988 р. кардинала А. Казароллі, який очолював делегацію Апостольської Столиці, що прибула на святкування 1000-річчя Хрещення Русі. У ході зустрічі кардинал передав радянському керівництву меморандум Івана Павла II, в якому порушувалися найважливіші проблеми функціонування Римо-католицького Костелу в Радянському Союзі [278, с. 127].

Другою важливою подією досліджуваного періоду стала зустріч Папи Івана Павла II з М. Горбачовим, яка відбулася в Римі 1 грудня 1989 р., внаслідок якої між офіційним Ватиканом та СРСР були встановлені дипломатичні відносини. Папа Римський, як згадував М. Горбачов, звертав

увагу на деякі проблеми, пов'язані із ситуацією католиків у окремих республіках СРСР [206, с. 325]. Таким чином, вказані події стали добрим провісником відродження релігійного життя в Радянському Союзі загалом та в Білорусі зокрема.

Під кінець 80-х рр. ХХ ст. релігійна ситуація в БРСР змінилася настільки, що на її території подвоїлася кількість діючих костелів, у яких постійно працювало 62 капелани. Проте справжній ренесанс Римо-католицького Костелу в Білорусі розпочався після 1989 р., коли Апостольська Столиця скерувала сюди першого з часів Другої світової війни католицького єпископа. Так, 25 липня 1989 р. Папа Іван Павло II призначив Владику Т. Кондрусевича, який водночас виконував функції Апостольського адміністратора Мінська і всієї Білорусі. Від самого початку своєї діяльності єпископ Т. Кондрусевич прагнув організувати власну курію та духовну семінарію. Останнє завдання зумовлювалося браком місцевого духовенства. Власне тому ще у 1989 р. він підписав угоду з Примасом Польщі кардиналом Ю. Глемпом, згідно з яким священники з РП отримували можливість приїжджати на місії в Білорусь [367, с. 87].

Проте тільки постанова Комітету у справах релігії при Раді Міністрів СРСР від 9 січня 1990 р. дала остаточний дозвіл на приїзд 50 польських священослужителів для праці у католицьких парафіях БРСР. Врешті було запрошено 60 ксьондзів, що частково стало наслідком тиску зі сторони громадян Білорусі римо-католицького віросповідання. Також у 1990 р. з метою підготовки власних кадрів, у Гродні було відкрито духовну семінарію. Навчання та документація в ній велася польською мовою [117, с. 8]. До 2003 р. Гродненська духовна семінарія підготувала понад 70 священників. Паралельно проведено реорганізацію єпархіальних структур Римо-католицького Костелу в РБ. Зокрема, була створена дієцезія в Гродні, а її ординарієм призначено о. Олександра Кашкевича, настоятеля костелу Св. Духа у Вільнюсі. Мінська

дієцезія та частина Могилевської архієпархії (в межах РБ) були об'єднані в Мінсько-Могилевську митрополію, яку очолив К. Св'янтек [278, с. 129].

Досить-таки швидкі темпи відбудови Римо-католицького Костелу в РБ на початку 90-х рр. ХХ ст. відразу викликали критику зі сторони БНФ (В), представники якого домагалися створення власної національної релігії, зосередженої довкола Греко-католицької церкви. На перешкоді реалізації такого амбітного плану став брак вірян греко-католицького віросповідання. Не мали успіху також і спроби білорусизації Православної Церкви. Вже після 1994 р. православ'я стало „єдиною правдивою релігією”, яка відкрито фаворизувалася вищим державним керівництвом [422, с. 163]. У відносинах між БНФ (В) та Римо-католицьким Костелом у РБ першочерговим було впровадження у новостворених парафіях Літургії білоруською мовою.

Реакція Костелу на вимоги представників білоруської національної інтелігенції була доволі прихильна. Так, відповідно до рішення архієпископа Т. Кондрусевича було впроваджено принцип вибору мови Літургії парафіянами. Щоправда, таке рішення не призвело до значного поширення білоруської мови в Костелі. Лише в поодиноких парафіях центральної та східної Білорусі з'явилися додаткові – окрім польських – богослужіння білоруською мовою [208, с. 576]. Динамічне впровадження білоруської мови до Літургії часто супроводжувалося перенесенням польськомовних богослужінь на менш зручний час.

У цьому зв'язку важливо звернути увагу, що в прикордонних із РП областях переважна більшість католиків, навіть тих, які не знали польської мови, виступали проти впровадження білоруської. Така білорусизація трактувалася ними як національна зрада та легковажне ставлення до жертвності, виявленої ними у підтримці католицизму в період СРСР [422, с. 165].

Подібна ситуація навіть призвела до виразного конфлікту між місцевими поляками та священниками і монахинями з Польщі. Як стверджує дослідник

цієї проблеми о. Р. Дзвонковський, вони недооцінили емоційне ставлення польської меншини до вказаного питання. Заяви білоруських поляків про те, що вони – поляки і хочуть, щоб у Костелі звучала польська мова, були для польських ксьондзів незрозумілими та непереконливими, оскільки їх парафіяни поза Костелом здебільшого не спілкувалися нею [283, с. 98]. Прояви конфлікту виразилися також у бойкотуванні вірянами діяльності деяких польських священників.

З іншого боку спостерігався тиск зі сторони керівництва Союзу поляків у Білорусі на місцевих єпископів. Також за посередництвом польської спільноти та деяких польських політиків висловлювалися побажання присилати до Білорусі таких священників, які б краще розуміли потреби місцевих поляків [170, с. 3]. Примітно, що 1998 р. під час святкування десятої річниці свого існування СПБ виступив зі зверненням до Римо-католицького Костелу в РБ, щоб той “залишився польським”. Отже, проблема мови Літургії в Костелі була контроверсійним питанням не лише у відносинах між БНФ (В) та Костелом, але також викликала незадоволення місцевих поляків, які наполягали на збереженні польської мови.

Цікаво, що такі проблеми не були притаманні представникам білоруської меншини в Польщі. Так, у Білостоцьких храмах білоруська мова практично не вживалася, а богослужіння зазвичай проходило церковнослов'янською. Проповідь священника виголошувалася російською або польською мовами. Схожа ситуація була і з навчанням релігії. У переважній більшості випадків воно проводилося польською мовою. Лише поодинокі православні священники використовували під час уроків релігії білоруську мову [317, с. 202]. Щоправда, питання посилення значення білоруської мови в богослужіннях було предметом багаторазових розмов між діячами білоруських організацій у РП та керівництвом Польської Автокефальної Православної Церкви. Однак це не принесло жодних змін. Безуспішність подібних намагань, на думку

Ц. Жолендовського, зумовлювалася передовсім браком тиску зі сторони вірян, які надавали перевагу польській та російській мовам [422, с. 161].

Наступним контроверсійним аспектом, який безпосередньо впливав на розвиток польсько-білоруських двосторонніх відносин, була діяльність польського духовенства в РБ. Частково вона зумовлювалася тим, що душпастерська робота польських священників у Білорусі не була регламентованою відповідними умовами чи документами про подібну взаємодію. Відтак невизначеність статусу та підстав для праці польського духовенства в РБ викликали особливу критику зі сторони офіційної білоруської влади [364, с. 129].

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. римо-католицьке духовенство в Білорусі особливо критично оцінювалося білоруською націоналістичною інтелігенцією. Активна участь представників польського кліру в релігійному житті РБ набула негативного резонансу, а тому досить часто супроводжувалась звинуваченнями у спробах полонізації [345, с. 98]. Така риторика була притаманна здебільшого представникам православного духовенства та офіційного керівництва країни.

Побоювання білоруської сторони не були безпідставними, оскільки окремі ксьондзи, громадяни Польщі, інколи діяли у невідповідності із чинним законодавством РБ. Зустрічалися факти, коли у храмах вивішувалася польська державна символіка тощо [206, с. 329]. Також частина польських отців приїжджала до Білорусі на приватне запрошення, а тому не мала права займатися тут трудовою діяльністю. З огляду на це, деякі з них розпочинали богослужіння, не маючи на це дозволу єпископа. Окрім того, римо-католицьких священників звинувачували у спробах полонізації переважної більшості православного населення Білорусі¹⁵.

Як наслідок, керівник БНФ (В) З. Пазняк у листопаді 1991 р. надіслав листа до Папи Римського Івана Павла II, у якому просив направити в Білорусь

---

¹⁵ Станом на 1991 р. понад 61 % білорусів сповідувало православ'я, 10,3 % – католицизм, 12,4 % – протестантизм. Решта – невіруючі та представники інших визнань.

римо-католицьких священників з Італії, Швейцарії, Чехії, але тільки не з Польщі, оскільки польські (на думку З. Пазняка. – *О.Б.*) займаються не виконанням своїх безпосередніх обов'язків, а підривають „коріння Білоруської незалежності” [345, с. 99]. Ідея запрошення на роботу в римо-католицьких парафіях РБ не польських ксьондзів, а священнослужителів із інших держав не втрачала своєї актуальності і в наступні роки. Зокрема, 1992 р. один із тодішніх білоруських депутатів О. Трусов звертав особливу увагу на доцільність працевлаштування в РБ священників із Хорватії та Словаччини [407, с. 167].

Таким чином, активна діяльність польського духовенства в РБ, спрямована на відродження Римо-католицького Костелу та національної свідомості у представників польської меншини, викликала критику як зі сторони офіційного державного керівництва, так і з боку білоруської націоналістичної інтелігенції. Швидке відродження в країні римо-католицизму водночас стимулювало створення опозиційних до Костелу товариств та організацій. Так, ще в 1991 р. було утворено Білоруську католицьку громаду (БКГ), яка головною ціллю своєї діяльності визначала білорусизацію Католицького Костелу. Посткомуністичне керівництво країни, в своїй сутності атеїстичне, також підтримувало ідею впровадження білоруської мови, вбачаючи в цьому „менше зло” у порівнянні з поширенням польськості [407, с. 168].

Під час офіційного візиту до РП 23-25 червня 1992 р. С. Шушкевич відзначав, що справжньою проблемою для РБ є охорона білоруської ідентичності перед русифікацією і полонізацією. Водночас він звертав увагу на необхідність більшого розуміння польською стороною окремих контроверсійних питань, зокрема статусу польських священників, які працювали в багатьох парафіях Білорусі [295, с. 91]. Головною претензією білоруської делегації було те, що представники римо-католицького духовенства в країні (здебільшого польські громадяни) не володіли білоруською мовою. Такий стан справ викликав жваву дискусію в білоруському суспільстві. Особливо гостро це питання коментувала Білоруська організація

військовослужбовців (БОВ). Вона вимагала від керівництва країни вислати всіх польських ксьондзів за межі РБ [74, с. 3].

Діяльність представників польського кліру викликала застереження і у Ватикані. Так, ще на початку 1992 р. Папа Римський Іван Павло II рекомендував католицьким священикам у РБ бути більш стриманими у своїх діях [393, с. 300]. Особливої ваги цій проблемі надавав і голова Православної Церкви РБ Філарет, який висловлював стурбованість щодо полонізаційної місії римо-католицьких ксьондзів у РБ. Він наголошував, що „деякі з польських священиків ведуть себе так, неначе вони у себе вдома – проводять богослужіння польською мовою, вивішують польські прапори та розмовляють про політику” [179, с. 1]. Подібні дискусії не сприяли двосторонньому діалогу. Уникаючи загострення питання, польські дипломати здебільшого заявляли, що політика Костелу не є компетенцією МЗС РП.

Опосередковане ставлення до цієї проблеми було виявлене польськими урядовцями під час візиту до Мінська прем'єра РП Г. Сухоцької 18 листопада 1992 р. На зустрічі з представниками польської національної меншини вона лише зазначила, що не буде втручатися в цю справу. Водночас прем'єр Польщі підкреслювала, що спрямування більшої чисельності польських ксьондзів до Білорусі, чого домагались представники польської меншини, залежить від порозуміння між урядом РБ та Ватиканом [273, с. 82].

Більше того, напередодні візиту Г. Сухоцької до РБ, 11 листопада 1992 р., в Мінську було підписано документ, який передбачав відкриття білоруського посольства у Ватикані та Апостольської Нунціатури в Мінську [281, с. 130]. Встановлення дипломатичних відносин між Мінськом та Ватиканом частково знімало напругу між офіційними Мінськом та Варшавою. Вже під час візиту до столиці Білорусі Л. Валенси 28-29 червня 1993 р. С. Шушкевич заявив, що загроза полонізації білорусів (більшою мірою тих, що проживали в західній частині країни) католицьким духовенством є надуманою.

На наш погляд, слід звернути увагу на певну непослідовність С. Шушкевича в окресленому питанні, адже ще донедавна він критично ставився до полонізаційних тенденцій в РБ. Окрім того, деякі представники білоруського керівництва навіть після таких заяв С. Шушкевича продовжували негативно оцінювати вказану проблему. Зокрема В. Сенько, беручи участь в польсько-українсько-білоруській дискусії (червень 1993 р.), говорив про нелегальний статус польських священників у Білорусі та їх антибілоруську налаштованість [370, с. 140]. Загалом окреслений аспект залишався актуальним у двосторонніх відносинах і в наступні роки, свідченням чого була критика білоруською інтелігенцією подальшого відновлення Католицького Костелу в Білорусі [123, с. 4].

Жваве обговорення питання діяльності польських священників у РБ у першій половині 90-х рр. ХХ ст. не змінило динаміки їх працевлаштування в країні і у наступні роки. Станом на 1998 р. із 217 ксьондзів, які обслуговували 392 римо-католицькі парафії, поляків налічувалося 140 (у Брестській області – 16, Вітебській – 24, Гомельській – 7, Гродненській – 69, Могилевській – 21, Мінській – 3). Для порівняння, в РБ також працювало 5 литовських священників, 1 латвійський, 1 німецький та 73 місцевих [237, с. 496].

Виразна перевага польських священників була зумовлена гострою потребою кадрів, оскільки Гродненська духовна семінарія не могла забезпечити необхідну кількість отців – громадян Білорусі. Зокрема, у 1996 р. семінарію закінчило лише 25 осіб, а на початку 1997 р. на п'яти курсах навчалося 144 студенти [206, с. 329]. Таким чином, при подібних темпах підготовки власних кадрів Костел у РБ був змушений ще довгий час запрошувати духовенство із інших держав. Другу в Білорусі духовну семінарію Св. Томи Аквінського в Пінську було відкрито 21 липня 2001 р. Вона розпочала підготовку священників для Мінсько-Могилевської архієпархії, а також для Пінської та Вітебської дієцезій [278, с. 134].

Окрім інших проблем, які потребували в даний період нагального вирішення, актуальним залишалося питання повернення церковної та костельної власності новим суб'єктам господарювання. Ця справа мала не лише міжнародний резонанс, але була також конфліктом, що мав виразно етнічний характер. Відзначимо, що підходи та інструментарій для його розв'язання у кожній зі сторін був різний.

Так, якщо керівництво РБ сприяло поверненню колишньої власності Костелу, то представники польської влади намагалися відтермінувати вирішення подібних питань. Зокрема, безрезультатно обговорювалася можливість повернення польською стороною православного монастирського комплексу в м. Супраслі [390, с. 46]. У цілому до 1993 р. РБ передала Римо-католицькому Костелу в Білорусі близько 200 сакральних об'єктів, відповідно, РП до липня 1993 р. не було повернуто Православній Церкві жодного об'єкта [370, с. 140]. Упродовж 1993–2003 рр. Римо-католицькому Костелу білоруська держава повернула ще 91 сакральний об'єкт.

Негативна оцінка білоруською владою діяльності Римо-католицького Костелу до середини 90-х рр. ХХ ст. безпосередньо гальмувала розвиток польсько-білоруської позаурядової співпраці. Відтак програми, спрямовані на надання різноманітної допомоги щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р. (організація літніх таборів для білоруських дітей у Польщі [91, с. 2], створення волонтерських груп лікарів та їх відрядження до Білорусі [71, с. 1]), викликали недовіру серед значної кількості білорусів, здебільшого їх православної частини. Подібні побоювання зумовлювалися тим, що практично в кожній позаурядовій програмі співпраці провідні місця посідали представники Єпископату польського Католицького Костелу. Окрім того, як відзначає білоруський історик А. Тіханські, шляхом організації недільних шкіл, літніх таборів для дітей у Польщі, оздоровчих поїздок за кордон за рахунок Костелу проходило своєрідне прилучення білоруської молоді до католицької віри [235, с. 69].

Починаючи з другої половини 90-х рр. ХХ ст., дискусії довкола діяльності польського духовенства в РБ поступово припинилися. На наш погляд, це було частково зумовлено погіршенням, а згодом і розривом польсько-білоруських відносин на найвищому рівні. Тобто обидві сторони в окреслений період були настільки зайняті вирішенням політичних питань, що церковна проблема ставала другорядною. Також маргіналізація БНФ (В) у політичному житті країни, а потім його переорієнтація як опозиційної організації на співробітництво з РП залишала в минулому попередні критичні зауваження щодо діяльності Римо-католицького Костелу в РБ. Іншим, не менш важливим фактором зменшення польсько-білоруських суперечностей на міжконфесійному ґрунті стало офіційне визнання в Білорусі головних православних і католицьких свят загальнодержавними [190, с. 156].

Попри певні позитивні тенденції, що сприяли зменшенню конфронтацій між католиками та православними, окремі стереотипи все ще продовжували функціонувати. Зокрема, згідно з дослідженнями І. Кабзінської, виявляється, що надалі актуальним залишався стереотип про те, що кожен поляк є католиком, а росіянин – православним [312, с. 75]. Однак, як уже було зазначено, наявність подібних асоціацій у окремих громадян Білорусі не впливала на діяльність Римо-католицького Костелу в РБ та його відносини як із Православною Церквою, так і з офіційним керівництвом країни. У зв'язку з цим П. Латушка наголосив, що в РБ не існує жодних суперечностей між православною та католицькою конфесіями, а також немає проблем у відносинах між білоруською державою та Костелом [106, с. 7].

Водночас важливо зауважити, що з кінця 90-х рр. ХХ ст. поступово припинялася критика діяльності в Білорусі польських священників, кількість яких не зменшувалася. Так, у 2001–2002 рр. в РБ працювали усього 274 священнослужителі з яких 156 були іноземцями (150 – із Польщі). Паралельно проходив динамічний процес відродження релігійного життя і відновлення зруйнованих та будівництва нових храмів. Станом на 2003 р.

Римо-католицький Костел в РБ налічував 432 структурні одиниці. Також тут функціонувало 343 костели, а ще 36 нових будувалося. При костелах працювало близько 300 недільних шкіл [278, с. 135].

Зауважимо, що діяльність Православної Церкви в Білорусі була не менш активною. Для порівняння зазначимо, що їй належало 983 церкви. На наш погляд, подібну ситуацію можна пояснити такими мотивами: православ'я незмінно залишалося в РБ найбільш популярною релігією, а тому закономірно, що Церкві належало більше сакральних об'єктів, ніж Костелу. Також Православна Церква на відміну від Римо-католицького Костелу, мала прихильність президента О. Лукашенка, який називав себе „православним атеїстом”. Загалом, у 90-х рр. ХХ ст. на початку ХХІ ст. як у білоруському, так і в польському суспільстві не було відкритих етноконфесійних протистоянь. Проте, водночас, було б помилковим стверджувати, що між Православною Церквою та Римо-католицьким Костелом було досягнуто цілковитого порозуміння. Етноконфесійний чинник продовжував залишатися важливим у польсько-білоруських відносинах.

Отже, міждержавне співробітництво між Польщею та Білоруссю значно мірою визначалося ставленням офіційних Мінська та Варшави до діяльності, з одного боку, Римо-католицького Костелу, а з іншого – Православної Церкви. Важливо, що для проблеми впливу цих релігій на розвиток польсько-білоруських взаємовідносин у 1991–2004 рр. були характерні загальні тенденції двостороннього співробітництва. Зокрема відверта критика процесу відродження Костелу в Білорусі, а відтак і негативне ставлення тодішнього білоруського керівництва до активної діяльності польських ксьондзів спостерігалось в основному лише на початку 90-х рр. ХХ ст. Висловлені тоді ж БНФ (В) звинувачення стосовно антибілоруської діяльності Римо-католицького Костелу погіршували міждержавні контакти між РП та РБ. Критичні оцінки білоруської національно зорієнтованої інтелігенції в бік діяльності Костелу не завжди були безпідставними, оскільки окремі представники польського

духовенства дійсно вели занадто активну пропольську проповідницьку роботу, на що свого часу звертав увагу Папа Римський Іван Павло II.

Діяльність православних священиків у РП не призводила до виникнення подібних міжконфесійних конфліктів. Хоча Церква й була для них важливим консолідуючим осередком, однак не таким сильним, як Костел для білоруських поляків. Загалом проблеми національних меншин та міжконфесійних відносин були надзвичайно важливим чинником у польсько-білоруських відносинах. Вони мали безпосередній вплив на двостороннє співробітництво, а окремі непорозуміння між представниками римо-католицького та православного духовенства були темами для обговорення під час зустрічей політичних діячів польської та білоруської влади, які вживали заходів щодо їх поліпшення.

ВИСНОВКИ

1. На підставі ґрунтовного аналізу джерельної та історіографічної основи дисертаційного дослідження встановлено, що у польсько-білоруських відносин 1991–2004 рр. слід виокремити три етапи їх розвитку. Так, перший, який тривав упродовж 1989–1991 рр., проходив у контексті реалізації МЗС РП щодо окремих республік СРСР політики „двох шляхів”. Застосування подібної зовнішньополітичної моделі стосовно БРСР виявилось неефективним. Більше того, небажання тогочасного керівництва Білоруської РСР підписати у жовтні 1990 р. із РП декларацію „Про принципи та основні напрямки розвитку польсько-білоруських відносин” ледь не призвело до провалу вказаної політики вже на самому початку її втілення.

Здобуття Білоруссю державної незалежності в серпні 1991 р. стало *de facto* початком другого етапу міждержавного співробітництва, який хронологічно тривав до 1995 р. і характеризувався активною двосторонньою взаємодією. Не зважаючи на те, що розвиток відносин між РП та РБ у цей період був позбавлений будь-якого концептуального оформлення, сторонам вдалося провести значну роботу відносно створення документально-правових засад міждержавної співпраці.

Третій етап, на якому польсько-білоруські відносини „розвивалися” в контексті так званої концепції „критичного діалогу”, призвів до припинення двосторонніх стосунків на високому рівні. Загалом, політика офіційної Варшави щодо взаємин із Білоруссю більше нагадувала тактику дипломатичного шантажу, яка, на нашу думку, лише зашкодила попередній позитивній динаміці міждержавних відносин. Щоправда, посилення політичної влади Президента Білорусі О. Лукашенка всередині країни значною мірою визначило її зовнішньополітичну стратегію, згідно з якою пріоритетними ставали відносини не з Республікою Польща, а із Російською Федерацією.

2. В ході дослідження геополітичних аспектів польсько-білоруського співробітництва дисертантом з’ясовано, що активний курс Польщі на вступ до

Північноатлантичного Альянсу був одним із найбільш проблемних та контроверсійних аспектів у двосторонніх взаєминах. Головні мотиви антагонізмів, що характеризували стосунки між РП та РБ упродовж 90-х рр. ХХ ст., слід вбачати у світоглядних та цивілізаційних відмінностях. Більшість польських політиків були глибоко переконані в тому, що вступ до НАТО забезпечить Польщі надійні гарантії національної безпеки та утвердить її в Центрально-Східній Європі як провідного геополітичного гравця.

Натомість вище керівництво білоруської держави розцінювало можливість прийняття до Альянсу нових кандидатів із Центральної Європи не інакше, як імперіалістичну агресію ворожого для РБ блоку НАТО. Поширенню такого твердження безпосередньо сприяла антинатовська пропаганда РФ. Фактично Росія та Білорусь виступали єдиним фронтом проти вступу РП до Організації Північноатлантичного Договору. За такої ситуації динаміка польсько-білоруських відносин кардинально погіршувалася. Щоправда, вже після приєднання РП у 1999 р. до НАТО різка білорусько-російська критика почала поступово послаблюватися. Однак загальновідомі події у колишній Югославії відновили антинатовську риторику офіційних Москви та Мінська, що не могло не позначитися на подальшому розвитку польсько-білоруських стосунків.

3. Досить швидко визначившись із головними зовнішньополітичними пріоритетами, РП вже від початку 90-х рр. ХХ ст. обрала активний курс на інтеграцію до Європейського Союзу. З огляду на це одним із найважливіших інтересів Польщі на східному напрямку було отримання гарантій того, що її східні сусіди не стоятимуть на перешкоді її інтеграції із Заходом. У цьому зв'язку не менш вагомим став процес підготовки документально-правових засад, розбудова прикордонної інфраструктури та спільна участь РП із найближчими сусідами у різноманітних інвестиційних проектах, що фінансувалися з коштів ЄС. Тому транскордонна та єврорегіональна взаємодія стали важливим аспектом міждержавного співробітництва Польщі практично з усіма країнами, із якими вона межує. Важливо, що розумна та виважена

трансгранична взаємодія водночас створювала для РП та РБ підстави для динамічного розвитку зовнішньоекономічних відносин, сприяла покращенню ситуації довкола розбудови прикордонної інфраструктури.

Проте, припинення офіційних польсько-білоруських двосторонніх стосунків у 1996 р. нівелювало всі ті можливості, які могла б створити виважена та більш прагматична політика Польщі щодо Білорусі. З іншого боку, взаємовигідній співпраці перешкоджали такі чинники:

- невідповідність між програмами, на основі яких виділялися кошти на проведення спільних робіт щодо розбудови прикордонної інфраструктури;
- динаміку польсько-білоруського співробітництва гальмував централізований характер білоруського керівництва;
- брак відповідних повноважень у білоруських чиновників призводив до того, що польські організації та товариства інколи просто не могли знайти партнерів для реалізації двосторонніх проектів.

Натомість євро регіональна взаємодія до 1997 р. мала відверто формальний характер. У наступні роки офіційний Мінськ, розуміючи негативний вплив на економічне становище країни фінансової кризи в Росії та з огляду на політичну ізоляцію РБ країнами ЄС, радикально змінив своє ставлення до розвитку такого співробітництва. Євро регіональна співпраця ставала для РБ однією з небагатьох можливостей її взаємодії (через посередництво Польщі та Литви) із європейською спільнотою.

4. Встановлено, що важливою складовою польсько-білоруських міждержавних відносин була економічна взаємодія. Її динаміка упродовж першої половини 90-х рр. ХХ ст. характеризувалася поступовим зростанням основних зовнішньоекономічних показників. Однак навіть у такій ситуації торговельний обмін між Польщею та Білоруссю не відповідав реальним можливостям та потребам обох держав.

У дисертації з'ясовано, що саме політична складова польсько-білоруських взаємин визначила подальший розвиток економічних відносин. Аналіз об'ємів

польсько-білоруської торгівлі дає підстави стверджувати, що зріст показників експорту та імпорту тривав лише до 1997 р. Відповідно впродовж 1998–2001 рр. зовнішньоекономічній співпраці була притаманна від’ємна динаміка. Неузгодженість низки важливих питань, які не могли бути вирішеними з огляду на відсутність двосторонніх зустрічей на урядовому рівні, дедалі більше гальмувала розвиток економічних відносин між РП та РБ. Більше того, припинилися будь-які консультації щодо реалізації стратегічно важливих інвестиційних проектів, а також призупинялися перемовини щодо будівництва білоруського торговельного порту в м. Гдині. На наш погляд, його створення принесло б економічні дивіденди двом державам. Проте через політичні мотиви названий проект було зірвано, а Білорусь розпочала співпрацю в цьому напрямку із Латвією.

Чи не єдиною сферою, в якій РП та РБ були готові активно співпрацювати незважаючи навіть на різні розбіжності та перешкоди, була енергетична галузь. Можливість отримання гарантій стосовно забезпечення енергетичної безпеки ставала для двох держав пріоритетним інтересом. Особливо чітко це простежується у польсько-білоруських зацікавленнях щодо можливого будівництва другої гілки газопроводу „Ямал-Європа”. Однак усі двосторонні зусилля не увінчалися успіхом. Розуміючи загрозу, яка могла б виникнути у випадку здійснення спільних польсько-білорусько-українських ініціатив у енергетичній сфері, російське керівництво проводило виважену політику, спрямовану на нівелювання будь-яких неконтрольованих „Газпромом” прагнень РП та РБ. Водночас офіційна Москва паралельно реалізовувала нові проекти будівництва газопроводів (зادля диверсифікації магістралей постачання газу до країн Західної Європи), що відтепер мали проходити в обхід України, Польщі та Білорусі.

5. Встановлено, що національні меншини по-різному впливали на загальний контекст міждержавного співробітництва. Зокрема активна суспільно-політична діяльність білоруських поляків спрямована на відновлення

національної свідомості, шкільництва тощо вже від 1991 р. зустрічала негативну реакцію зі сторони лідерів БНФ (В). З погляду офіційного керівництва Білорусі, подібна суспільно-політична активність польської національної меншини в РБ також була небажано. Тому проблеми національних меншин часто були предметом для дискусій під час офіційних міждержавних зустрічей.

Надмірна критика голови Союзу поляків у Білорусі Т. Гавіна внутрішньої та зовнішньої політики Президента О. Лукашенка у другій половині 90-х рр. ХХ ст. зумовила погіршення ставлення офіційного керівництва РБ до білоруських поляків. Таким чином, склалася ситуація, коли з одного боку ускладнилися відносини між державною владою Білорусі та керівництвом СПБ, а з іншого – це стало вирішальним мотивом поділу самого Союзу. Примітно, що більшість польських, білоруських та українських дослідників цієї проблеми у своїх наукових розробках замовчують цей факт. Як наслідок їх висновки є спрощеними, оскільки головну причину проблеми вони вбачають в діяльності президента РБ. Такий аргумент, на наш погляд, є неприйнятним хоча б тому, що поділ середовища білоруських поляків наступив ще до того як О. Лукашенка було обрано президентом.

Певні позитивні зрушення у відносинах між представниками польської національної меншини і керівництвом РБ наступили після того, як новим головою СПБ було обрано Т. Кручковського. Беручи до уваги те, що він репрезентував більш помірковану концепцію діяльності Союзу, яка не передбачала висловлення критичних зауваг стосовно діяльності офіційної влади РБ, відносини між СПБ та керівництвом країни покращилися. Однак запропонований Т. Кручковським курс щодо подальшого розвитку та діяльності Союзу не призвів до суттєвого покращення становища білоруських поляків. Так, поряд із позитивними тенденціями, продовжував мати місце внутрішній конфлікт в середовищі найбільш активної частини представників польської національної меншини в РП. Це безпосередньо мотивувало низку

нових проблем та антагонізмів, які у підсумку лише негативно позначилися й на без цього непростих польсько-білоруських відносинах.

6. Подібні конфліктні ситуації не мали місця у діяльності білоруської національної меншини в РП. Передусім це було зумовлено наділенням польських білорусів значними політичними правами та свободами. Представники білоруської національної меншини мали змогу активно діяти в суспільно-політичному житті Польщі. Так, окремі з них брали участь у виборах як до органів місцевого самоврядування так і до Сейму та Сенату РП. В цьому контексті відзначимо, що керівництво Білорусі відверто перешкоджало будь-яким ініціативам Союзу поляків у Білорусі щодо створення політичної сили яка б могла офіційно репрезентувати інтереси польської меншини в Національних зборах РБ. Нівелювання подібних устремлінь в першу чергу керівництва Союзу, зрештою, і було однією із головних причин поглиблення протиріч між офіційною владою та СПБ.

В даний хронологічний період з боку білоруської меншини не піднімалося питання відносно будівництва нових шкіл та загального розвитку білоруського шкільництва в РП. Однією з причин цього слід назвати високий рівень асиміляції польських білорусів, а також особисте небажання їх значної частини вивчати білоруську мову, оскільки, вважалося, що освіта в польській школі є більш престижною та перспективною. З огляду на вказані фактори діяльність білоруської національної меншини в Польщі не призводила до конфліктів, які б могли мати міжнародний резонанс.

7. Розглянувши у дисертації вплив фактору міжконфесійних відносин на польсько-білоруські стосунки, встановлено, що міждержавне співробітництво між РП та РБ значно мірою визначалося ставленням офіційних Мінська та Варшави до діяльності, з одного боку, Римо-католицького Костелу, а з іншого – Православної Церкви. Так, до найбільш важливих проблем, які привертати особливу увагу доцільно зарахувати наступні: дискусії довкола нерегламентованості статусу на підставі якого польське духовенство

працювало в Білорусі; мова проведення Літургії в білоруських костелах; повернення церковної та костельної власності; звинувачення польських священників у полонізації.

Особливо гострі зауваження, щодо відродження Костелу в Білорусі та полонізаційної місії польських священників висловлювали учасники БНФ (В), які намагалися створити власну національну релігію, що мала, на їх погляд, зосередитися довкола Греко-католицької церкви. У цьому контексті варто зазначити, що подібні критичні оцінки білоруської націоналістично зорієнтованої інтелігенції не завжди були безпідставними, оскільки окремі представники польського духовенства дійсно вели жваву пропольську проповідницьку роботу. Примітно, що ті священники, які намагалися всіляко сприяти відродженню Білорусі, зустрічалися із критикою зі сторони СПБ. Більше того керівництво Союзу звинувачувало Костел в тому, що він втратив „польське обличчя”.

Діяльність православних священників у РП не призводила до виникнення подібних міжконфесійних конфліктів. Хоча Церква й була для них важливим консолідуючим осередком, однак не настільки сильним, як Костел для білоруських поляків, а тому такі дискусії практично не мали місця.

Джерело: Białoruś. Przewodnik dla przedsiębiorców. Wydanie drugie rozszerzone. – Warszawa : UNIDO, 2002. – S. 168.

Джерело: Białoruś. Przewodnik dla przedsiębiorców. Wydanie drugie rozszerzone. – Warszawa : UNIDO, 2002. – S. 169.

**Таблиця № 1. Об'єми товарообміну між Польщею та Білоруссю
в 1993–2001 рр. (у млн американських доларів)**

Роки	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Польський імпорт	114,1	165,5	238,4	257,4	220,9	170,4	165,9	153,7	145,4
Польський експорт	103,2	136,6	240,6	272,4	319,4	265,8	232,9	243,8	276,0
Сальдо	- 10,9	- 28,9	2,2	15,0	98,5	95,4	67,0	90,1	130,6

Джерела:

1. Основные торговые партнеры Республики Беларусь в 2000 году // Министерство статистики и анализа Республики Беларусь. Статистический портрет Беларуси. Статистический сборник. – Мн. : 2001. – С. 134.
2. Obroty handlu zagranicznego według ważnych krajów // Rocznik statystyczny handlu zagranicznego. – Warszawa : GUS, 1995. – S. 456-457.
3. Obroty handlu zagranicznego według ważnych krajów // Rocznik statystyczny handlu zagranicznego. – Warszawa : GUS, 1998. – S. 61-68.
4. Obroty handlu zagranicznego według ważnych krajów // Rocznik statystyczny handlu zagranicznego. – Warszawa : GUS, 2002. – S. 76-82.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Інтернет-архів Президента РП

1. Archiwum działalności Prezydenta RP w latach 1997–2005. Spotkanie z członkami Parlamentarnej Komisji Wspólnej Polski i Unii Europejskiej (15.04.1997) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.prezydent.pl/x.node?id=6042904&eventId=1504965>
2. Archiwum działalności Prezydenta RP w latach 1997–2005. Wystąpienie prezydenta RP wygłoszone w Wilnie 5 września w czasie międzynarodowej konferencji nt. „Współistnienie narodów i dobrosąsiedzkie stosunki jako gwarancja bezpieczeństwa i stabilności w Europie” (05.09.1997) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.prezydent.pl/x.node?id=6042904&eventId=1505057>

Опубліковані документи

3. Аб выніках галасавання на рэспубліканскім рэферэндум 14 мая 1995 года. З паведамлення цэнтральнай камііі Рэспублікі Беларусь па выбарах і правядзенню рэспубліканскіх рэферэндумаў // Гісторыя Беларусі найновшага часу ў дакументах і матэрыялах. Хрестоматыя / [уклад. Ю. Бачышча; нав. рэд. А. Смалянчук]. – Вільня : ЕГУ, 2008. – С. 309–310.
4. Аб выніках галасавання на рэспубліканскім рэферэндум 24 лістапада 1996 года. З паведамлення цэнтральнай камііі Рэспублікі Беларусь па выбарах і правядзенню рэспубліканскіх рэферэндумаў // Гісторыя Беларусі найновшага часу ў дакументах і матэрыялах. Хрестоматыя / [уклад. Ю. Бачышча; нав. рэд. А. Смалянчук]. – Вільня : ЕГУ, 2008. – С. 316–317.
5. Адказ прэс-сакратара МЗС на пытанне агенцтва „Інтэрфакс” адносна ініцыятывы Літвы і Польшчы аб прадстаўленні гэтым дзяржавам мандата Савета Еўропы на пашырэнне кантактаў з Беларуссю // Вестник Министерства Иностранных Дел. – 2002. – № 1. – С. 39.

6. Беларусь-Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2002. – № 1. – С. 63.
7. Беларусь-Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2002. – № 4. – С. 79–80.
8. Беларусь-Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2003. – № 1. – С. 99–101.
9. Беларусь-Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2003. – № 2. – С. 96–99.
10. Беларусь-Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2003. – № 3. – С. 59–63.
11. Беларусь-Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2004. – № 1. – С. 90–92.
12. Васіль Быкаў пра пазбаўленне Станіслава Шушкевіча пасады спікера // Гісторыя Беларусі найновшага часу ў дакументах и матэрыялах. Хрестоматыя / [уклад. Ю. Бачышча; нав. рэд. А. Смалянчук]. – Вільня: ЕГУ, 2008. – С. 285.
13. Візіт Міністра замежных спраў Беларусі у Польшчу // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2002. – № 1. – С. 14–15.
14. Дагавор паміж Рэспублікай Беларусь і Рэспублікай Польшча аб добрасуседстве і дружалюбным супрацоўніцтве // Вестник Министерства Иностранных Дел. – 1997. – № 2. – С. 142–148.
15. Дагавор Рэспублікі Беларусь і Урадам Рэспублікі Польшча аб аператыўным апавяшчэнні аб ядзерных аварыях і супрацоўніцтве ў галіне радыяцыйнай бяспекі // Международные договора РБ. Приложения к собранию декретов указов Президента и постановлений Правительства РБ. – 1997. – № 2. – С. 6–12.
16. Дэкларацыя Вярхоўнага Савета БССР аб дзяржаўным суверэнітэце ад 27 ліпеня 1990 г. // Гісторыя Беларусі найновшага часу ў дакументах и матэрыялах. Хрестоматыя / [уклад. Ю. Бачышча; нав. рэд. А. Смалянчук]. – Вільня : ЕГУ, 2008. – С. 281–284.

17. Заседание Белорусско-польской межправительственной координационной комиссии по делам трансграничного сотрудничества // Вестник Министерства Иностранных Дел. – 1999. – № 4. – С. 86.
18. Заявление Палаты представителей Национального собрания Республики Беларусь в связи с принятием Сеймом Республики Польша „Послания к белорусскому народу” // Ведамасці Нацыянальнага Сходу РБ. – 1999. – № 21. – С. 130–131.
19. Інтерв’ю з Єжи Гедройцем. Розмовляв Анджей Моравскі (10 лютого 2000 року, Мезон-Ляфіт, Париж) // Україна як суб’єкт геополітичної гри. Незалежний культурологічний часопис “І”. – 2005. – № 39. – С. 136–140.
20. Консультации между министерствами иностранных дел Республики Беларусь и Республики Польша // Вестник Министерства Иностранных Дел. – 1998. – № 2. – С. 136–137.
21. Консульская канвенцыя паміж Рэспублікай Беларусь і Рэспублікай Польшча (2 сакавіка 1992 р.) // Знешняя палітыка Беларусі: Зб. дакументаў і матэрыялаў. – Т. 7 (верасень 1991 г. – 1995 г.) / [склад. У.К. Ракашэвіч., А.В. Шарапо]. – Мн. : Выд. цэнтр БДУ, 2004. – 479 с.
22. Пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь аб мерах па развіцці гандлёва-эканамічных адносін з Рэспублікай Польшча // Знешняя палітыка Беларусі: Зб. Дакументаў і матэрыялаў. – Т. 7. (верасень 1991 г. – 1995 г.) / [склад У.К. Ракашэвіч і А.В. Шарапо]. – Мінськ : БДУ, 2004. – С. 36–77.
23. Пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь аб адкрыцці гандлёвага прадстаўніцтва у Рэспубліцы Польшча // Знешняя палітыка Беларусі: Зб. Дакументаў і матэрыялаў. – Т. 7. (верасень 1991 г. – 1995 г.) / [склад У.К. Ракашэвіч і А.В. Шарапо]. – Мінськ : БДУ, 2004. – С. 462.
24. Поездка Чрезвычайного и Полномочного Посла Республики Польша в Республике Беларусь М. Машкевича в Брест // Вестник Министерства Иностранных Дел. – 2000. – № 2. – С. 94–95.

25. Поездка Чрезвычайного и Полномочного Посла Республики Беларусь в Республике Польша Н.В. Кречко в Поморское воеводство // Вестник Министерства Иностранных Дел. – 2001. – № 1. – С. 79–80.

26. Посольство Республики Беларусь в Республике Польша // Вестник Министерства Иностранных Дел. – 2000. – № 3. – С. 137–143.

27. Россия – Польша. Визит Б.Н. Ельцина в Польшу // Дипломатический вестник. – 1993. – № 17–18. – С. 15–16.

28. Соглашение между Правительством Республики Беларусь и Правительством Республики Польша о реконструкции дорог, соединяющих белорусский пограничный пункт пропуска „Брузги” с польским пограничным пунктом пропуска в Кузнице Белостокской на белорусско-польской государственной границе (Брест, 24 июня 2002 г.) // Национальный реестр правовых актов РБ. – 2002. – № 109. – С. 31–33.

29. Сустрэча Міністра замежных спраў Беларусі з намеснікам Міністра замежных спраў Польшчы // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2003. – № 3. – С. 13.

30. Сустрэча прем’ер-міністра Беларусі з Паслом Польшчы // Весник Министерства Иностранных Дел. – 2004. – № 2. – С. 21.

31. Czym jest polska racja stanu wobec aktualnych wyzwań politycznych, gospodarczych i społecznych? – Wystąpienie sejmowe ministra spraw zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego (Warszawa, 21 stycznia 1993 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1993. – № 1. – S. 7–23.

32. Deklaracja o dobrym sąsiedztwie, wzajemnym zrozumieniu i współpracy między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Białorus (Warszawa, 10 października 1991 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1992. – № 4. – S. 25–29.

33. Informacja ministra spraw zagranicznych RP Władysława Bartoszewskiego w Sejmie o głównych kierunkach polityki zagranicznej Polski (Warszawa, 24 maja 1995 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1995. – № 2. – S. 7–34.

34. Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2003 r. (przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych Włodzimierza Cimoszewicza) // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 2004. – S. 9–23.

35. Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Republiki Białoruś (zatwierdzona rozporządzeniem prezydenta z 17 lipca 2001 r.) // Europa Wschodnia. Dekada transformacji. Białoruś / [Pod red. B. Albina i W. Baluka]. – Wrocław : Arboretum, 2004. – S. 373–392.

36. Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś (Warszawa, 2 marca 1992 r.) // Przyborowska-Klimczak A, Staszewski W. Stosunki traktatowe Polski z państwami sąsiednimi. – Lublin : Lubelskie Wydawnictwo Prawnicze, 1998. – 281 s.

37. Najważniejsze zadania polskiej polityki zagranicznej w 1997 r. Przemówienie ministra spraw zagranicznych Dariusza Rosatiego wygłoszone w Sejmie 8 maja 1997 r. // Przegląd Rządowy. – 1997. – № 5. – S. 82–89.

38. Olechowski A. Główne elementy Polskiej polityki wschodniej (wystąpienie na posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych Senatu RP 17 lutego 1994 r.) // Polska w Europie. – 1994. – Zeszyt 14. – S. 5–13.

39. Oświadczenie ministra spraw zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego na spotkaniu Północnoatlantyckiej Rady Współpracy (Bruksela, 18 grudnia 1992 r.) // Polska-NATO: wprowadzenie i wybór dokumentów 1990–1997. / [pod red. J. Stefanowicza]. – Warszawa : ISP PAN, 1997. – 237 s.

40. Oświadczenie Rady Naczelnej w sprawie powołania Macierzy Szkolnej Polskiej (Przyjęte 13 stycznia 1996 r.) // Głos znad Niemna. – 1996. – № 4. – 29 stycznia–4 lutego. – S. 1.

41. Partnerstwo dla pokoju: zaproszenie wystosowane przez szefów państw i rządów uczestniczących w spotkaniu Rady Północnoatlantyckiej (Bruksela, 10–11 stycznia 1994 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1994. – № 1. – S. 164–166

42. Partnerstwo dla pokoju: dokument ramowy (Bruksela, 10–11 stycznia 1994 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1994. – № 1. – S. 167–171.

43. Polityka zagraniczna Polski w 1993 roku – expose sejmowe ministra spraw zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego (Warszawa, 29 kwietnia 1993 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1993. – № 2. – S. 9–39.

44. Porozumienie między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych (Warszawa, 2 marca 1992 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1992. – № 3. – S.13–14.

45. Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruskiej o głównych zasadach współpracy transgranicznej // Zbiór Dokumentów. – 1992. – № 4. – S. 19–24.

46. Prezyntacja polskiej polityki zagranicznej w 1994 roku – wystąpienie ministra spraw zagranicznych RP Andrzeja Olechowskiego (Warszawa, 12 maja 1994 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1994. – № 2. – S. 37–62.

47. Protokół o konsultacjach między Ministerstwem Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej i Ministerstwem Spraw Zagranicznych Republiki Białoruś (Minsk, 26 października 1994 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1994. – № 4. – S. 9–11.

48. Sejmowe exposé ministra spraw zagranicznych Polski Władysława Bartoszewskiego na temat podstawowych kierunków polskiej polityki zagranicznej w 2001 r. (fragmenty)(Warszawa, 6 czerwca 2001 r.) // Zbiór Dokumentów. – 2001. – № 2. – S. 23–43

49. Sejmowe exposé ministra spraw zagranicznych Polski Włodzimierza Cimoszewicza na temat podstawowych kierunków polskiej polityki zagranicznej w 2002 r. (Warszawa, 14 marca 2002 r.) // Zbiór Dokumentów. – 2002. – № 1. – S. 48–78.

50. Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993. – Warszawa : INTERPRESS, 1997. – 413 s.

51. Toast Elżbiety Smułkowej, ambasadora RP w Republice Białoruś, wygłoszony na przyjęciu 19 września 1995 roku, wydanym z okazji zakończenia

misji dyplomatycznej // Smułkowa E. Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie. – Warszawa : UW, 2002. – S. 636–637.

52. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy (Warszawa, 23 czerwca 1992 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1993. – № 1. – S. 1–13.

53. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 31 sierpnia 1991 r. w sprawie ogłoszenia niepodległości Białorusi // Monitor Polski. – 1991. – № 29. – Poz. 206.

54. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 listopada 1996 r. w sprawie sytuacji w Republice Białoruś // Monitor Polski. – 1996. – № 71. – Poz. 654.

55. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 stycznia 1999 r. Posłanie Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej do narodu Białoruskiego // Monitor Polski. – 1999. – № 4. – Poz. 16.

56. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 września 2004 r. W sprawie łamania praw człowieka i obywatela na Białorusi // Monitor Polski. – 2004. – № 39. – Poz. 679.

57. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białorus o współpracy gospodarczej i handlu // Zbiór Dokumentów. – 1992. – № 4. – S. 25–29.

58. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruś o ochronie grobów i miejsc pamięci ofiarom wojn i represji (Brześć, 21 stycznia 1995 r.) // Dziennik Ustaw. – 1997. – № 32. – S. 1200–1202.

59. Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o współpracy w dziedzinie kulturu, nauki i oświaty (Warszawa, 27 listopada 1995 r.) // Dziennik Ustaw. – 1996. – № 76. Poz. 365.

60. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruskiej w sprawie przejść granicznych (Warszawa, 24 kwietnia 1992 r.) // Monitor Polski. – 2003. – № 37. – S. 1905–1906.

61. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruś o ruchu osobowym, podpisana w Mińsku 26 sierpnia 2003 r. // Monitor Polski. – 2003. – № 49. – Poz. 743.

62. Wspólna deklaracja polsko-rosyjska (Warszawa, 25 sierpnia 1993 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1993. – № 3. – S. 57–64.

63. Wspólny komunikat polsko-białoruski // Polska w Europie. – 1991. – Zeszyt 4. – S. 63.

64. Wystąpienie ministra spraw zagranicznych RP Andrzeja Olechowskiego na posiedzeniu komisji spraw zagranicznych Senatu RP na temat głównych elementów polskiej polityki wschodniej // Zbiór Dokumentów. – 1994. – № 1. – S. 42–55.

Статистичні джерела

65. Основные торговые партнеры Республики Беларусь в 2000 году // Министерство статистики и анализа Республики Беларусь. Статистический портрет Беларуси. Статистический сборник. – Мн., 2001. – С. 134.

66. Obroty handlu zagranicznego według ważnych krajów // Rocznik statystyczny handlu zagranicznego. – Warszawa : GUS, 1995. – S. 456–457.

67. Obroty handlu zagranicznego według ważnych krajów // Rocznik statystyczny handlu zagranicznego. – Warszawa : GUS, 1998. – S. 61–68.

68. Obroty handlu zagranicznego według ważnych krajów // Rocznik statystyczny handlu zagranicznego. – Warszawa : GUS, 2002. – S. 76–82.

69. Obroty handlu zagranicznego według ważnych krajów // Rocznik statystyczny handlu zagranicznego. – Warszawa : GUS, 2003. – S. 68–75.

70. Obroty handlu zagranicznego według ważnych krajów // Rocznik statystyczny handlu zagranicznego. – Warszawa : GUS, 2004. – S. 66–73.

Періодичні видання

71. Акція милосердя // Советская Белоруссия. – 1991. – № 20. – 29 января. – С.1.
72. Антонович И. Расширение НАТО предрешено / Иван Антонович // Белорусский рынок. – 1996. – № 31. – 5–11 августа. – С. 4.
73. Бараноўскі І. У Польшу па хлеб. І не толькі / І. Бараноўскі // Звязда. – 1991. – № 196. – 10 кастрычніка. – С. 1.
74. Беларусь и Польша подписали договор. Произойдет ли „прорыв” в двусторонних отношениях // Независимая газета. – 1992. – № 123. – С. 3.
75. Быковский П. Хочешь мира – готовь ВПК / П. Быковский // Белорусский рынок. – 1996. – № 19. – 13–19 мая. – С. 2.
76. Борковський А. Дипломатів – на «виселки». Криза конфліктного жанру: Мінськ і Варшава знову видворили зі своїх країн по одному з посольських радників / А. Борковський [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/477/186/17277/>
77. Ванин А. Торгово-экономическое сотрудничество с Республикой Польша / А. Ванин // Директор. – 2000. – № 12. – С. 18–19.
78. Візит у Беларусь // Звязда. – 1990. – № 239. – 17 кастрычніка. – С. 1–3.
79. Гетьманчук О. Лукашенко оточили польські шпигуни / О. Гетьманчук [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1600/50770/>
80. Грудзіловіч А. НАТО як люстэрка / А. Грудзіловіч // Свабода. – 1996. – № 35. – 17 траўня. – С. 3.
81. Гулекевич Л. Восточная граница Европы закрыта. По объективным причинам / Л. Гулекевич // Белорусская деловая газета. – 1996. – № 81. – 12 декабря. – С. 5.
82. Дулько М. Нельзя строить безопасность на ядерном фундаменте / М. Дулько // Советская Белоруссия. – 1996. – № 98. – 31 мая. – С. 1–2.
83. Куклов В. Премьер-министр Польши приглашен в Беларусь / В. Куклов // Рэспубліка. – 1996. – № 45–46. – 21 лютага. – С. 1.

84. Лахманенка Л. Шэсць галоўных знешнепалітычных накірункаў у будучым годзе / Л. Лахманенка // Звязда. – 2000. – № 248. – 8 снежня. – С. 1.
85. На основах дружбы // Советская Белоруссия. – 1991. – № 244. – 20 декабря. – С. 1.
86. Нидер А. Минск – Варшава: расстояние сокращается / А. Нидер // Рэспубліка. – 1996. – № 103–104. – 30 красавіка. – С. 3.
87. Пётр Краўчанка: „суверенітет вялікая мэта і яна патрабуе вялікіх намаганняў”. Гутарка з міністрам замежных спраў БССР // Звязда. – 1990. – № 183. – 11 жніўня. – С. 1–2.
88. Польша-Беларусь: как будут развиваться отношения // Белорусская газета. – 1996. – № 14. – 8 апреля. – С. 20.
89. Польша-Беларусь: перспективы развития приграничного сотрудничества // Белорусская газета. – 1996. – № 14. – 8 апреля. – С. 19.
90. Рубан И. Беларусь и Польша станут мирным мостом между Востоком и Западом / И. Рубан // Рэспубліка. – 1996. – № 80. – 2 красавіка. – С. 2.
91. Сабат У. Па здароўе – у Польшчу / У. Сабат // Звязда. – 1991. – № 196. – 10 кастрычніка. – С. 2.
92. Саласюк В. Союз поляков смена руководства и приоритетов / В.Саласюк // Советская Белоруссия. – 2000. – № 294. – 24 ноября. – С. 1.
93. Смулкова Э. „Мы – суседзі, і гэтым усё сказана”/ Эльжбета Смулкова // Звязда. – 1991. – № 215. – 9 лістапада. – С. 2.
94. Тарас В. Невероятные приключения поляков в Беларуси / В. Тарас // Белорусская газета. – 1996. – № 20. – 20 мая. – С. 4.
95. Як добрыя суседзі і партнёры // Звязда. – 1991. – № 202 (21730). – 19 кастрычніка. – С. 1.
96. Beziuk A. Minister Olechowski na Białorusi / A. Beziuk // Biuletyn Białoruski. – 1994. – № 2. – listopad. – S. 18–20.
97. Beziuk A. Wizyta Mieczysława Hryba w Warszawie w relacjach białoruskiej prasy / A. Beziuk // Biuletyn Białoruski. – 1994. – № 3. – grudzień. – S. 22–23.

98. Białoruskie traki za rogoźnińskie suszarki // Gazeta Wyborcza. – 1991. – № 277. – 28 listopada. – S. 2.
99. B.I.W., K.B.K. Krzaklewski: oczekuje „przepraszam”/ B.I.W., K.B.K. // Rzeczpospolita. – 1996. – № 113. – 16 maja. – S. 2.
100. Bodowiec E. Kalendarium: 23 czerwca – 30 września 1994 / Eugeniusz Bodowiec // Biuletyn Białoruski. – 1994. – № 1. – październik. – S. 6–16.
101. Bodowiec E. Kalendarium. – październik 1994 / Eugeniusz Bodowiec // Biuletyn Białoruski. – 1994. – № 2. – listopad. – S. 5–7.
102. Bodowiec E. Kalendarium / Eugeniusz Bodowiec // Biuletyn Białoruski. – 1994. – № 3. – grudzień. – S. 8.
103. Bodowiec E. Kalendarium / Eugeniusz Bodowiec // Biuletyn Białoruski. – 1994. – № 4. – styczeń. – S. 3.
104. Bołtyk M. Rozmowa miesiąca z przewodniczącym Zarządu Obwodowego Związku Polaków na Białorusi Antonim Filipczukiem. Polska się cofa / Michał Bołtyk // Nowe Kontrasty. – 1999. – № 4. – S. 3–5.
105. Bołtyk M. Pogoda dla mniejszości. Rozmowa miesiąca z przewodniczącym Zarządu Głównego Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w Polsce, posłem na Sejm Janem Syczewskim / Michał Bołtyk // Nowe Kontrasty. – 2001. – № 5. – S. 3–5.
106. Bołtyk M. Białoruś należy do Europy. „Nowe Kontrasty” rozmawiają z ambasadorem Republiki Białoruś w Polsce, Pawłem Łatuszką / Michał Bołtyk // Nowe Kontrasty. – 2003. – № 3. – 30 września. – S. 3–7.
107. Bołtyk M. Stosunki Polska-Republika Białoruś i żubrza dyplomacja / Michał Bołtyk // Nowe Kontrasty. – 2003. – № 3. – 30 wrzesień. – S. 8–10
108. CEZ. Demonstracja w Grodnie. O polską szkołę w Nowogródku / CEZ // Gazeta Wyborcza. – 1999. – № 61. – 13–14 marca. – S. 11.
109. CEZ. Białoruś o NATO. Niemoralna propozycja / CEZ // Gazeta Wyborcza. – 1999. – № 66. – 19 marca. – S. 1.

110. Chmielewski J. Powiat Białorusinów, gmina Litwinów i wioska Ukraińców / J. Chmielewski // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 2003. – № 9. – S. 10.

111. Coraz więcej problemów. Rozmowa z prezesem zarządu Krajowego stowarzyszenia Polska-Wschód Stefanem Nawrotem // Nowe Kontrasty. – 2000. – № 1. – S. 3–5.

112. Dariusz Rosati w Stowarzyszeniu Współpracy Polska – Wschów // Nowe Kontrasty. – 1996. – № 6. – S. 19–21.

113. Dąbrowski C. Euroregion Bug. Rozmowa z wojewodą chełmskim, Marianem Cichoszem / C. Dąbrowski // Nowe Kontrasty. – 1997. – № 1. – S. 18–19.

114. Do Mińska po wizy // Gazeta Wyborcza. – 1991. – № 286. – 9 grudnia. – S. 7.

115. Donośna wizyta // Głos z nad Niemna. – 1994. – № 20. – 23 – 29 kwietnia – 1 maja. – S. 1.

116. Dzierżyńska-Nowak M. Kierunek Wschód / M. Dzierżyńska-Nowak // Gazeta wyborcza. – 1996. – № 281. – 3 grudnia. – S. 28.

117. Dzwonkowski R. Kościół katolicki na Wschodzie / Roman Dzwonkowski // Nowe Kontrasty. – 1996. – № 4. – S. 6–8.

118. Echa wizytu ministra Gremka na Białorusi // Tydzień na Wschodzie. – 1998. – № 7. – 20 lutego. – S. 3.

119. Expose Olechowskiego // Gazeta Wyborcza. – 1994. – № 110. – 13 maja. – S. 1.

120. Giziński J., Graczyk M., Janecki S., Król M., Zieliniewski M. Rozmowa z Dariuszem Rosatim, ministrem spraw zagranicznych / J. Giziński, M. Graczyk, S. Janecki, M. Król, M. Zieliniewski // Wprost. – 1997. – № 22. – 1 czerwca. – S. 19–20.

121. Goliński C. Prezydent Wałęsa wrócił z Białorusi. Czekałliśmy całą noc / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1993. – № 150. – 30 czerwca. – S. 5.

122. Goliński C. Partnerstwo bez Białorusi / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1994. – № 94. – 22 kwietnia. – S. 6.
123. Goliński C. Konfliktowa polska wiara / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1994. – № 180. – 4 sierpnia. – S. 4.
124. Goliński C. Miejsce na sprawy Polskie (wizyt ministra Olechowskiego na Białoruś) / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1994. – № 250. – 26 października. – S. 5.
125. Goliński C. Polska-Białoruś (umowy i perspektywy) / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1994. – № 251. – 27 października. – S. 6.
126. Goliński C., Węglarczyk B. Rosyjsko-białoruski front przeciwko rozszerzeniu NATO. Mińsk nie potnie czołgów / Cezary Goliński, B. Węglarczyk // Gazeta Wyborcza. – 1995. – № 50. – 28 lutego. – C. 7.
127. Goliński C. Pięć lat Związku Polaków na Białorusi / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1995. – № 140. – 19 czerwca. – S. 7.
128. Goliński C. Odwrót posłów / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1998. – № 143. – 20–21 czerwca. – S. 1.
129. Goliński C. Białoruś. Za wiec i festywal / Cezary Goliński // Gazeta Wbyorcza. – 1999. – № 59. – 11 marca. – S. 8.
130. Goliński C. Obraził urzędników / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1999. – № 91. – 19 kwietnia. – S. 7.
131. Goliński C. Białoruś. Rośnie nacisk na polską mniejszość / Cezary Goliński // Gazeta Wyorcza. – 1999. – № 121. – 26 maja. – S. 11.
132. Goliński C. Władze znów atakują Związek Polaków na Białorusi / Cezary Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1999. – № 147. – 26–27 czerwca. – S. 7.
133. Grzyski S. Polskie wnioski z kryzysu / S. Grzyski // Rzeczpospolita. – 1991. – № 202. – 30 sierpnia. – S. 2.
134. Jagiełło M. Ścieżka na Wschód / Michał Jagiełło // Rzeczpospolita. – 2001. – № 105. – 7 maja. – S. 11.

135. Kamiński A. Dlaczego Polska nie ma polityki wschodniej? / Antoni Kamiński // Rzeczpospolita. – 1995. – № 57. – 8 marca. – S. 23.
136. Konieczna J. Społeczeństwo Białorusi, Ukrainy i Litwy wobec NATO i procesów jego rozszerzenia / Joanna Konieczna // Tydzień na Wschodzie. – 2001. – № 1. – 4 stycznia. – S. 7.
137. Koprowski M. Rozmowa miesiąca z prezesem Zarządu Głównego Związku Polaków na Białorusi Tadeuszem Gawinem. 10 lat odrodzenia / M. Koprowski // Nowe Kontrasty. – 1998. – № 12. – S. 3–4.
138. Kościński P. H. Suchocka w Mińsku. Niepodległość Białorusi ważna dla Europy / Piotr Kościński // Rzeczpospolita. – 1992. – № 272. – 19 listopada. – S. 1.
139. Kościński P. Trzeba skończyć z izolacją / Piotr Kościński // Rzeczpospolita. – 2001. – № 201. – 11 września. – S. 6.
140. Kościński P. Nie izolować, nie popierać / Piotr Kościński // Rzeczpospolita. – 2001. – № 271. – 20 listopada. – S. 8.
141. Kościński P. Polacy na Białorusi nadal skłóceni. Konflikt trwa / Piotr Kościński // Rzeczpospolita. – 2003. – № 52. – 3 marca. – S. 9.
142. Kozub K. Coraz gorsze wyniki handlu z Białorusią / K. Kozub // Nowe Kontrasty. – 2001. – № 2. – S. 16–17.
143. Kronika międzynarodowa // Kronika Sejmowa. – II kadencja. – 1996. – № 125. – 19–25 czerwca. – S. 18–19.
144. Kruczkowski T. Czego chcemy od Macierzy? / Tadeusz Kruczkowski // Rzeczpospolita. – 2002. – № 102. – 2–3 maja. – S. 6.
145. Krzemień E. Dyplomacja w puszczy / E. Krzemień // Gazeta Wyborcza. – 1996. – № 79. – 2 kwietnia. – S. 4.
146. Łukaszenka kontra korpus dyplomatyczny // Tydzień na Wschodzie. – 1998. – № 25. – 25 czerwca. – S. 2–3.
147. Maciejak M. Jak sąsiad z sąsiadem. Rozmowa miesiąca z wiceministrem spraw zagranicznych Białorusi, współprzewodniczącym polsko-białoruskiej komisji

ds. współpracy gospodarczej dr. Walerym Sadochą / M. Maciejak // Nowe Kontrasty. – 2000. – № 11. – S. 3–5.

148. Minał miesiąc // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1995. – № 2. – S. 5.

149. Minał miesiąc // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1995. – № 5. – S. 5.

150. Nasza kronika // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1992. – № 4. – 16 kwietnia. – S. 22–23.

151. Nasza kronika // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1992. – № 5. – 17 maja. – S. 22.

152. Nasza kronika // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1992. – № 7–8. – 19–20 lipiec. – S. 30.

153. Nasza kronika // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1993. – № 5. – 29 maja. – S. 23.

154. Nasza kronika // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1993. – № 6. – 30 czerwca. – S. 23.

155. Nasza kronika // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1993. – № 7–8. – 31 lipiec. – S. 26.

156. Nasza kronika // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1993. – № 9. – 23 września. – S. 23.

157. Naumczuk A. Białoruska koncepcja strefy bezatomowej / A. Naumczuk // Biuletyn Białoruski. – 1996. – № 7. – sierpień. – S. 23–25.

158. Niewiadomski A. Niezadowolenie Rosatiego / A. Niewiadomski // Rzeczpospolita. – 1996. – № 128. – 3 czerwca. – S. 2.

159. Nowak-Jeziorański J. Bardzo długa miedza / Jan Nowak-Jeziorański // Rzeczpospolita. – 1998. – № 222. – S. 7.

160. O mniejszościach w trakacie polsko-białoruskim // Czasopis (pismo informacyjno-kulturalne wschodniej Białostoczczyzny). – 1994. – № 2. – S. 16–17.

161. O suwalskim korytarzu i integracji europejskiej // *Gazeta Wyborcza*. – 1996. – № 57. – 7 marca. – S. 7.
162. Orłoś K. Dlaczego obawiamy się Rosji? / K. Orłoś // *Tygodnik powszechny*. – 1995. – № 27. – 2 lipca. – S. 5.
163. Pawlicki J. Wschodni status / J. Pawlicki // *Gazeta Wyborcza*. – 1994. – № 93. – 21 kwietnia. – S. 12.
164. Pisalnik A. Głódówka w siedzibie ZPB / A. Pisalnik // *Rzeczpospolita*. – 2003. – № 23. – 1 stycznia. – S. 4.
165. Po kontroli w suwalskim Urzędzie Wojewódzkim. Nie ma sprawy korytarza // *Gazeta Wyborcza*. – 1996. – № 61. – 12 marca. – S. 3.
166. Polska i Białoruś chcą współpracy // *Rzeczpospolita*. – 1991. – № 238. – 11 października. – S. 1.
167. Polski MSZ zaniepokojony // *Gazeta Wyborcza*. – 1996. – № 268. – 18 listopada. – S. 6.
168. Prawa mniejszości polskiej na Białorusi zagrożone // *Tydzień na Wschodzie*. – 1999. – № 20. – 13 maja. – S. 7–8.
169. Preckajło W. Tadeusz Gawin: “Komu jest potrzebna konfrontacja?” / W. Preckajło // *Głos znad Niemna*. – 1995. – № 2. – 16–22 stycznia. – S. 3.
170. Rayski J. Odrodzenie Białoruskiego Kościoła / J. Rayski // *Głos znad Niemna*. – 1993. – № 4. – 11–17 stycznia. – S. 3.
171. Rozliczenie z obietnic // *Gazeta Wyborcza*. – 1995. – № 93. – 20 kwietnia. – S. 7.
172. Sąsiedzi alarmują // *Gazeta Wyborcza*. – 1996. – № 271. – 21 listopada. – S. 1.
173. Smolar A. Partnerstwo dla postoju / A. Smolar // *Rzeczpospolita*. – 1995. – № 24. – 28–29 stycznia. – S. 1.
174. Spotkanie w puszczy // *Gazeta Wyborcza*. – 1996. – № 62. – 13 marca. – S. 7.

175. Spotkanie z Aleksandrem Łukaszenko // Głos znad Niemna. – 1994. – № 16. – 25 kwietnia – 1 maja. – S. 2.
176. Spotkanie z Zenonem Paźniakiem // Głos znad Niemna. – 1994. – № 16. – 25 kwietnia – 1 maja. – S. 1.
177. Stanisław Szuszkiewicz w Domu Polaka w Grodnie // Głos znad Niemna. – 1994. – № 16. – 25 kwietnia – 1 maja. – S. 1.
178. Sukces Łatypowa: ambasadorowie wracają na Białoruś // Tydzień na Wschodzie. – 1999. – № 3. – 14 stycznia. – S. 2–3.
179. Traktat Polska – Białoruś // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 147. – 24 czerwca. – S. 1.
180. Trójgłos o polskiej polityce zagranicznej // Dziś. – 1991. – № 4. – 7 kwietnia. – S. 51–66.
181. „Trójkąt brzeski, // Trybuna. – 1996. – № 170. – 22 lipca. – S. 1.
182. Trójkąt Brzeski o euroregionie i wizach // Rzeczpospolita. – 1996. – № 169. – 22 lipca. – S. 6.
183. Wątróbski L. Polacy na Grodzieńszczyźnie. Rozmowa z konsulem generalnym RP w Grodnie Sylwestrem Szostakiem / L. Wątróbski // Nowe Kontrasty. – 2001. – № 7–8. – S. 10–13.
184. Widacki J. Kresy – nasza miłość, nasz kłopot / J. Widacki // Gazeta Wyborcza. – 2002. – № 99. – 27–28 kwiecień. – S. 18–19.
185. Wierni słudzy Zachodu. (Rozmowa z wiceprzewodniczącym komisji spraw zagranicznych białoruskiego parlamentu S.Konstantinem) // Gazeta Wyborcza. – 1998. – № 280. – 30 listopada. – C. 15.
186. Z uchwały Sejmu RP // Gazeta Wyborcza. – 1996. – № 270. – 20 listopada. – S. 3.
187. Zielińska A. Mniejszości narodowe i ich organizację / Anna Zielińska // Biuletyn Białoruski. – 1997. – № 8. – S. 26–39.
188. Zwiększyć konkurencyjność // Gazeta Wyborcza. – 2001. – № 178. – S. 11.

Мемуари

189. Кравченко П. Беларусь на распутье, или правда о Беловежском соглашении. Записки дипломата и политика / Пётр Кравченко. – Москва : Время, 2006. – 456 с.

Наукові монографії та статті

190. Бабосов Е., Русецкая В. Взаимодействие этнонациональной и религиозной идентификации на белорусско-польском пограничье / Е. Бабосов, В. Русецкая // Polska wobec transformacji na wschodzie. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej. – Poznań, 6–7 czerwca 1995 roku. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1996. – S. 155–161.

191. Букчин С. Белорусская трагедия 1986–1999. Страна и народ в зеркале публицистики / С. Букчин. – Warszawa, 2000. – 625 с.

192. Бурдяк В. Міжнаціональна взаємодія в Україні, Білорусі, Польщі і Литві: правові та соціальні механізми // Політичні та соціальні студії. Збірник наукових праць. – Т. VIII. – Чернівці : Букрек, 2009. – С. 250–265.

193. Бухарин Н.И. Российско-польские отношения: 90-е годы XX в. – начало XXI в. / Николай Иванович Бухарин. – М. : Наука, 2007. – 294 с.

194. Вацилко Г. Г. Белорусско-польское сотрудничество в 90 – е гг. XX века / Г. Г. Вацилко // Актуальные вопросы Новой и Новейшей истории. Материалы Республиканской научной конференции. – Минск : БГПУ им. М. Танка, 31 марта 2005. – С. 379–385.

195. Вернидуб А. Путин забрал у Лукашенко котлеты с мухами / А.Вернидуб [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.gazeta.ru/2002/06/20/putinzabral.shtml>

196. Войтукевич Ю. Проекты приграничного сотрудничества в еврорегионе “Неман” / Ю. Войтукевич // Региональное сотрудничество.

Материалы научно-практической конференции. – В 2 ч. – Ч 2. – [под общ. ред. Белых Ю. Э]. – Гродно : ГрДУ, 2000. – С. 61–65.

197. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки) : Навч. Посібник / Володимир Прокопович Газін, Сергій Анатолійович Копилов. – К. : Либідь, 2004. – 624 с.

198. Гуцуляк І. Р. Військово-політичне співробітництво Польщі в регіоні Центральної і Східної Європи та участь у врегулюванні збройних конфліктів (1989-2005 рр.) / Ігор Романович Гуцуляк // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Випуск 61. – Ч. II. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2006. – С. 91–97.

199. Гуцуляк І. Р. Зовнішня політика Польщі та демократичні процеси в регіоні Центральної та Східної Європи (1989–2005 рр.) / Ігор Романович Гуцуляк // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Випуск 62. – Ч. II. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2006. – С. 121–128.

200. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795 – 1990 / Ганна Дильонгова / Пер. З пол. М. Кірсенка. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с.

201. Дорняк И. Приграничное сотрудничество в системе белорусско-польских отношений: проблемы и пути их решения (1991–2004 гг.) / И. Дорняк // Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў: зборнік навук. Артыкулаў / [под ред. Крэня І. П., Навіцкага У. І., Белазаровіча В. А]. – Гродна : ГрДУ, 2006. – С. 139–145.

202. Зайончковський В. Восточная Европа в польской дипломатии / Войцех Зайончковський // Pro et contra. – 1998. – Т. 3. – № 2. – Весна. – С. 39–52.

203. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Леонід Опанасович Зашкільняк, Микола Григорович Крикун. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2002. – 752 с.

204. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / [за редакцією Леоніда Зашкільняка]. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2001. – 660 с.

205. Иванов С. Минск – Варшава: на новой линии стратегического соприкосновения / С. Иванов // Беларусь в мире. – 1997. – № 3. – С. 26–34.

206. Канфесіі на Беларусі (конец XVIII-XX ст.) / [навуковы рэдактар докт. гіст. навук У. І. Навіцкі]. – Мінск : ВП „Екоперспектыва”, 1998. – 315 с.

207. Карабалеви́ч В. Военно-полетические факторы отношений Белоруси и Польши / Валерий Карабалеви́ч // Belarus Monitor. – Спеціальний выпуск. – декабрь 1996 – январь 1997 года. – С. 47–52.

208. Карабалеви́ч В. Место Польши в политике Беларуси / Валерий Карабалеви́ч // Наш радавод. – Кн. 8. – „Беларусы і полякі: дыялог народаў і культур X-XX ст.”. Матэрыялы круглага стала. – Гродна: Заходня беларуский гуманітарны цэнтр даслядуванняў Усходняй Еўропы, 28-30 вересня 1999. – С. 550–588.

209. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): Навч. посібник / Михайло Михайлович Кріль. – К. : Знання, 2008. – 292 с.

210. Кучинская М. Новая парадигма польской восточной политики / Марина Кучинская // Pro et contra. – 1998. – Т. 3. – 2. – Весна. – С. 18–38.

211. Латушка П. Беларуска-польскія адносiны: развіццё партнёрства ў новых умовах / Павел Латушка // Веснік Міністэрства Замежных Спраў. – 2004. – № 2. – С. 45–53.

212. Лойко Л. Формирование внешнеполитической стратегии польских социал-демократов / Леонид Лойко // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2001. – № 4. – С.80–83.

213. Новаковский Е.М. Польско-белорусские отношения в контексте расширения НАТО / Ежи Марек Новаковский // Беларусь в мире. – 1997. – № 1. – С. 22.
214. Павлючук В. Білорусь і польська справа / Влодзімеж Павлючук // Україна. Росія, Білорусь: три проекти. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 2000. – № 18. – С. 254–261.
215. Павляк Т. Беларусь и Польша: год удачного сотрудничества / Т.Павляк // Веснік Міністэрства Замежных Спраў. – 2004. – № 2. – С. 54–63.
216. Півульскі Е. Беларуска-польскае трансгранічнае супрацоўніцтва як інструмент інтэграцыі Беларусі ў Еўропу / Е. Півульскі // Шлях да ўзаемнасці: Мат. VIII міжнар. навук. канф. / [пад ред. І. Крэня, М. Кандрацюка]. – Гродна : ГрДУ, 2001. – С. 177–183.
217. Пузына С. Инвестиции польского капитала в Гродненский регион / С.Пузына // Региональное сотрудничество. Материалы научно-практической конференции. – В 2 ч. – Ч 2. – / [под общ. ред. Белых Ю.Э]. – Гродно : ГрДУ, 2000. – С. 48–53.
218. Ржевский В. Стратегия безопасности Польши / В. Ржевский // Компас. – 2000. – № 4. – 20 января. – С.17.
219. Розанов А. Белорусская дипломатия: основные ориентиры внешней политики / Анатолий Розанов // Беларуская думка. – 1992. – № 8. – жнівень. – С. 76–82.
220. Розанов А. Республика Беларусь: внешнеполитические ориентиры / Анатолий Розанов // Белоруссия на перепутье: в поисках международной идентичности / [под ред. Ш. Гарнетта и Р. Легволда]. – Москва : Центр Карнеги, 1998. – С. 33–60.
221. Розанов А. Білорусь: вектори зовнішньої політики / Анатолий Розанов // Україна. Росія, Білорусь: три проекти. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 2000. – № 18. – С. 220–240.

222. Розанов А., Гордейчик А. Беларусь, Россия, Польша: отношения в региональном контексте / А. Розанов, А. Гордейчук // Беларусь в мире. – 2001. – № 1. – С. 19–23.

223. Русакович А. Белорусско-польское экономическое взаимодействие. Проблемы и перспективы / Андрей Русакович // Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze / [pod red. M. Wolańskiego i G. Tokarza]. – Toruń : Adam Marszałek, 2007. – S. 75–88.

224. Русакович А. Белорусско-польское экономическое взаимодействие: новая парадигма? / Андрей Русакович // Białoruś – Polska. Przeszłość i terażniejszość / [pod red. M. Wolańskiego i G. Tokarza]. – Wrocław : Arboretum, 2008. – S. 107–118.

225. Садоўскі А. Польшка-беларускія зносіны на беласточчыне па лістах у рэдакцыі мясцовых газет / Анджей Садоўскі // Веснік Акадэміі Навук Беларусі. – Серыя гуманітарных навук. – 1994. – № 2. – С. 27–33.

226. Сапель М. Касцёл у Беларусі сёння / М. Сапель // Беларусь – XXI стагоддзе: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі 10–12 снежня 2003 года. – Мінск, 2004. – С. 189–190.

227. Смалянчук А. Білорусь у XX столітті: геополітичне становище і спроби формування власної політики / Аляксандир Смалянчук // Україна. Росія, Білорусь: три проекти. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 2000. – № 18. – С. 241–253.

228. Смирнов В. Внешняя политика и дипломатия Республики Беларусь: курс лекций / В. Смирнов. – Минск : Академия управления при Президенте РБ, 1998. – 150 с.

229. Смирнов В., Вашко И. Свободные экономические зоны: мировой опыт и перспективы развития в Республике Беларусь / В. Смирнов, И. Вашко. – Учебн. пособие. – Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 1999. – 103 с.

230. Смулкова Э. Польша-беларускія ўзаемаадносінны (гісторыя і сучаснасць) / Эльжбета Смулкова // *Kraj. Polonica – albavuthenica – lithuanica.* – 2003. – № 1–2 (9–10). – S. 15–30.

231. Снапкоўскі У. Міжнародныя аспекты вызначэння савецка-польскай мяжы ў 1943–1945 гг. / Уладзімір Снапкоўскі // *Беларускі гістарычны часопіс.* – 1994. – № 1. – С. 9–15.

232. Снапковский В. Внешняя политика Республики Беларусь: первые итоги первого десятилетия / Владимир Снапковский // *Белорусский журнал международного права и международных отношений.* – 2000. – № 4. – С. 45–51.

233. Снапкоўскі У.Е. Гісторыя знешняй палітыкі Беларусі: вучеб. дапам. для студэнтаў фак. міжнар. адносін: У 2 ч. – Ч. 2. Ад канца XVIII да пачатку XXI ст. / У. Е. Снапкоўскі. – Мн. : БДУ, 2004. – 303 с.

234. Снапкоўскі У.Е. Знешняя палітыка Рэспублікі Беларусь: курс лекцый / У. Е. Снапкоўскі. – Мінск : БДУ, 2007. – 183 с.

235. Тихански А.И. Этноконфессиональные отношения в обществе и их влияние на национальную безопасность Республики Беларусь / А. И. Тихански. – Минск : ИНБ РБ, 2003. – 114 с.

236. Тихомиров А.В. Отношения Белоруссии с соседними государствами Центральной и Восточной Европы (Польшей, Литвой, Латвией) в 1991–2001 гг. / А. В. Тихомиров [Электронный ресурс] // Режим доступа: [http:// portalus.ru](http://portalus.ru) (с)

237. Уладыкоўская-Канаплянік Л. Роля каталіцтва ў беларуска-польскім узаемадзеянні на сучасным этапе / Любоў Уладыкоўская-Канаплянік // *Наш радавод.* – Кнігі 8. – „Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур XX ст”. Матэрыялы міжнароднага круглага стала (Гродна, 28–30 верасня 1999 г.). – Гродна, 1999. – С. 495–498.

238. Улахович В. Концептуальные подходы во внешней политике Республики Беларусь (1991–2002 гг.) / Владимир Улахович // *Европа (Журнал*

Польского Института Международных Дел). – 2003. – № 1 (6). – Том 3. – С. 99–116.

239. Улахович В.Е. Внешняя политика Республики Беларусь в 1991–2001 гг.: опыт концептуального самоопределения / В. Е. Улахович // Внешняя политика Беларуси в исторической ретроспективе: материалы международной научной конференции. – Минск : Адукацыя и выхаванне, 2002. – С. 224–235.

240. Улахович В. Становление и развитие концептуальных основ внешней политики Республики Беларусь: источники и историография / Владимир Улахович // Журнал международного права и международных отношений. – 2007. – № 2. – С. 27–35.

241. Хмялінскі Б. Польшча – Беларусь: 15 гадоў міждзяржавных адносін / Баляслаў Хмялінскі // Журнал международного права и международных отношений. – 2007. – № 1. – С. 31–38.

242. Цепкало В. Позиция Беларуси в вопросе расширения НАТО на Восток / В. Цепкало // Belarus Monitor. – Специальный выпуск. – декабрь 1996 – январь 1997 года. – С. 45.

243. Часноўскі М. Э. Постсацыялістычныя краіны на шляху пераўтварэнняў і еўрапейскай інтэграцыі / Мечислаў Эдвардавіч Часноўскі. – Мінськ : „Веда”, 1997. – 120 с.

244. Часноўскі М. Э. Сістэмныя пераўтварэнні ў Рэспубліцы Польшча (1989–1999) / Мечислаў Эдвардавіч Часноўскі. – Мінськ : БДУ, 2000. – 288 с.

245. Часноўскі М. Беларускі аспект Усходняй палітыкі Польшчы / Мечислаў Часноўскі // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2000. – № 2. – С. 62–67.

246. Часноўскі М. Беларуска-польскія адносіны ў 1996-1999 гг. / Мечислаў Часноўскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – № 3. – С. 16–21.

247. Челядинский А. Некоторые аспекты концепции внешней политики Республики Беларусь / А. Челядинский // Внешняя политика Беларуси в

исторической ретроспективе: материалы международной научной конференции. – Минск : Адукацыя и выхаванне, 2002. – С. 254–260.

248. Челядинский А. Внешнеполитические приоритеты и интересы Республики Беларусь / А. Челядинский // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2003. – № 4. – С. 27–33.

249. Шарапо А. Польша – Беларусь: история и современность / А. Шарапо // Журнал международного права и международных отношений. – 2007. – № 4. – С. 44–47.

250. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття: Підруч. для вищих навч. закл. / Валерій Яровий. – К. : Генеза, 2005. – 816 с.

251. Androsiuk M. Białorusini w Polsce w wyborach do Parlamentu po 1989 roku / M. Androsiuk [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.bialorus.pl/index.phppokaz=bialorusini_w_wyborach_1989&&Rozdzial=polityka_mn

252. Antczak R., Kozarzewski P., Połomski K. Polityka gospodarcza Białorusi w latach 1992–1994 / R. Antczak, P. Kozarzewski. – Warszawa : Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, 1995. – 39 s.

253. Babiński G. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle spisu ludności z roku 2002 / G. Babiński // Studia Socjologiczne. – 2004. – № 1. – S. 139–152.

254. Balicka M. Zepsuta róża wiatrów / M. Balicka // Polityka. – 1996 – № 21. – 25 maja. – S. 59.

255. Balmaceda M. Pomost, bufor czy próżnia? Państwa byłego ZSRR a stosunki rosyjsko-środkowoeuropejskie / M. Balmaceda // Studia Polityczne. – 1996. – № 6. – S. 25–38.

256. Białoברzeska R., Kisiel R. Współpraca transgraniczna wschodnich regionów Polski / R. Białoברzeska, R. Kisiel. – Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmiańsko-Mazurskiego, 2003. – 128 s.

257. Białoruś w przededniu wyborów prezydenckich. – Warszawa: OSW. – maj 1994. – 65 s.
258. Białorus. Zacieśnienie współpracy wojskowej z Rosją // Przegląd Środkowoeuropejski. – 1996. – № 16. – S. 17.
259. Białoruś – Polska – Ukraina: bezpieczny region w bezpiecznej Europie. (Konferencja 23–25 maja 1996 r.). – Warszawa : Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie, 1997. – 118 s.
260. Białoru – nieznaną sąsiad UE. Sytuacja polityczna, społeczna i gospodarcza Białorusi. – Warszawa : OSW. – 2005. – 25 s.
261. Borko H. Republika Białoruś jako partner gospodarczy Polski / Henryk Borko // Gospodarcze sąsiedztwo polski w warunkach: transformacji, integracji z Unią Europejską, globalizacji / [pod red. K. Staszyka]. – Warszawa : Semper, 2005. – S. 245–283.
262. Bratkiewicz J. Stosunki z Białorusią / J. Bratkiewicz // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1993/1994. – S. 134.
263. Budyta-Budzińska M. Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem? / M. Budyta-Budzińska. – Warszawa : ISP PAN, 2003. – 345 c.
264. Burant S. Problematyka wschodnia. Studium porównawcze stosunków Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą / Stefan Burant. – Warszawa : PISM, 1993. – 28 s.
265. Burant S. Belarus and the Belarusian Irredenta in Lithuania / Stefan Burant // Nationalities Papers. – 1997. – Vol. 25. – № 4. – P. 643–658.
266. Burant S. Polska polityka wschodnia – granice możliwości / Stefan Burant // Polska w Europie. – 1996. – № 22. – S. 83–96.
267. Całka M.-J. Polska polityka wschodnia w latach 1989–1997. Próba oceny, nowe wyzwania i perspektywy / M.-J. Całka // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1998. – S. 34–45.

268. Chodubski A. Stosunki polsko-białoruskie w latach dziewięćdziesiątych / Andrzej Chodubski // Polska polityka zagraniczna w procesie przemian po 1989 roku / [pod red. A. Żukowskiego]. – Olsztyn : OBN, 1999. – S. 148–158.

269. Cudny M., Gomułka A. Współpraca gospodarcza w świetle funkcjonowania Wolnej Strefy Ekonomicznej w Brześciu / M. Cudny, A. Gomułka // Blisko, a tak daleko. Polacy w obwodzie Brzeskim na Białorusi / [red. naukowa A. Bobryk]. – Warszawa : Siedleckie Towarzystwo Naukowe, 2004. – 284 s.

270. Czesnowski M. Białorusko-polskie stosunki polityczne: „szara strefa” niepewności / Mieczysław Czesnowski // Mazowieckie Studia Humanistyczne. – № 1–2. – S. 125–134.

271. Czopinski M. Polish-Belarusian Relations In The Context of NATO Enlargment, 1993-2004 / Malcolm Czopiński // Central and Eastern European Review. – 2009. – Vol. 3. – P. 1–34.

272. Danilewski J. Realna energetyka (problemy paliwowe Białorusi) / J. Danilewski // Eurazja. – 1995. – № 3. – S. 100–105.

273. Darski J. Białoruś: historia, współczesność, konflikty narodowe / Józef Darski. – Warszawa : Instytut polityczny, 1994. – 105 s.

274. Dąbrowski J. Historia Związku Polaków na Białorusi (1988–2006) / J. Dąbrowski [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.zpb.org.pl/index.php?id=kgen>

275. Dębski S. Polska i kraje sąsiedni w 2001 r. / Sławomir Dębski // Polski Przegląd Dyplomatyczny. – 2002. – № 2 (6). – T 2. – S. 71–100.

276. Dębski S. Stosunki polsko-białoruskie – stan obecny i perspektywy / Sławomir Dębski // Polska i Białoruś / [pod red. A. Eberharda i U. Ułachowicza]. – Warszawa : PISM, 2003. – S. 11–16.

277. Dębski S. „Polityka wschodnia” – mit i doktryna / Sławomir Dębski // Polski Przegląd Dyplomatyczny. – 2006. – № 3 (31). – maj–czerwiec. – S. 5–18.

278. Dudik A. Sytuacja wyznaniowa i ekumeniczna na Białorusi w latach 1988–2003 / A. Dudik. – Sandomierz : Drukarnia w Sandomierzu, 2007. – 259 s.

279. Dziewulski K. Współpraca gospodarcza Polski z Białorusią / K. Dziewulski // Współpraca gospodarcza Polski z krajami sąsiedzkimi w okresie transformacji / [pod red. J. Misala]. – Radom : Politechnika Radomska, 2004. – S. 251–272.

280. Dzwonkowski R. Problem liczebności Polaków i katolików obrządku łacińskiego na Białorusi i Ukrainie / Roman Dzwonkowski // Mniejszości narodowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w świetle statystyk XIX i XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji w Lublinie 20–22 października 1992 roku / [red. naukowa Zygmunt Sułowski, Jan Skarbek]. – Lublin : IES–W, 1995. – S. 138–151.

281. Dzwonkowski R. Instytucje życia religijnego Polaków w państwach powstałych po rozwiązaniu ZSRR / Roman Dzwonkowski // Studia Polonijne. – 1998. – № 19. – S. 33–51.

282. Dzwonkowski R. Polacy w Kościele na Wschodzie – przemiany i problemy / Roman Dzwonkowski // Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie / redakcja naukowa T. Gąsowski. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2000. – S. 76–93.

283. Dzwonkowski R. Sytuacja religijna Polaków na Białorusi / Roman Dzwonkowski // Polska-Białoruś: problemy sąsiedztwa / [pod red. H. Chałupczaka, E. Michalik]. – Lublin : UMCS, 2005. – S. 91–102.

284. Eberhardt A. Kryzys w stosunkach polsko-białoruskich / Adam Eberhardt // Biuletyn (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych Biuro Analiz). – 2005. – № 58 (303). – 2 sierpnia. – S. 1501–1503.

285. Eberhardt A. Republika Białoruś po wyborach prezydenckich 2006 r. – perspektywy demokratyzacji / Adam Eberhardt // Polski Przegląd Dyplomatyczny. – 2006. – № 2 (30) marzec-kwiecień. – S. 25–36.

286. Eberhardt A. Polska a konflikt wokół Związku Polaków na Białorusi / Adam Eberhardt // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 2006. – S. 258–266.

287. Eberhardt A. Gra pozorów. Stosunki rosyjsko-białoruskie 1991–2008 / Adam Eberhardt. – Warszawa : PISM, 2008. – 268 s.
288. Eberhardt A. Problematyka energetyczna w stosunkach Federacji Rosyjskiej i Republiki Białoruś / Adam Eberhardt // Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzynarodowe na obszarze postsowieckim / [pod red. E. Wyciszkieвича]. – Warszawa : PISM, 2008. – S. 57–96.
289. Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Białorusi / Piotr Eberhardt. – Warszawa: Spotkania, 1994. – 166 s.
290. Eberhardt P. Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w. / Piotr Eberhardt. – Warszawa : PWN, 1996. – 426 s.
291. Eberhardt P. Struktura narodowościowa ludności Republiki Białoruskiej w 1999 roku / Piotr Eberhardt // Obóz. – 2001. – № 38. – S. 7–20.
292. Euroregiony w nowym podziale terytorialnym Polski / [pod red. Bożeny Kodeckiej i Kazimierza Żurawskiego]. – Wrocław : US, 1999. – 399 s.
293. Euroregiony na granicach Polski 2007. Euroregion Puszcza Białowieska / [pod red. Marii Czekaj]. – Wrocław : US, 2007. – S. 155–160.
294. Fedorowicz K. Polska polityka wobec Białorusi / Krzysztof Fedorowicz // Polityka wschodnia Polski: uwarunkowania, koncepcje, realizacja / [redakcja naukowa A. Gil i T. Kapuśniak]. – Lublin-Warszawa : IESW, 2009. – S. 233–250.
295. Foligowski P. Białoruś – trudna niepodległość / Przemysław Foligowski. – Wrocław : Atlas, 1999. – 278 s.
296. Garnet S., Legvold R. Dealing with Europe's Reluctant Participant / Sherman Garnet, Robert Legvold // Belarus at the Crossroad / Edited by Sherman W. Garnett and Robert Legvold. – Washington DC : Carnegie Endowment for International Peace, 1999. – P. 173–190.

297. Gawęcka A. Asymetria we współpracy gospodarczej Rosji i RFN / A.Gawęcka // Relacje gospodarcze Niemiec z krajami Europy Środkowo-Wschodniej. – Warszawa : OSW, wrzesień 2008. – S. 48–53.

298. Gawin T. Zwycięstwa i porażki. Odrodzenie polskości na Białorusi w latach 1987–2000 / Tadeusz Gawin. – Białystok, 2003. – 583 s.

299. Gawin T. Historia niszczenia Związku Polaków na Białorusi (1988–2005) / Tadeusz Gawin // Białoruś: trudna droga do demokracji / [pod red. Mikołaja Iwanowa]. – Wrocław : KEW, 2006. – S. 83–103.

300. Głogowska H. Białoruś w polityce Polski między Niemcami a Rosją / Hanna Głogowska // Polska między Niemcami a Rosją. – Poznań : UaM, 1999. – S. 176–184.

301. Głogowska H. Syndrom „młodszej siostry” albo o Białorusi między Polską a Rosją / Hanna Głogowska // Tematy polsko-białoruskie. Historia – Literatura – Edukacja / [pod red. R. Traby]. – Olsztyn : Wspólnota Kulturowa Borussia, 2003. – S. 29–35.

302. Głogowska H. Polska a Białoruś: współczesne stosunki, relacje i zależności / Hanna Głogowska // Stawiać pytania – szukać odpowiedzi / [pod red. A. Chodubskiego i E. Polak]. – Sopot : Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, 2008. – S. 215–230.

303. Gomółka K. Między Polską a Rosją. Białorusini w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918–1922 / Krystyna Gomółka. – Warszawa : Gryf, 1994. – 263 s.

304. Górka-Winter B. Ewolucja NATO a stosunki polsko-białoruskie / Beata Górka-Winter // Polska i Białoruś / [pod red. A. Eberharda i U. Ułachowicza]. – Warszawa : PISM, 2003. – S. 59–68.

305. Gremek B. Ustrój państwa a polityka zagraniczna / Bronisław Gremek // Wykłady publiczne w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych. – Warszawa : PISM, 2002. – 90 s.

306. Habowski M. Stosunki Białorusi z Polską / Mirosław Habowski // Białoruś w stosunkach międzynarodowych. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. – S. 233–253.

307. Helnarski S., Stankiewicz J. Kształtowanie się nowej polskiej polityki wschodniej / S. Helnarski, J. Stankiewicz // Polityczno-wojskowe aspekty polskiej polityki wschodniej. Materiały z sympozium zorganizowanego przez Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk i Wydział Nauk Humanistycznych Akademii Obrony Narodowej / [pod red. J. Stafanowicza]. – Warszawa : ISP PAN, 15 maja 1991. – S. 34–42.

308. Jakimowicz R. Stosunki polsko-białoruskie w latach 1992–2003 (wybrane aspekty polityczne i gospodarcze) / R. Jakimowicz // Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie. – 2007. – № 749. – S. 21–39.

309. Janusz G. Mniejszość białoruska w Polsce i polska na Białorusi / Grzegorz Janusz // Polska-Białoruś: problemy sąsiedztwa / [pod red. H. Chałupczaka, E. Michalik]. – Lublin : UMCS, 2005. – S. 53–78.

310. Jedna czy wiele racji stanu // Więż. – 1995. – № 3 (437). – S. 9–20.

311. Kabzińska I. Polacy na Białorusi. Informacja o badaniach prowadzonych przez pracowników Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie / Ioanna Kabzińska // Polska wobec ransformacji na Wschodzie. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej (6–7 czerwca 1995 roku). – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1996. – S. 165–175.

312. Kabzińska I. Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi / Ioanna Kabzińska. – Warszawa : Letter Quality, 1999. – 207 s.

313. Kaliszuk G. Białorusi gospodarcze przyspieszenie / G. Kaliszuk // Sprawy Wschodnie. – 2008. – № 4. – S. 14–15.

314. Kaminski A. Development of Belarus and Polish Foreign Policy Within The Context of European Process / Antoni Kamiński // Belarus In The World. – 2000. – Vol. 5. – Issues 1. – P. 21–23.

315. Karabalewicz W. Relacje białorusko-polskie w kontekście rozszerzenia NATO / Walery Karabalewicz // Eurazja. – 1997. – № 1. – S. 177–120.

316. Karabalewicz V. Stosunki białorusko-polskie na tle integracji europejskiej / Valery Karabalewicz // Polska w systemie międzynarodowym w dobie integracji europejskiej / [pod red. M. Marczewskiej-Rytko]. – Puławy: Puławska Szkoła Wyższa, 2001. – S. 151–168.

317. Kazanecki P. Mniejszość Białoruska / Paweł Kazanecki // Mniejszości narodowe w Polsce: praktyka po 1989 roku. – [praca zbiorowa pod red. B. Berdychowskiej]. – Warszawa : Sejmowe, 1998. – S. 178–208.

318. Kisiel R., Satkiewicz K. Aktualna polityka państwa polskiego wobec mniejszości narodowych / Roman Kisiel, Katarzyna Satkiewicz. – Olsztyn : UWM, 2008. – 118 s.

319. Konończuk W. Białoruś. Raporty krajowe / Wojtek Konończuk // Nowa rola NATO na obszarze WNP. Końcowy raport projektu. – Warszawa : OSW. – kwiecień 2005. – 109 s.

320. Konończuk W. Konflikt energetyczny Białoruś-Rosja: gra nadal trwa. Więcej niż sąsiedztwo (analiza) / Wojtek Konończuk. – Warszawa : Fundacja Batorego. – styczeń 2007. – 8 s.

321. Konończuk W. Trudny „sojusznik”. Białoruś w polityce Rosji / Wojtek Konończuk. – Warszawa : OSW, 2008. – 54 s.

322. Kowalski M. Cywilizacyjno-kulturowe uwarunkowania stosunków polsko-białoruskich / Mariusz Kowalski // Наш радавод. – Кн. 8. – „Беларусы і полякі: дыялог народаў і культур X–XX ст.”. Матэрыялы круглага стала. – Гродна : Заходня беларуский гуманітарны цэнтр даслядуванняў Усходняй Еўропы, 28–30 вересня 1999. – С. 383–394.

323. Kowalski M. Białorusini w Polsce według spisu 2002 / Mariusz Kowalski [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.slonko.com.pl/czasopis/in.php?id=0406/2004_06_c17

324. Kowalski M. Polacy na Białorusi, Białorusini w Polsce – obraz pogranicza dwóch narodów / Mariusz Kowalski [Електронний ресурс] // Режим доступу:http://www.bialorus.pl/index.phppokaz=polacy_bialorusini&&Rozdzial=polityka_mn

325. Kronika stosunków międzynarodowych Polski w 1995 r. // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1996. – S. 223–255.

326. Kronika stosunków międzynarodowych Polski // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1997. – S. 284.

327. Kruczkowski T. Polacy na Białorusi – terażniejszość i przyszłość / Tadeusz Kruczkowski // Więź. – 2002. – № 4. – S. 113–121.

328. Kruczkowski T. Polacy na Białorusi na tle historii i współczesności / Tadeusz Kruczkowski. – Słomim : Слонимская Типография, 2003. – 272 s.

329. Kruczkowski T. Polityka narodowościowa / Tadeusz Kruczkowski // Europa Wschodnia. Dekada transformacji. Białoruś / [pod red. B. Albina i W. Baluka]. – Wrocław : Arboretum, 2004. – S. 179–212.

330. Krystyniak M. Współpraca polsko-białoruska w kwestiach wspólnej granicy / M. Krystyniak // Polska i Białoruś. Polska i Białoruś po rozszerzeniu Unii Europejskiej / [pod red. M. Krzysztofowicza]. – Warszawa : PISM, 2005. – S. 83–89.

331. Książek J. Stosunki dwustronne Polski // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 2003. – S. 318–324.

332. Kukułka J. Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej / Józef Kukułka. – Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1998. – 247 s.

333. Kurek T. Polityka obronna / T. Kurek // Europa Wschodnia. Dekada transformacji. Białoruś / [pod red. B. Albina i W. Baluka]. – Wrocław : Arboretum, 2004. – S. 307–336.

334. Kurek T. Stosunki Republiki Białoruś z zachodnioeuropejskimi organizacjami i ugrupowaniami integracyjnymi w latach 1991–2006 / T. Kurek // Wybrane problemy badań wschodnich / [pod red. Z.-J. Winnickiego, W. Baluka, G. Tokarza]. – Wrocław : Arboretum, 2007. – S. 191–213.

335. Kurkiewicz M. Niedemokratyczna Białoruś – wyzwanie dla polskiej polityki / Michał Kurkiewicz // *Polska w Europie*. – 2005. – № 1. – S. 165–179.

336. Kuźniar R. Polityka bezpieczeństwa w polskiej polityce zagranicznej // *Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000* / [pod red. R. Kuźniara] / Roman Kuźniar. – Warszawa : „Scholar”, 2001. – 712 s.

337. Kuźniar R. Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej / Roman Kuźniar. – Warszawa : Scholar, 2008. – 329 s.

338. Lachowicz K. Prasa polska na Wschodzie. Stan obecny, potrzeby i perspektywy rozwoju / K. Lachowicz // *Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie. Poszukiwanie modelu polityki* / [pod red. T. Gąsowskiego]. – Kraków : Ośrodek Myśli Politycznej, 2000. – S. 243–249.

339. Łaskiewicz W. Tożsamość i kultura w działalności Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w Polsce / W. Łaskiewicz // *Polska-Białoruś: problemy sąsiedztwa* / [pod red. H. Chałupczaka, E. Michalik]. – Lublin : UMCS, 2005. – S. 155–160.

340. Łoskot A. Potencjal eksportowy obszaru postradzieckiego – jego znaczenie i podstawowe problemy związane z pełnym wykorzystaniem / A. Łoskot // *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*. – Warszawa : „Prace OSW”. – grudzień 2003. – № 12. – S. 8–17.

341. Magdziak-Miszewska A. Subregionalny kontekst rozszerzenia NATO / Agnieszka Magdziak-Miszewska // *Sprawy Międzynarodowe*. – 1999. – 1(LII). – S. 137–146.

342. Magdziak-Miszewska A. The Trilateral Poland-Russia-Belarus Dialogue: Basis for Search for Ways of Safe Development In The Region / Agnieszka Magdziak-Miszewska // *Belarus In The World*. – 2000. – Vol. 5. – Issues 1. – P. 6–7.

343. Magdziak-Miszewska A. Belarus: Poland's Strange Neighbors / Agnieszka Magdziak-Miszewska // *Independent Belarus. Domestic Determinants, Regional Dynamics and Implication for the West* / [edited by Margarita M. Balmaceda, James

Clem, Lisbeth L. Tarlow]. – Cambridge : Harvard University Press, 2002. – S. 344–365.

344. Malak K. Białoruś / Kazimierz Malak. – Warszawa : ELIPSA, 2002. – 132 s.

345. Malak K. Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi / Kazimierz Malak. – Warszawa : Akademia Obrony Narodowej, 2003. – 209 s.

346. Masjukou M. Białoruskie euroregiony jako instrument współpracy w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej / Michał Masjukou // Polska i Białoruś / [pod red. A. Ebercharda i U. Ułachowicza]. – Warszawa : PISM, 2003. – S. 103–109.

347. Menkiszak M., Piotrowski M.-J. Polska polityka wschodnia. Ewolucja stosunków z Rosją, Ukrainą i Białorusią / M. Menkiszak, M.-J. Piotrowski // Polityka zagraniczna RP 1989–2002 / [pod red. R. Kuzniara, K. Szczepaniaka]. – Warszawa : ASKON, 2002. – 492 s.

348. Mironowicz E. Białorusini w Polsce 1944-1949 / Eugeniusz Mironowicz. – Warszawa : PWN, 1993. – 218 c.

349. Mironowicz E. Białoruś / Eugeniusz Mironowicz // Europa Środkowo-Wschodnia 1993. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 1995. – Rocznik III. – S. 31–41.

350. Mironowicz E. Białorusini w wyborach parlamentarnych i samorządowych w Polsce w latach 1989-1994 / Eugeniusz Mironowicz // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 1995. – № 2 (4). – S. 121–131.

351. Mironowicz E. Białoruś. Sytuacja ekonomiczna / Eugeniusz Mironowicz // Europa Środkowo-Wschodnia 1995. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 1997. – Rocznik V. – S. 46–48.

352. Mironowicz E. Polskie i Białoruskie drogi do niepodległości (1945–2000) / Eugeniusz Mironowicz // Polska i jej wschodnie sąsiedzi w XX wieku. – Studia i materiały ofiarowane prof. dr. hab. Michałowi Gnatkowskiemu w 70-lecie urodzin / [redakcja naukowa H. Konopka, D. Boćkowski]. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004. – S. 577–585.

353. Mironowicz E. Stosunki polsko-białoruskie w XX wieku / Eugeniusz Mironowicz // Polska-Białoruś. Problemy sąsiedztwa / [pod red. H. Chałupczaka i E. Michalika]. – Lublin : UMCS, 2005. – S. 23–31.

354. Mironowicz E., Tokć S., Radzik R. Zmiany struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku. / Eugeniusz Mironowicz, Siargiej Tokć, Ryszard Radzik. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu Białostockiego, 2005. – 149 s.

355. Mironowicz E., Łatyszonek O. Krótka historia białoruskiej mniejszości narodowej w Polsce w latach 1944–2001 / Eugeniusz Mironowicz, Oleg Łatyszonek [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.bialorus.pl/index.php?pokaz=historia_mniejszosci3&&Rozdzial=polityka

356. Mniejszości narodowe w Polsce. Informator 1994 / [zespół redakcyjny: B. Berdychowska, P. Kazanecki, P. Madajczyk, D. Szamel, Ł. Wierzycka]. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1995. – 276 s.

357. Naimski P. Agenda of Polish-Belarusian Relations: Problems of The Border, Mutually Beneficial Cooperation and Minorities / Piotr Naimski // Belarus In The World. – 2000. – Vol. 5. – Issues 1. – P. 14–20.

358. Najder Z. Pozornie lepiej, naprawdę gorzej / Zdzisław Najder // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 2000. – S. 221–237.

359. Najder Z. Patrząc na Wschód. Eseje 1975–2008 / Zdzisław Najder. – Wrocław : KEW im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. – 220 s.

360. Naumczuk A., Mironowicz E., Kazanecki P., Gromadzki G. Zapomniany sąsiad – Białoruś w kontekście rozszerzenia UE na wschód / Andrzej Naumczuk, Eugeniusz Mironowicz, Paweł Kazanecki. – Warszawa : Fundacja im. Stefana Batorego, 2001. – 14 s.

361. Ney R. Uwarunkowania i dylematy polskiej polityki energetycznej / R. Ney // Polityka energetyczna. – 1998. – T. 1. – Zeszyt 1–2. – S. 7–28.

362. Nijakowski L., Łodziński S. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator 2003 / L. Nijakowski, S. Łodziński. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2003. – 279 c.

363. Nowak-Jeziorański J. Społeczna dyplomacja w polskiej polityce wschodniej / Jan Nowak-Jeziorański // Obóz. – 2001. – № 40. – S. 73–76.

364. Olejarz T. Interesy Kościoła katolickiego na Wschodzie / T. Olejarz // Polityka wschodnia Polski: uwarunkowania, koncepcje, realizacja / [redakcja naukowa A. Gil i T. Kapuśniak]. – Lublin-Warszawa : IESW, 2009. – S. 117–130.

365. Palmowski M. Stosunki polsko-białoruskie / M. Palmowski // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1992. – S. 145–150.

367. Patrząc na Wschód: z problematyki polskiej polityki wschodniej III RP / [pod red. S. Bielenia]. – Warszawa : Centrum Badań Wschodnich UW, 1997. – 210 s.

368. Piatrowicz N. Katolicyzm na Białorusi. Polski czy już białoruski? / N. Piatrowicz // Więż. – 1997. – № 9 – S. 81–92.

369. Piotrowski M. Stosunki dwustronne Polski / M. Piotrowski // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 2002. – S. 303–306.

370. Pogorzała E. Szkolnictwo białoruskie w Polsce po II wojnie światowej / E. Pogorzała // Polska-Białoruś: problemy sąsiedztwa / [pod red. H. Chałupczaka, E. Michalik]. – Lublin : UMCS, 2005. – S. 145–154.

371. Polska – Ukraina – Białoruś – nowa forma sąsiedztwa. (Skrócony zapis dyskusji na zebraniu konsultacyjnym Ośrodka Studiów Międzynarodowych oraz fundacji „Polska w Europie”, 3 lipca 1993 r.) // Polska w Europie. – 1993. – Zeszyt 12. – S. 110–148.

372. Polska-NATO: materiały i dokumenty. Praca zbiorowa. / [pod red. P. Kłudki]. – Warszawa: „Czasopisma Wojskowe”, 1997. – 266 s.

373. Polska polityka zagraniczna w 1998 i na początku 1999 // Rocznik Strategiczny. – 1998/1999. – S. 287–309.

374. Polska polityka zagraniczna: Unia i jeszcze raz Unia // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 2000/2001. – S. 356–380.

375. Polska polityka wschodnia. Materiały konferencji zorganizowanej w dniach 28-29 października 2005 roku we Wrocławiu. – Wrocław : KEW, 2005. – 183 s.

376. Polska polityka wschodnia. Materiały z konferencji zorganizowanej w dniach 3-4 listopada 2006 roku we Wrocławiu. – Wrocław : KEW im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. – 203 s.

377. Proniowski M. Współpraca transgraniczna województwa Podlaskiego z Białorusią i Litwą / M. Proniowski // Polskie pogranicze a polityka zagraniczna u progu XXI wieku / [pod red. R. Samplowskiego i A. Żalazo]. – Warszawa : PISM, 2002. – S. 299–321.

378. Radzik R. Ruski i Pan – asymetria stereotypu / Ryszard Radzik // Więż. – 1997. – № 9. – S. 63–80.

379. Radzik R. Kim są Białorusini? / Ryszard Radzik. – Toruń : Adam Marszałek, 2003. – 243 c.

380. Razanow A. Ewolucja NATO – spojrzenie z Mińska / Anatolj Razanow // Polska i Białoruś / [pod red. A. Eberharda i U. Ułachowicza]. – Warszawa : PISM, 2003. – S. 69–76.

381. Roszkowski W. Historia Polski 1914–2005 / W. Roszkowski. – Warszawa : PWN, 2006. – 493 s.

382. Sadowski A. Tożsamość etniczno-kulturowa polsko-białoruskiego pogranicza / Andrzej Sadowski // Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej / [pod red. A. Sadowskiego]. – Białystok : FESiZ, 1995. – S. 81–103.

383. Sadowski A. Białoruś – odrodzenie narodowe – przejawy nacjonalizmu / Andrzej Sadowski // Nacjonalizm. Konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej / [pod red. S. Halnarskiego]. – Toruń : Adam Marszałek, 2001. – S. 226–235.

384. Sadowski A. Polska polityka wschodnia a pogranicze polsko-białoruskie / Andrzej Sadowski // Polskie pogranicze a polityka zagraniczna u progu XXI w. –

Raporty. – [pod red. R. Stemplowskiego i A. Żelazko]. – Warszawa : PISM, 2002. – S. 281–297.

385. Sadowski R. Białoruś 2006 / Rafał Sadowski. – Warszawa : OSW, 2007. – 73 s.

386. Sarna A. Sektor naftowo-gazowy w „krajach tranzytowych” b. ZSRR. Polityka energetyczna państw regionu / A. Sarna // Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR. – Warszawa : „Prace OSW”, grudzień 2003. – № 12. – S. 31–41.

387. Sienkiewicz M. Ewolucja poglądów SdRP-SLD wobec problemu stosunków z Ukrainą, Białorusią i Litwą w latach 1990–2003 / M. Sienkiewicz // Kraje Europy Środkowej i Wschodniej na drodze przemian / [pod red. Bernarda J. Albina, Janusza H. Kupczaka]. – Wrocław : Arboretum, 2004. – S. 41–71.

388. Seniuch R. Białoruska polityka bezpieczeństwa / R. Seniuch. – Warszawa-Toruń : Adam Marszałek, 1996. – 43 s.

389. Skorupska A. Mniejszość białoruska w Polsce / A. Skorupska // Polska i Białoruś po rozszerzeniu Unii Europejskiej / [pod red. M. Krzysztofowicz]. – Warszawa : PISM, 2005. – S. 101–112.

390. Skubiszewski K. Polska polityka zagraniczna w 1991 r. / Krzysztof Skubiszewski // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1991–1993. – S. 15–25.

391. Skubiszewski K. Pozycja Polski w Europie / Krzysztof Skubiszewski // Pozycja Polski w Europie / [pod red. D. Popławskiego]. – Warszawa : Scholar, 1994. – 65 s.

392. Smułkowa E. Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie / Elżbieta Smułkowa. – Warszawa : UW, 2002. – 643 s.

393. Snapkouski U. Stosunki polsko-białoruskie (1990–2003) / Uładzimir Snapkouski // Polska i Białoruś / [pod red. A. Eberharda i U. Ułachowicza]. – Warszawa : PISM, 2003. – S. 17–25.

394. Snyder T. Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa i Białoruś 1569–1999 / Timoty Snyder. – Sejny : POGRANICZE, 2006. – 350 s.

395. Sokołowski T. Ruchy nacjonalistyczne w Zachodnich Respublikach ZSRR a bezpieczeństwo wschodniej granicy Polski / T. Sokołowski // Polityczno-wojskowe aspekty polskiej polityki wschodniej. Materiały z sympozium zorganizowanego przez Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk i Wydział Nauk Humanistycznych Akademii Obrony Narodowej / [pod red. J. Stefanowicza]. – Warszawa : ISPPAN, 15 maja 1991. – S. 105–110.

396. Stachura J. Partie polityczne a Polska polityka zagraniczna / J. Stachura // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1992. – S. 271–285.

397. Stankiewicz J. Stosunki z Białorusią / J. Stankiewicz // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1999. – S. 185–190.

398. Stankiewicz J. Stosunki z Białorusią / J. Stankiewicz // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 2000. – S. 192–196.

399. Stolarczyk M. Stosunki polsko-białoruskie w okresie pozimnowojennym (niektóre aspekty) / M. Stolarczyk // Polska i jej sąsiedzi w latach dziewięćdziesiątych. Polityczne i ekonomiczne aspekty współpracy i integracji / [pod red. B. Łomińskiego i M. Stolarczyka]. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998. – 416 s.

400. Strzelczyk J. Ucieczka ze Wschodu. Rosja w polskiej polityce 1989–1993 / Joanna Strzelczyk. – Warszawa : RYTM, 2002. – 588 s.

401. Studium kierunkowe zagospodarowania przestrzennego obszaru wzdłuż granicy polsko-białoruskiej. – Cz II. – Cele i kierunki działania. Aktualizacja. – Warszawa : Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej. – Mińsk : Państwowy i Naukowo-Badawczy i Projektowy Instytut Urbanistyki, 2000. – S. 51–53.

402. Szeptycki A. Stosunki pomiędzy Federacją Rosyjską i Ukrainą w sektorze gazowym / A. Szeptycki // Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzynarodowe na obszarze postsowieckim / [pod red. E. Wyciszkiwicza]. – Warszawa : PISM, 2008. – S. 97–136.

403. Szybieka Z. Historia Białorusi 1795–2000. Przełożył Hubert Łaszkiwicz / Zachar Szybieka. – Lublin : Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2002. – 571 s.

404. Toczek E. Białoruś / E. Toczek // Europa Środkowo-Wschodnia 1992. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 1994. – Rocznik II. – S. 33–39.

405. Tokarz G. Uwarunkowania geopolityczne polityki państwa białoruskiego po upadku ZSRR / Grzegorz Tokarz // Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze / [pod red. M. Wolańskiego i G. Tokarza]. – Toruń : Adam Marszałek, 2007. – S. 188–198.

406. Truskolaski T. Rola programów pomocowych we współpracy transgranicznej na przykładzie Euroregionu Niemen / T. Truskolaski // Euroregiony wschodniego pogranicza – założenia i osiągnięcia / [pod red. A. Stasiaka]. – Białystok : Wyższa Szkoła Ekonomiczna, 2002. – S. 167–183.

407. Tymanowski J. Sąsiedzkie państwa wschodnie w polskiej polityce bezpieczeństwa / Józef Tymanowski. – Toruń : Adam Marszałek, 2009. – 473 s.

408. Waszkiewicz J. Mniejszość polska na Białorusi i białoruska w Polsce – przesłanki konfliktów / J. Waszkiewicz // Nacjonalizm oraz konflikty etniczno-narodowe / [pod red. J. Polakowskiej-Kujawy]. – Warszawa : SGH, 1999. – S. 166–170.

409. Winnicki Z.J. Szkice kresowe / Z.J. Winnicki. – Wrocław : “Wspólnota Polska Oddział Dolnośląski”, 1995. – 155 s.

410. Winnicki Z.J. Szkice polsko-białoruskie / Z.J. Winnicki. – Wrocław : GAJT, 1998. – 155 s.

411. Winnicki Z.J. Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości / Z.J. Winnicki. – Wrocław : Arboretum, 2003. – 620 s.

412. Winnicki Z.J. Polska mniejszość narodowa w Republice Białoruś na tle struktury i statusu prawnego mniejszości narodowych na Białorusi / Z.J. Winnicki // Europa Wschodnia. Dekada transformacji. Białoruś / [pod red. B. Albina i W. Baluka]. – Wrocław : Arboretum, 2004. – S. 213–244.

413. Winnicki Z.J. Współczesna kondycja polskiej mniejszości narodowej w Republice Białoruś / Z.J. Winnicki // Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne

i gospodarcze / [pod red. M. Wolańskiego i G. Tokarza]. – Toruń : Adam Marszałek, 2007. – S. 94–154.

414. Wolański M. Postanowienia ważniejszych umów dwustronnych zawartych między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś / M. Wolański // Polska – Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze / [pod red. M. Wolańskiego i G. Tokarza]. – Toruń : Adam Marszałek, 2007. – S. 54–64.

415. Wołowski P. Polityka UE i Polski wobec Białorusi. Stan obecny i perspektywy / P. Wołowski // Tematy polsko-białoruskie. Historia – Literatura – Edukacja / [pod red. R. Traby]. – Olsztyn : Wspólnota Kulturowa Borussia, 2003. – S. 173–185.

416. Yegorov A. Belarus, Russia and Poland: cooperation prospects / A. Yegorov // Belarus In The World. – 2000. – Vol. 5. – Issues 1. – P. 4–5.

417. Zięba R. Białoruś. Brak wiary w niepodległość i demokrację? / R. Zięba // Polska w Europie na przełomie wieków / [pod red. J. Stefanowicza]. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 1997. – S. 120–141.

418. Zięba R. Koncepcja bezpieczeństwa europejskiego w polityce zagranicznej Polski i jej sąsiadów / R. Zięba // Polska i jej wschodni sąsiedzi w latach dziewięćdziesiątych. Polityczne i ekonomiczne aspekty współpracy i integracji. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998. – S. 74–90.

419. Ziółkowski M. Stosunki z Białorusią / M. Ziółkowski // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1997. – S. 159–164.

420. Ziółkowski M. Źródła polskiej polityki wschodniej / M. Ziółkowski // Polska w Europie. – 2001. – Zeszyt 35. – marzec. – S. 35–52.

421. Żelazo A. Polsko-białoruskie pogranicze a polityka zagraniczna / Adriana Żelazo // Polska i Białoruś / [pod red. A. Eberharda i U. Ułachowicza]. – Warszawa : PISM, 2003. – S. 95–102.

422. Żołędowski C. Polacy za granicą. Mniejszości narodowe w Polsce / Cezary Żołędowski // Społeczeństwo polskie w latach 1989–1995/96. Zagadnienia polityki społecznej / [pod red. A. Rajkiewicza]. – Warszawa : IPS UW, 1997. – S. 25–38.

423. Żołędowski C. Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie: uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi / Cezary Żołędowski. – Warszawa : IPS UW, 2003. – 360 s.

424. Żukowski M. Współpraca gospodarcza Polska-Białoruś / M. Żukowski // Polska-Białoruś: problemy sąsiedztwa / [pod red. H. Chałupczaka, E. Michalik]. – Lublin : UMCS, 2005. – S. 33–44.

Науково довідкова література

425. Białoruś. Przewodnik dla przedsiębiorców. Wydanie drugie rozszerzone. – Warszawa : UNIDO, 2002. – 260 s.

Автореферати і дисиртації

426. Гевко В. Р. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.): Автореф дисертації на здобуття ступеня. канд. іст. наук / 07.00.01 – історія України. – Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича / Вікторія Романівна Гевко. – Чернівці, 2005. – 20 с.

427. Горун Д. О. Українсько-польські відносини (1991-1997 рр.) : Автореф дисертації на здобуття ступеня. канд. іст. наук / 07.00.02 – всесвітня історія. – Одеський державний університет ім. І. Мечникова / Д. О. Горун. – Одеса, 1999. – 17 с.

428. Гуцуляк І. Р. Центральна та Східна Європа у зовнішній політиці Республіки Польща : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук / 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка / Ігор Романович Гуцуляк. – К., 2007. – 22 с.

429. Долженков О. О. Трансформація політичних систем України та Білорусі: порівняльний аналіз : Автореф. дис. д-ра політ. наук / 23.00.02 –

політичні інститути та процеси. – Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України / Олег Олександрович Долженков. – К., 2005. – 32 с.

430. Медведчук Н. А. Українсько-польське співробітництво в гуманітарній сфері : кінець 80-х – 90-ті роки ХХ століття: Автореф дисертації на здобуття ступеня канд. іст. наук / 07.00.02 – всесвітня історія. – НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / Наталія Анатоліївна Медведчук. – Львів, 2004. – 20 с.

431. Моцок В. І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича / Віталій Іванович Моцок. – Чернівці, 2001. – 210 с.

432. Недокус І. С. Еволюція політичного режиму Республіки Білорусь : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук / 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича / Ігор Степанович Недокус. – Чернівці, 2007. – 20 с.

433. Хаврук І. А. Референдуми в перехідних демократіях (на прикладі України, Білорусі та Росії) : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук / 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича / Ігор Анатолійович Хаврук. – Чернівці, 2006. – 20 с.

434. Хмялінскі Б. Громадскі рух у Польшчы за добрасуседства з Беларуссю (1991-2006 гг.) : Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені доктара гістарычных навук / 07.00.15. – гісторыя міжнародных адносін і знешняй палітыкі. – Беларускі Дзяржаўны Універсітэт / Баляслаў Хмялінскі. – Мінск, 2007. – 42 с.